

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gorm Benzon

Gamle danske døre

*Kreditforeningen Danmarks
skriftserie om bygningskultur*

Gorm Benzon

Gamle danske døre

 **KREDITFORENINGEN
DANMARK**

Gamle danske døre

Copyright © Kreditforeningen Danmark

København 1979

Tekst og tegninger: Gorm Benzon

Omslagstegninger af Gorm Benzon

Farveplancher og øvrige foto: Stig Benzon

Tilrettelægning: Fyens Stiftsbogtrykkeri

Bogen er sat med Times og trykt i

Fyens Stiftsbogtrykkeri, Odense

ISBN 87-980670-2-8

Indhold

Forord	7
Dørens bestanddele	9
De ældste lukker	14
De jembundne døre	20
Pålagte døre	26
De tidlige fyldingsdøre	32
Havde dørene gerichter?	49
Porte og døre som forsvarsværker	58
Lig- og brudedøre	64
Den tidlige barok	74
Døre fra høj- og senbarok	81
Indvendige fløjdøre og dørstykker	88
Yderdøre	97
Enkeltfløjede stuedøre	107
Ordforklaring	110

Som brudstykker af et mønster indgår et utal af detaljer i »huset«, der danner rammen om vort liv i hverdag og fest, og som sådan har været et særkende på vor kultur, siden mennesket lagde hulestadiet bag sig.

Den lange udvikling frem til vor tids boliger, har på en væsentlig række områder skabt en livsstil, som mennesket før i tiden endog ikke dristede sig til at drømme om.

Denne udvikling har imidlertid også betydet afsked med mange kulturværdier, æstetiske detaljer og formskønhed skabt i byggeriets fine traditioner.

For at fastholde nogle af fortidens beviser på byggefagenes håndværksmæssige og kunstneriske formåen, har Kreditforeningen Danmark anmodet forfatteren Gorm Benzon om foreløbig at skrive historien om »gamle danske døre«. Andre enkeltheder har hver deres fortid, som nok kunne berettige til en plads i en skriftserie om »gamle danske ovne, kaminer, lofter« osv.

Ikke nogen form for afhandlingspræget faglitteratur – her ligger opgaven fortsat hen til forskernes betragtninger – men blot en erindringeres kavalkade skabt medens værdierne endnu eksisterer i husene, der omgiver os i dag.

Jeg vil gerne takke forfatteren for opgavens bearbejdning, hans søn, fotografen Stig Benzon, for bogens illustrationer og arkitekt m.a.a. Torben Olesen, Det særlige Bygningssyn, der har vist bogen sin interesse ved – som faggransker – at gennemgå manuskriptets faglige sider.

København, oktober 1979

E. Haunstrup Clemmensen

Forord

Dørene er blandt husets væsentligste bestanddele al den stund det er meget nyttigt at kunne komme både ind og ud. Håndværkerne gjorde i ældre tider ofte megen stads netop af dørene, men det kan ikke påstås, at skribenter har følt en lignende indsats tillokkende. Herhjemme er der ikke tidligere udkommet nogen bog, som udelukkende behandler de gamle døres kulturhistorie, og den samme mangel gør sig stort set gældende i resten af Europa. Bortset fra Tove Kjærboes lille fine »Skipertidens huse og døre i Ærøskøbing«, som også behandler andet og mere end døre, og Wolfram Zitschers »Türen und Portale in Nordelbingen«, hvori også nogle sønderjydske døre er vist, ligger det tungt. Nogle spredte artikler i bøger til håndværkere, museumspublikationer og gamle kunstdidsskrifter er, hvad det har kunnet blive til.

Uden Kreditforeningen Danmarks interesse for projektet og økonomiske opbakning, havde denne bog om gamle danske døre ej heller set dagens lys. Jeg skylder Kreditforeningen og direktør Erik Haunstrup Clemmensen min hjerteligste tak for, at en udgivelse blev mulig, og jeg håber, at jeg med bogen har kunnet medvirke til at udfylde et af de mange huller i litteraturen om gamle bygninger.

Det kan være en hel oplevelse at gå på opdagelse i ældre bydele, hvor en del af de oprindelige døre endnu er bevaret. Især da hvor man har malet dem efter hensigten, så de fremstår med kraftige glade farver. Man kan ikke komme bort fra, at det giver stederne et særlig festligt præg, ligesom

det udstyrer husene med en personlighed, som det meste moderne byggeri desværre mangler. Måske kunne bogens mange billeder lokke en og anden husejer til at opgive tanken om at sætte en færdigkøbt standarddør i og i stedet lade snedkeren gå igang med at forfærdige et mere individuelt stykke. En genoplivning af dette håndværk ville sætte mange ledige hænder i arbejde.

Af hensyn til bogens omfang har det været nødvendigt at holde sig ret strengt til emnet, og f.eks. har det været nødvendigt at lade portalerne ligge. De fortjener en bog for sig selv.

Der er i dag en vældig interesse for antikviteter og alt andet gammelt. Vi har netop fået en stærkt forbedret bygningsfredningslovgivning, og hvor det for blot en snes år tilbage var god latin at rive gamle huse ned i massevis og erstatte dem med nye, bevares de nu i stort omfang, og man søger at føre dem tilbage til den oprindelige skikkelse. Det betyder, at den håndgjorte dør atter har fået betydning, og det kunne gøre mangt et typehus langt mere spændende, om den også fandt vej dertil.

Mange private hjem og institutioner har venligt tilladt os at fotografere døre i deres besiddelse. Jeg skylder dem alle min hjerteligste tak. Det gælder således Hendes Majestæt Dronning Margrethe II, Kammerherre Henrik Berner, Clausholm, antikvitetshandler Curt Berndorff, København, godsejer Peter Collet, Katholm, direktør Poul E. la Cour, Trudsholm, Eiler lensbaron Holck, Holckenhavn, godsejer Flemming Juncker, Overgaard, købmand

Vagn Larsen, Buderupholm, godsejer fru Suzanne Ludvigsen, Fjellebro, Barbara grevinde Moltke, og Norman greve Moltke, Lystrup og Jomfruens Egede, W. Møller Gertsen marquis de Caligny, Woergaard, direktør fru Else Maria Petersen, Nakkebølle, Otto baron Reedtz-Thott, Gavnø, Anna-Elisabeth lensgrevinde Schaffalitzky de Muckadell, Areskov og Michael baron Schaffalitzky de Muckadell, Brobygaard.

Historisk Museum, Aalborg, Herning Museum, Købstadsmuseet Den gamle By, Aarhus, Den antikvariske Samling, Ribe, Tønder Museum, museet Hammerichs Hus, Ærøskøbing og Kronborg Slot.

Følgende eksperter på området har stået mig bi med gode råd og har stillet materiale til min rådighed, hvorfor jeg meget takker dem: museumsregistrator Aage Andersen, Ribe, forfatterinden fru Tove Kjærboe, Ærøskøbing, hofinventarieinspektør arkitekt m.a.a. Arne Nystrøm, og museumsdirektør dr. phil. Sigurd Schoubye, Tønder. En ganske særlig varm tak til arkitekt m.a.a. Torben Olesen, Det særlige Bygningssyn, som har været så elskværdig at gennemgå manuskriptet og har givet megen inspiration i forbindelse med bogens udarbejdelse.

Gorm Benzon

Dørens bestanddele

Det vil nok være rimeligt først at fastslå, hvad man forstår ved en dør: Egentlig er det blot en passage kaldet dørlysning, dørmund eller på gammelt dansk gat, hvorigennem man får adgang til et hus eller et rum. Til en komplet dør hører der dog flere bestanddele. Dørmunden omslutter således en ramme eller karm, hvori den bevægelige del, dørflagen eller dørfløjen er op-hængt eller indtappet. Denne karms side-stykker har forskellige betegnelser. De al-mindeligste er stolper, standere og poster. Det øvre tværgående stykke tømmer går under navne som dørslag, dørtræ og dør-hammer, hvilket sidste ikke må forveksles med bankeinstrumentet af samme navn, som undertiden sidder på en yderdørs fløj. Det nedre tværgående stykke vil være kendt som dørtrinnet, dørstokken, dørsyl-den eller tærskelen. Denne tærskel beteg-ner grænsen mellem hjemmet og omverdenen, og den har stor betydning i såvel det

gamle retsvæsen som i folketro, tradition og symbolik.

Ud over at tjene som bærende konstruk-tion for dørfløjen, fungerer karmen som anslag for den, og da lukningen helst skal være nogenlunde tæt, er der gerne en fals til den i karmen, den kaldes døringen, dør-faldet eller dørspunningen.

Hvis der er to sideordnede fløje i døren, kaldes den en fløjdør. Er fløjen gennem-skåret tværs over midten, således at man kun behøver at åbne den ene halvdel, kal-des det en halvdør. En dobbeltdør, som f.eks. kan være benyttet af isoleringsmæs-sige grunde, består af to dørfløje – den ene sat uden på den anden.

To renaissance-dørhamre fra Aalborg-huse, den ene med inskription, den anden med kartouche-felt hvori våbnene for Niels Joensen Viffert til Torstedlund og hans hustru. (Historisk Museum, Aalborg).

Endelig kan der omkring lysningen være anbragt en pryddramme – en såkaldt gericht eller gerigt. I dag kalder mange håndværkere den blot dørindramning. Hvis den er særlig pragtfuldt udført og af betydeligt omfang, benævnes den undertiden portal, selv om denne betegnelse vel egentlig snarest burde bruges om en prægtig indramning af en port.

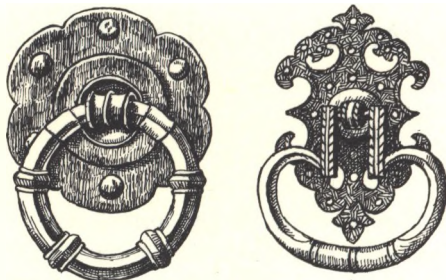
De jerntappe, som dørløjen er ophængt på, kaldes stabler, og på fløjen sidder hængslerne, der kan være med beslag, som foruden at fastholde hængslerne har en dekorativ funktion. En dørløjt kan også være drejeligt om tapper, som udgår fra dens over- og underkant. Der tales da om en aksedør. Mekanismen omkring hvilken fløjen åbnes og lukkes kaldes under et gangtøjt.

Til dette kommer så bestanddele, som ligger i udkanten af vort emne, og som af hensyn til bogens omfang kun kan behandles summarisk.

Det første er dørlukkerne, hvoriblandt den enkleste er klinkefaldet. Det har været kendt siden den grå oldtid og benyttes stadig i stort omfang f.eks. til udhusdøre. Klinken, som går ned i et hak, kan betjenes fra begge sider af døren, men som håndtag betragtet er den ikke synderligt hensigtsmæssig, og derfor suppleredes den før i tiden ofte med en dørning. Denne har på døre af betydning, f.eks. kirkedøre, været meget smukt udformet, og i enkelte af vore kirker finder vi endnu statelige dørninge fra middelalderen.

For at få ringen til at sidde godt og solidt, er den gerne fæstnet til en metalplade, der igen er naglet fast til dørløjen. I nogle tilfælde er den smedet af jern, men smukkeste er nok de modeller, hvor pladen er støbt af bronze og udformet som et løvehoved, der gaber om ringen.

Man har ofte gjort forbløffende meget ud

Dansk smedejerns-dørning fra overgangen mellem romansk tid og gotik. T.v.

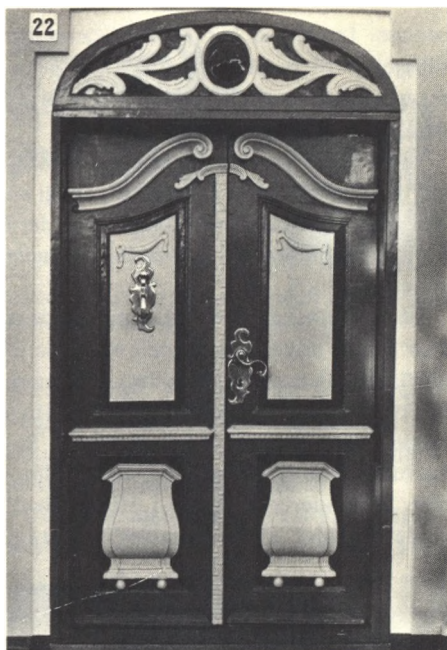
Dansk smedejerns-dørning fra overgangstiden mellem gotik og renaissance. T.h.

af selve ringen, den kan være smedet i elegante former og dertil have filede mønstre. Ja, der forekommer endog eksemplarer, som er indlagt (*taucheret*) med guld og sølv. Dørningen havde da også en vis symbolsk betydning: Når man rørte den, var man under husets beskyttelse. Hvis f.eks. en fredløs person havde held til at flygte hen til en kirke og dér få greb i dørningen, var han sikret imod alle efterstræbelser, så længe han magtede at holde fast i den.

Selvom dørninge ikke oprindeligt var beregnet dertil, brugtes de åbenbart ofte til at banke med, og efterhånden udbyggede man på nogle eksemplarer en særlig banketap for nedden. Naturligvis måtte der så sættes en bankeplade af metal under, så døren ikke ødelagdes af den.

Ellers var dørhammeren oftest en selvstændig anordning, og det menes, at de ældste eksemplarer virkelig var små hamre, som var fæstnede til døren med en strop, og som folk slog mod en plade, når de ville påkalde sig opmærksomhed.

Det var dog ikke synderligt praktisk at have en sådan hammer hængende og dingle på døren, så allerede i middelalderen var den blevet erstattet af en knebel, der blot skulle lettes og bankes mod døren.

Hoveddør fra Ærøskøbing. Den ligger på overgangen mellem rococo og Louis seize. Dørhammeren er af messing og har udtunget anslagsplade. Det store håndgreb er S-svunget.

Ligesom døringen blev dørhammeren gerne genstand for udsmykning. Så meget mere fordi det hovedsageligt var mere velstående folk, der havde en sådan indretning siddende. Den var og blev en luksus ting. Nogle dørhamre var udformet som små menneskefigurer, som drager eller dyr fra den mere almindelige naturhistorie. Et yndet motiv var en fisk eller en springende delfin, fordi kroppen her er knebelformet. Der forekommer både dørhamre smedede af jern og støbte af bronze eller messing.

Den enkleste form for lås er skydeslåen, hvor en bolt i et leje simpelthen føres frem, så den forhindrer dørføljen i at passere forbi dørkarmen. I gammel tid var det ofte en vældig egetræsbom, som blev skudt for, men siden opdagede man, at en mere be-

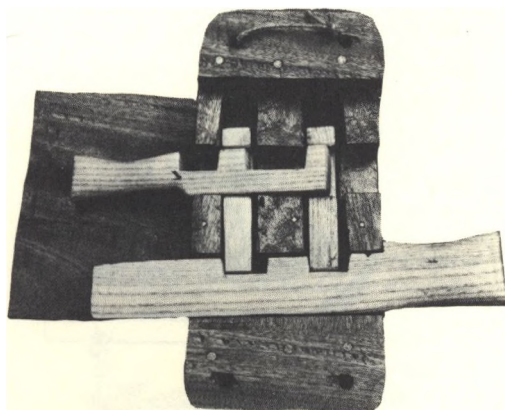
skeden jernbolt faktisk gjorde samme nytte.

I lighed med klinkefaldet finder skydeslåen stadig i betydeligt omfang anvendelse.

Fejlen ved denne ellers solide lås er, at den kun kan åbnes fra den ene side af døren, hvor så til gengæld enhver er istand til at betjene den. Man måtte derfor til døre, som skulle åbnes fra begge sider, udvikle nye låsetyper, ligesom det unægteligt var rart, hvis ikke alle og enhver blot kunne trække boltene tilbage og lukke op.

Trælåsene kendte allerede de gode gamle ægyptere, og for blot 100 år siden var de almindeligt udbredt over det meste af Europa. I dag træffes de vist herhjemme kun på den lille ø Lyø i det sydfynske øhav.

Tegninger og foto viser, hvordan trælåsens mekanisme tager sig ud. Ideen er, at en spærrestav skydes frem, så den blokerer dørføljen. Den er igen selv fixeret af nogle tappe, som falder ned i udskæringer på dens overside. Når imidlertid den rette nøglestav føres ind, kan tappene ved dens hjælp løftes op, og spærrestappen føres tilbage. Det skal dog siges, at Lyø-udgaven

Det indvendige af en Lyø-lås skåret af nu afdøde sognefoged Hans Andersen. Man ser, hvordan tappe falder ned i spærrestaven og kan skubbes op med nøglestaven.

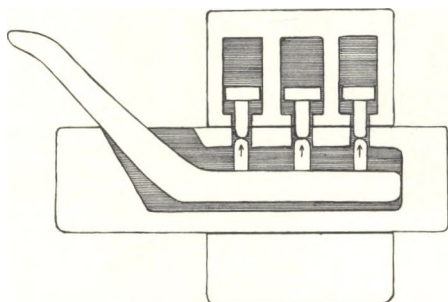

Nøglestav til oldægyptisk trælås.

af trælåsen ingenlunde er dirkefri, men det så man stort på, for det er hæderlige og fredsommelige mennesker, der bor på den lille smilende ø.

Trælåsen kan normalt kun betjenes fra dørens ene side. Ja, det vil sige: Ægypterne havde fundet ud af, at hvis der blev savet et hul af passende størrelse i dørføljen, kunne man stikke armen ind og få nøglen i låsen. Hullet gav imidlertid træk, og alt ialt gjorde det ikke døren mere stabil, så derfor begyndte man efterhånden at udvikle mere avancerede typer.

Det er ikke let at sige, hvornår man fik arbejdet sig frem til den låsetype, hvor en nøgle stikkes i et nøglehul på en af dørens sider og drejes rundt, hvorved en bolt trækkes tilbage eller skydes frem. Romerne havde allene sådanne låse, og der er bevaret nøgler til dem. De er støbt og af

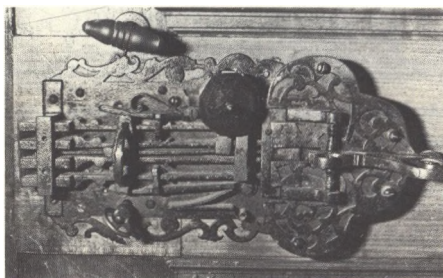

Snit gennem ægyptisk trælås. Her er spærrestaven hul, og nøglestaven stikkes ned i den, hvorpå de nedfaldne tappe kan løftes, så staven frigøres.

bronze. Imidlertid har de nok været for tilbøjelige til at knække, hvis låsemekanismen gik lidt trægt, så i middelalderen gik man over til smedede jernnøgler.

Naturligvis er låsemekanismen blevet udviklet og forbedret ganske betydeligt siden romernes dage, men alligevel er det i princippet ganske den samme lås, vi stadig anvender.

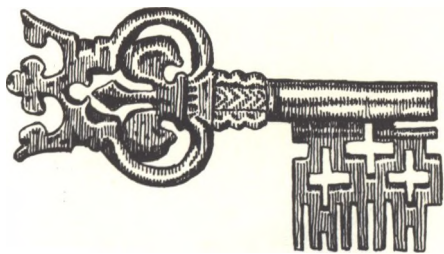
Både middelalderens og renæssancens låse sidder udvendigt på den ene side af dørføljen, og medens selve låsen kan være beskyttet under et låselukke, beskyttes nøglehullet i dørføljen af et nøgleskilt. Såvel lukke som skilt kan være smukt udformet. I Sønderholm kirke i Himmerland sidder således et middelalderligt lukke,

Stor smedet renæssancelås fra Woergaard i Vendsyssel.

hvis topstykke er lavet som et hus magen til dem, man kendte i vikingetiden. (Se omslaget).

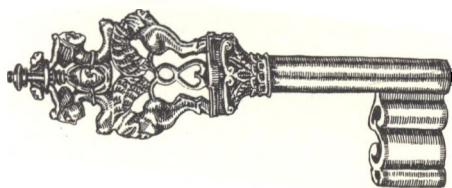
De gamle låse er ofte meget store og kompliceret byggede. De ses både med graveringer, ciseleringer og indlægninger af kobber og messing eller endog af guld og sølv. Låsesmeden var en meget anset mand, og undertiden måtte der flere nøgler til, for at hans vidunderlige frembringelser kunne åbnes. Standspersoner havde undertiden særlige låse, som de førte med sig rundt på rejser, og som blev monterede i de huse, hvor de slog sig ned. Det var således

Gotisk nøgle med filet ornamentik – fransk lilje og tretakket krone.

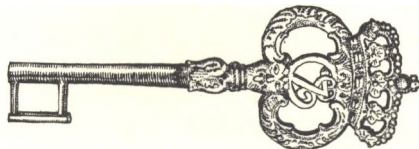
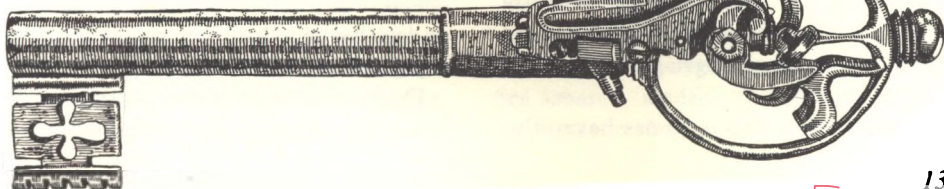
tilfældet med Henrik VIII af England. Nogle af de meget store løse låse, der undertiden kommer frem i antikvitets-handelen, er sådanne rejselåse.

Nøglerne måtte naturligvis være tilsvarende fornemme, og nogle vejer flere kilo. De kan være utroligt fint udsmykkede med filede figurer og taucheringer. Nøglen var også et værdighedstegn: Husmoderen bar hjemmets nøgler synlige i en bælte-ring, og vi har endnu lidt tilbage af traditionerne, når en fornem gæst i en by får stadens nøgler udleveret, eller en mand hædres med kammerherrenøglen.

Renæssancenøgle fra begyndelsen af 1600-årene med rigt figurfilet hoved.

Oprindelig var det virkelig en nøgle til byporten eller til kongens lønkammer, der var tale om, og dem gav man naturligvis kun til højt ansete og betroede mænd. Det

Dansk rococo-nøgle med Chr. VII's monogram. Den er af stål og hovedet er lueforgylt.

var derfor også naturligt, at den slags nøgler var udført med en vis luksus.

Selv som våben har nøgler fungeret: Der findes eksemplarer, hvis pibe tillige tjener som bøssepibe, og hvor en lille børselås sidder anbragt for oven med aftrækker i nøglens ring. En sådan skyder var rar at have ved hånden, hvis ugerningsmænd overfaldt én just som man var ved at åbne hjemmets dør.

Iøvrigt er låsetyperne omtalt under de forskellige afsnit, uden at deres teknik dog er nærmere beskrevet.

Ved siden af gamle døre kan være anbragt en klokkestreng, og når man trækker i den, ringer en klokke anbragt inde i huset.

Brevsprækker bliver først almindelige op i forrige århundrede, hvor man kommer igang med almindelig postomdeling. De har spoleret mange pragtfulde døre, og det samme gør de mange skilte med tyverialarmer og andre sager, som det åbenbart er nødvendigt at skrue på dørene.

Fransk nøgle med indbygget skydemekanisme, så den kan fungere som pistol. Da der er perkussionslås på stykket, kan det ikke – trods barokkarakteren – være ældre end fra begyndelsen af forrige århundrede, med mindre det da er ombygget.

De ældste lukker

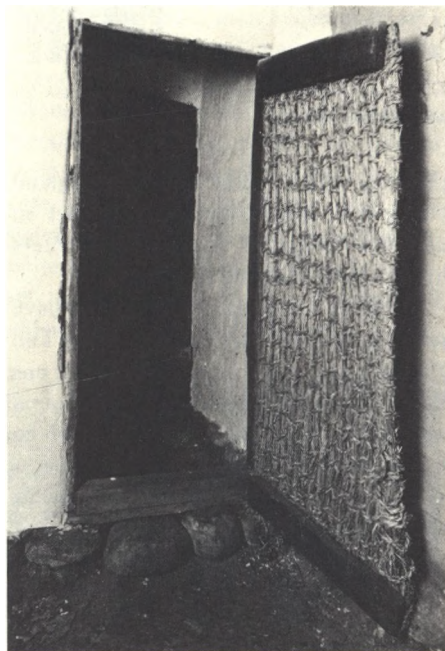
Oprindelig har menneskene lukket deres hytter og telte med forhæng af dyrehuder, tæpper, risfletning i en ramme eller en plade flettet af siv eller halm. Den dag i dag anvender turkmenske nomader særlige dørforhæng til deres telte, såkaldte ennessis. En ennessi er et knyttet tæppe, for luv varmer, men den er ganske kort, så væde ikke let bliver hængende i den. Ofte er knytningen tillige så fast og tæt, at tæppet bliver helt læderagtigt at føle på.

Ennessien er tynd, så den let kan slås til side, og dens nederste fjerdedel eller femtedel er kehlímavævet og uden luv, så støv og smuds fra jorden preller af. Disse tæpper er knyttet og vævet med mønstre, og der er anvendt symbolske figurer, som skal holde spøgelser, giftige edderkopper og andet skidteri på afstand fra teltet.

Til faste hytter var tæppelukker knapt så velegnede, dog har man brugt dem i træfattede egne – også i Europa – til op mod vor egen tid. I forrige århundrede og begyndelsen af dette fik tæppeforhæng mellem stuer, såkaldte portierer, iøvrigt en stor periode.

Halmlukker kaldtes i middelalderen flageled, hvilket sikkert kom sig af, at de blafrede, når det rigtig blæste. Deres værdi som yderdøre har været diskutabel, men i mange tilfælde havde fattigfolk ikke råd til andet, og i vest- og midtjydske egne var flageled almindelige endnu i midten af 1800-årene. Efterhånden søgte de fleste dog at få en ordentlig dørføløj af træ sat udvendig i stuehuset, og flageled forvistes til udhuse.

På Herning Museum findes bevaret to

Flageled: En kopi af original halmdør fra gammel smedje fra Fjølstervang i Midtjylland. (Herning Museum).

gamle flageled, hvoraf det ene stammer fra en smedje i Fjølstervang. Det originale eksemplar er ganske vist nu for svagt til at blive brugt, men en kopi er anbragt i smedjen, som er opstillet i det lille frilandsmuseum. Det er ingen let sag at lukke denne dørføløj, som er bundet til dørstolpen, op og i. Det har krævet tålmodighed. I de dage havde folk imidlertid ikke så meget at jage efter.

Flageleddet fra Fjølstervang smedje adskiller sig næppe fra dem, man har brugt i

oldtiden, og fremstillingsmåden har været følgende: Af rug-langhalm har binderen samlet en valk af passende tykkelse. Den er blevet stukket ind gennem en binding, så man havde styr på den. Derefter gjaldt det om at »fodre« valken jævnt, så den fik et smukt, glat forløb, og der ikke blev svage steder med for mange »løse« ender. Når den rette længde var nået, bukkedes valken skarpt ned og førtes tilbage. Sådan arbejdedes der videre i zig-zag, og hvert nyt lag syedes fast til de foregående med bånd flettet af strå eller med flækkede vidjer – tynde smidige kviste fortrinsvis af pil.

Måske sluttedes der af med, at man syede en kraftig valk rundt om hele flagen, eller den bandtes fast til en træramme. Et kryds af kæppe bundet til bagsiden bød også på en vis styrkelse af konstruktionen.

Selvom folk efterhånden gik bort fra at bruge flagreled til yderdøre, var det ikke ualmindeligt, at de i den kolde årstid fandt anvendelse som forsats. De trædøre, som man i ældre tid benyttede sig af på landet, udmærkede sig nemlig ikke just ved at være vindtætte. Nogle steder har flagreleddet blot stået ved siden af døråbningen og er blevet skubbet hen foran den, når der skulle lukkes. I andre tilfælde har det været en »falddør« til at hejse op og ned.

Sikkert af lige så stor ælde var vændredørene. De bestod af en træramme, hvori der var stukket en række lodrette eller vandrette stokke, så der dannedes tremmer. Mellem dem flettedes der så med vidjer så tæt, som det var muligt. Heller ikke vændredøren har dog været synderligt stabil og slet ikke tæt. Denne sidste ulempe var det dog til at bøde på, når man bandt en dyrehud eller et tæppe fast til dørflagens inderside.

Under udgravning af en jernalderboplads i Ginnerup i Thy fandtes rester af en vændredør. Mellem to stykker af en

ramme var der indsat fletværk af vidjer, og til fletværket var et stråtæppe fæstnet.

For at holde kulden og uvelkomne gæster ude, blev døråbningerne gjort så små som muligt, og i mange tilfælde har man måttet kravle ind på alle fire.

Det var tegn på armod at bruge døre af de nævnte konstruktioner og i folkevisen demonstrerer dronning Bengerd (Berengaria) overfor kong Valdemar sin ringeagt for den danske bonde ved at sige: – »Hvad tør bonden mere ved end vændredør og flagreled«.

Folk med mere magt over tingene satte aksedøre i deres hus. De bestod af planker – to eller flere sideordnede – og den yderste planke havde for oven og for ned en svær udskåret tap. På en del af disse døre og i særlig grad på de rigtig gamle, sattes i stedet for tap-planken et helt stykke af en træstamme, som var tilfladet på den ene side – ind mod dørplankerne – og hvorfra udgik en svær skrå gren eller tveje. Dette udgjorde så den bærende og en del af den sammenholdende konstruktion. Ydermere gik der hen over plankernes bagside for oven og for ned en kraftig revle. Den ene side af revlerne var skåret ud som en såkaldt svalehale, hvis profil er smallest for oven og bredest for ned. Når den presedes ind i en tilsvarende udskæring tværs gennem plankerne, blev disse holdt sammen, og takket være svalehalen kunne de ikke falde af revlerne selvom træet skrumpede en smule. Hvis man følte trang til yderligere at befæste konstruktionen, lod det sig gøre ved, at der rammedes nagler af hårdt træ gennem både planker og revler. Til formålet valgtes gerne nagler med et stort fladt hoved.

Foruden betegnelsen aksedør, har man brugt tapdør, og dørakslen kaldes undertiden løberen, medens den skrå tveje går under navne som hældstang eller kværn.

Aksedør fra Amisfield Tower i Skotland. Den bærer årstallet 1600, og dens motiv er Samsons kamp med løven.

En aksedør kunne være meget solid, men det var næsten nødvendigt at sætte den i samtidig med at huset byggedes, i det mindste hvis den skulle fungere som yderdør.

Indtil renæssancen var næsten alle huse i Danmark helt af træ eller af bindingsværk. Kun kirker, borge og nogle ganske få huse i byerne var stenhuse. Når aksedøren nu skulle anbringes i et helt eller delvis tømret hus, blev dens underste tap stukket ned i et

boret hul – et leje – i fodtømmeret, og først da kunne det overliggende tømmerstykke, som ligeledes var med et lejhul, lægges op, hvorefter resten af huset, måske flere etager med tag og det hele, byggedes oven over. Hvis det siden blev nødvendigt at skifte døren ud, blev man i realiteten nødt til i samme forbindelse at rive et stykke af huset ned og bygge det op påny.

I stuehuset gik det noget lettere, der havde man blot for ned og for oven i murværket indsat lejestene, som nok var til at få både ud og ind igen ved dørrombyntninger.

Når aksedøren drejede i sine lejer, gav den en knurrende og knagende lyd fra sig, en hurren, benævnte de gamle nordboer det, og på grund af knirkeriet kaldte de døren en hurd, hvilket udtaltes med blødt d. Helt kunne de ikke komme støjgenen til livs, men de forsøgte at dæmpe den ved flittigt at hælde smørelse i lejhullerne.

Allerede oldtidens ægyptere og syrere kendte aksedøre. Engang imellem lavede de dem endog af stenplader i stedet for af træ, og der er bevaret sådanne stendøre i gravkamre etc. Deres soliditet bevises deraf, at nogle af dem stadig fungerer.

Da en jernalderhustomt ved Nørre Fjand i Vestjylland blev udgravet, fandt man deri rester af en aksedør. Huset var brændt ned, og døren faldet ind i det, hvor den var blevet tildækket af aske m.m. og derfor bevaret. Den består af to svære egeplanker på hver ca. 30 cm's bredde. Den øverste tap er forsvundet, hvorimod den nederste er i behold. Plankerne holdes sammen af to revler, der er gratet ned i dem med en svalehaleformet *grat*. Samtidig har revlerne et let buet forløb, så de holder konstruktionen fast sammenspændt.

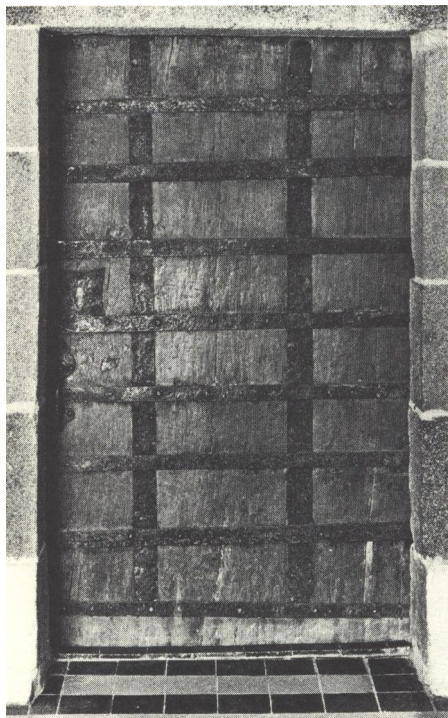
Hvordan de fornemmere aksedøre har taget sig ud, er vanskeligt at sige, fordi der ikke herhjemme er bevaret pragtstykker.

Fra det konservative Skotland kendes imidlertid nogle eksemplarer, således en dør fra år 1600. Her er fløjens ene side opfyldt af en stor udskæring visende Samsons kamp med løven. Så sent lavede vi næppe luksus-aksedøre i Danmark, men at også vi har kendt til eksemplarer, der i udsmykningsrigdom har kunnet stå mål med de skotske, er overmåde sandsynligt.

Danmarks utvivlsomt ældste »aktive« dør fra Stadil kirke i Nordvestjylland. De tilspidsede revler skærer igennem dørfløjens tre arkadefelter.

Blandt aksedørenes ulemper var, at en fjende forholdsvis let kunne få bugt med dem enten ved at save eller at hugge en af tappene af, hvorved døren lige så stille var til at vælte. Det og så vanskelighederne ved

Bagsiden af Stadil-døren er jernbundet, skønt det skulle synes overflødigt. Måske er denne forstærkning yngre end selve dørføljen.

Aksedør med akse, tappe og tværstiver forfærdiget af træstamme med sidegren. Den »voksende« konstruktion er altid den solideste.

at indsætte nye døre var nok de væsentligste årsager til, at man allerede ret tidligt i middelalderen begyndte at gå over til døre med gangtøj af jern og bestående af stabler og hængsler. Der hvor aksekonstruktionen længst holdt stand, var i markleddene. Til dette brug bevaredes den nederste tap, hvorimod den øverste udelødes. Til gengæld holdtes ledfløjen så for oven ind mod ledstolpen med en bøjle, som tillod, at den drejedes op og i.

Den ældste fungerende danske trædør finder vi i Stadil kirke i Vestjylland. Den sidder nu mellem kirkens skib og våbenhuset. Døren er senromansk og stammer ifølge eksperter fra 1200-årene. Ind mod

skibet prydes den af tre arkadefelter, og to let tilspidsende revler er gratet ind i de tre planker. Konstruktionen er så gennemtænkt, at revlerne efterhånden som træet er skrumpet har kunnet drives længere frem, så plankerne stadig er blevet holdt forsvarligt sammenspændt.

Dette taget i betragtning, forekommer det ret besynderligt, at fløjen på den side, der vender ud mod våbenhuset, foruden hængselbeslagene har en armering af enkelte, krydsende båndjern, som er fastnaglede til den. Denne jernbinding gør nærmest revlerne overflødige, ja modvirker endda deres funktion, fordi jernet ikke kan give sig. Man har da også gjort sig spekulationer

over, hvorvidt armeringen er samtidig med døren, eller om den måske er en senere tilkomst. Det kan iøvrigt ikke udelukkes, at døren oprindeligt har været en aksedør, for hængslerne sidder besynderligt langt inde i fløjen. Alt ialt er der gjort meget ud af samlingerne: I hver af plankernes langsider er der skåret en rille – en *not* – og i dem er en lille tynd træstav – en *ffeder* – banket ind, så dørløjen har været helt tæt. Det er avanceret tømmerarbejde, hvilket også fløjens ret beskedne tykkelse vidner om.

Måske forekommer det lidt ejendommeligt, at man har ladet de to revler gå gennem den *arkadeprydede* side af fløjen, så felterne skæres over. I middelalderen var det imidlertid ikke ualmindeligt, at man lod en påkrævet konstruktion gå ind og dække eller bryde dekorationer, således som vi også ser det på mange gotiske møbler. Dørfløjen står nu umalet, men det er næppe nogen urimelig antagelse, at felterne engang har været maalede; muligvis med helgenbilleder.

Det er en ganske fascinerende tanke, at denne dør måske allerede har været i brug, da Valdemar Sejr regerede i Danmark.

Plankeskydedør med revler fra gammel sydslesvigske bondegård. Døren går i træskinner.

For at undgå de vanskelige akse – eller hængselskonstruktioner, betjente man sig undertiden i stedet af skydedøre, som gik i træskinner og blev trukket hen foran dørmunden. Døre af den art var ret længe i brug i Sønderjylland og Hertugdømmerne.

De jernbundne døre

I den karolingske tid (800-911) kom de første hængslede døre med jernbeslag frem i Centraleuropa. Det varede imidlertid endnu nogle hundrede år, før denne konstruktion fandt vej til Danmark.

I almindelige huse var dørene for det meste små, og der gjordes næppe synderlig stads af dem. På stormændenes gårde, i kongens borge og slotte samt i kirkerne stillede sagerne sig derimod noget anderledes: Her skulle mange folk kunne passere ubesværet gennem døren – undertiden flere i flok og følge – og derfor var det nødvendigt, at den havde en vis størrelse. Efterhånden blev det et helt statussymbol med en stor dør, og derfor fandt man det også naturligt at udsmykke den på det bedste.

Samtidig måtte en sådan dør være overmåde solid, for når fjenden var i landet, stod både borg, slot og kirke for skud. Mange af vore kirker er bygget således, at de i en snæver vending kunne tjene som tilflugtsborge for den stedlige befolkning.

De middelalderlige døre i verdslige bygninger er stort set forsvundet, men i nogle af kirkerne er de endnu bevarede.

Store dørfløje af svære egeplanker er enormt tunge, og der måtte lange, kraftige beslag til at bære dem. Man valgte gerne at lade hængselbeslagene gå tværs over hele fløjen, og ved siden af dem kunne der anbringes andre, hvis eneste opgave det var at holde plankerne sammen.

I begyndelsen lod man på mange af disse døre jernbindingerne erstatte revlekonstruktionen, men af en eller anden grund vendte man siden tilbage til revlerne, så

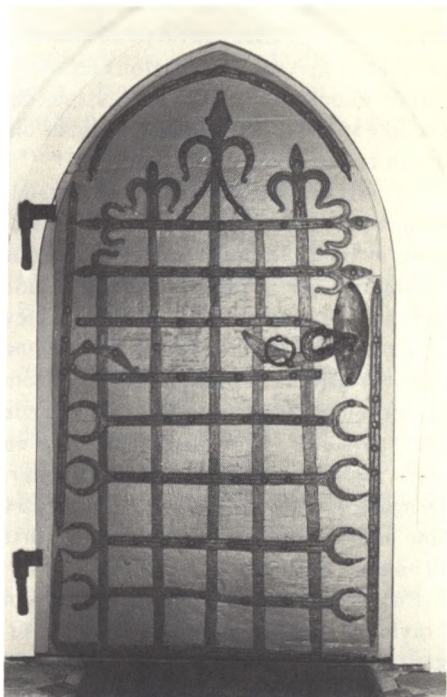
man nu fik jernbundne revledøre. Smedehåndværket stod højt i den sene middelalder og renæssancen, og smeden blev den mand, der ved siden af at styrke døren også skulle give den en kunstnerisk udsmykning.

Mern kirke i Sydøstsjælland kan opvise en meget fornem jernbundet dør. Den er dateret 1637, men en del af de beslag, som sidder på den er af typisk senromansk form. Den teori har da også været fremført, at beslagene virkelig er fra romansk tid, og at de, da den oprindelige dørfløj blev for frønnet i træet, sattes over på den nuværende. Under alle omstændigheder er de tro kopier af middelalderlige beslag.

For oven kæmper et par fabeldyr, en drage og måske en løve. Låseskiltet er en ormekrop, og en anden orm finder vi længere inde på fløjen, hvor den bugter sig afsted. Håndbøjlen med dørning er ligeledes omslynget af en slange. Der er ikke tvivl om, at det er lindorme, og eftersom de er symbol på døden, tjener de altså som *memento mori* for kirkegængerne.

Men hvad så med dragen og løven? De er begge sindbilleder på djævelen og det onde, og deres tilstedeværelse hér viser, at det onde kan følge menneskene lige til kirkens dør, men ind i den formår det ikke at komme. Udyrenes indbyrdes kamp viser hen til det ondes selvødelæggende natur.

Efter god middelalderlig skik går de lange hængselbeslag ud i elegante spiraler og *snøler*, og ved deres grund – ud mod selve hængslet – fremvokser der sidegrene fra midterstammen. Konstruktionen viser livets træ, et motiv som har været brugt i

Dørfløjen i Ørslev kirke på Sydsjælland er hårdt restaureret, og håndtag samt låseblæk har intet med den oprindelige stil at skaffe. Alligevel gør ornamentikken med liljer og halvmåner den interessant. De to skinner, som omgiver dørringen er udformet med lindormehoveder.

alle lande til alle tider og på alle mulige ting samt i et væld af forskellige udførelser. På kirkedøren leder det tanken hen på det evige liv, så der ikke alene tales om død, men også om opstandelse.

Det var stort set udelukkende gennem kirken, vi i middelalderen modtog kulturel påvirkning, og når der var livstræ-beslag på kirkedørene, efterlignede man dem på døre i de verdslige huse. En tradition der fortsatte ned gennem renæssance og barok. Selv da man i renæssancen efterhånden gik væk fra de meget lange beslag og i stedet lod dem gå op og ned langs dørfløjens kant,

Hørby kirkes rige senmiddelalderlige dørfløj med rudeformet fletværk af jernbånd.

bibeholdtes de svungne rankeformer. De såkaldte bukkehornsbeslag fra renæssance og barok har i virkeligheden ikke en smule med bukkehorn at gøre, det er livstræet, som har bredt sig ud til siderne i stedet for at gå i højden.

Ørslev kirke ikke langt fra Mern har ligeledes en jernbundet middelalderlig dør. Den er ganske vist senere blevet noget hårdt behandlet, og låsetøjet med beslag og håndtag er nyere. Dens gitterformede jernbinding er imidlertid meget interessant: Lodrette og vandrette skinner krydser hinanden og opdeler hele fladen i små kvadrater. På hver side af dørringen er der en lindormekrop i vikingestil. Ellers ender de nedre skinner alle i halvmåner og dem

på den øvre halvdel i liljer. Både halvmåner og liljer er Jomfru Maria-symboler, hvilket gør det overordentlig sandsynligt, at kirken i katolsk tid har været indviet til Guds Moder. Det er ejheller tilfældigt, at ormekroppene netop omslutter dørringen, for det er jo i den, mennesket, hvem døden engang er vis, tager, når det åbner kirkedøren.

Også i Vestsjælland finder vi nogle højst bemærkelsesværdige jernbundne middelalderdøre: I Hørby kirke er der hele to; de sidder i det søndre våbenhus, og den ældste af dem har sengotiske båndbeslag opbygget i et rudeformet fletværk. I hver rude står et lille livstræ. Ruden symboliserer moderskødet, så udsmykningen er altså enhyldestillivet. Døren kantes med en bort af livstræer. Den anden af kirkens døre, som ifølge en inskription er fra 1520, bærer et løvehoved gabende om en dørring. Det usædvanlig pragtfulde stykke er fra 1200-årene og således flyttet fra en anden dør.

Faarevejle kirke har en gådefuld jernbunden dør. Den fungerer nu som aksedør, men da der tillige er meget svære gamle hængselbeslag på den, er det nok et spørgsmål, hvorvidt den oprindelig har været tænkt som aksedør. Allenfals er jernbeslagene meget egenartede og rige: På midten danner hængselbeslagene sammen med et par jævne kantbeslag et kvadrat med et *andreaskors* mellem hvis arme man finder små livstræer og et par grumme lindorme. For oven og for neden på dørløjen er der *friser* hver med to rækker livstræer.

Denne middelalderlige dør har givet anledning til følgende herlige sagn om kirkens opførelse og videre skæbne:

I Riis ved Faarevejle boede der engang en god og from kvinde ved navn fru Rise. Hun gik hver søndag til kirke i Asnæs, for dengang var der endnu ingen kirke i Faarevejle. En dag blev hun imidlertid på kirke-

vejen overfaldet af en hund, som bed hende slemt, og efter den tid turde hun ikke længere gå til Asnæs kirke. Hun besluttede i stedet at opføre en kirke ved Riis, men det gik ikke så godt, for hvad man byggede om dagen rev trolde ned om natten.

Til sidst opsøgte fru Rise en klog mand. Han rådede hende til en aften efter solnedgang at binde to stude sammen, spænde stalddøren fast til ryggen af dem og så lade dem gå, hvorhen de ville. Der hvor de blev fundet næste morgen ved solopgang, kunne kirken rejses. Hun fulgte rådet, og om morgenen lå studene fredeligt og tyggede drøv på stedet, hvor Faarevejle kirke nu står. Stalddøren sattes i som kirkedør. Dengang havde den dog endnu ikke fået sine lindormeudsmykninger, de kom først til senere, og grunden var følgende:

En skønne dag kom der en bitte orm kravlende og lagde sig ved kirkemuren. Ingen tog notits af krætet, som imidlertid snart begyndte at vokse, så det var forskrækkeligt. Det var nemlig en lindorm, og den ernærede sig af de lig, som blev begravet på kirkegården. Til sidst var den blevet så kraftig, at den også begyndte at snuppe en levende jomfru i ny og næ og fortære hende, og da den tilmed næsten nåede rundt om kirkebygningen, så den lå i vejen for kirkegangen, følte egnens befolkning, at man nok burde gøre et eller andet ved sagen.

Atter blev en klog mand spurgt til råds, og han sagde, at det eneste, der kunne få bugt med ormen, var en treårig tyr, der aldrig havde smagt andet end sødmælk og hvedebrød. En sådan gav man sig da til at fodre op, og den blev både stor og stærk samt så olm, at kun den pige, som gav den mad, kunne komme til den.

På dagen da den blev tre år, lokkede pigens den op til kirken ved at bære en spandfuld mælk foran den. Hun skubbede

spanden så langt over mod lindormen, som hun turde, og da også lindormen havde lyst til en forfriskning, varede det ikke længe, førend den og tyren var i vildt slagsmål om mælken. Under kampen slog ormen så voldsomt til kirketårnet med sin skællede svans, at det revnede, men det blev dog tyren, der gik af med sejren. Den stangede tilsidst ormen ihjel. Desværre havde den fået så megen ormegift i sig, at den kort efter selv døde.

Egentlig skulle man jo vente, at de lettede Faarevejle-folk i taknemmelighed havde sat tyren, som befriede dem for deres plageånd, et smukt og varigt minde, men det gjorde de ingenlunde. I stedet anbragte de hele to smedjærnsfigurer af lindormen på kirkedøren, og det var småligt gjort.

Så megen folkelig digtekunst kan en spændende kirkedør udløse.

Vi skal nu over til Fyn, hvor der findes jernbundne pragtdøre i flere kirker:

Søndersø kirkes dørføj, som er meget bred, har otte tværgående bånd hvoraf de to er hængselbærende. Alle forløber i spidsen ud i liljefacon. Mellem dem ses en vidtløftig *minuskelindskrift* samt mangfoldige *snølefigurer* hvoriblandt *slangekors* og *spiralornamenter* spiller hovedrollen. For oven ses giverens våbenskjold. Det var en dame ved navn Cecilia Bernikesdatter Skinkel, og hun lod døren forfærdige i det herrens år 1483. De nagler, der er anvendt, har alle smukt udhugne og tilfilede hoveder. Dørringen er bevaret. Mange regner denne statelige dørføj for vort lands smukkeste.

Også i Indslev kirke er der en udsøgt jernbundet dør. Den er fra 1465 og står ikke kvalitetsmæssigt tilbage for Søndersø-døren, blot er den noget mindre. Den skyldes utvivlsomt samme mester. Figurerne og bogstavformerne går igen på den.

Indslev kirkes dør minder meget om den i Søndersø, den er dog en god del ældre, nemlig fra 1465. Udformningsmæssigt tyder det på, at de to døre skyldes samme mester.

Nævnes kan tillige dørføljen i Næsbyhoved-Broby kirke. Den er dateret 1512 og har en lidt anden, lettere karakter. Inskriptionen på den er ganske kort og lyder: – »HELP IHESUS ANNO DOMINI MDXII«. Døren har otte bånd, deraf to hængselsbånd. De har forgreninger og bladværk for enderne. Fra disse bånd opvokser rækker af små »træer« med underligt snølede forgreninger, som giver dem et næsten levende præg. Rundt om er der *slangekors*, *triskeler*, opdrevene *rosetbukler* og *strutter*. Ingen af disse figurer er tilfældige; de er lykketegn, og selvom de lige så lidt som ornamenterne på de øvrige

Dørfløj fra Mern kirke. Trods årstallet 1637 er beslagene typisk romanske, og der har været fremsat teorier om, at de måske er flyttet over til den nuværende dørfløj fra en ældre. (se side 21).

Næsbyhoved-Broby kirkes meget egenartede jernbundne dørfløj fra 1512. Mellem de underlige snirklede mønstre ses en mængde små figurer med symbolsk betydning.

nævnte fynske kirkedøre tilhører den kristne symbolik, men snarere den hedenske, så har den katolske kirke åbenbart accepteret dem uden at kny. Det morsomme er, at netop de småfigurer, vi møder hér, går igen i det svenske Sct. Lucia-bagværk, som spises om morgenen d. 13. december, og som siges at give folk lykke, livskraft og sundhed et helt år igennem.

I Jylland er der bl.a. i Pjedsted kirke en ganske dejlig sengotisk dør at se. Dens karakter er vidt forskellig fra de fynske, forgreningerne, som udgår fra tre af de fem bånd, er meget kraftigere, dominerende, og der er udhugget *rudefigurer*, hvor de har de-

res udspring. Der er pragtfuld lås med stort beslag samt et lige så ypperligt dørringsbeslag på denne dør. Ellers er det hovedsagelig noget senere døre med båndformede jernbeslag lagt i kvadrater, man finder i Jylland. Døren fra Hvidbjerg kirke på Thyholm er et godt eksempel på typen, den er fra 1668, men på den sidder et middelalderligt løvehoved af bronze. Det har engang gæbt om en dørring.

I Grindløse kirke på Fyn ses en dørfløj fra de jernbundne døres sidste tid, den stammer fra Gyldensteen slot, som opførtes i 1640-erne, og dens tre hængselsbeslag standser to trediedele inde på dørpladen.

De er praktisk talt ens, temmelig lette af konstruktion og forløber i elegant beherskede slyngninger. Det er ret vanskeligt at genkende livstræ-motivet i dem. Ud over beslagene er døren tæt besat med nagler anbragt i et regelmæssigt mønster.

Det er meget beskedent, hvad der er bevaret af gamle jernbundne døre i verdslige huse. Det fornemme eksemplar, der sidder på Wedellsborg slot på Vestfyn, er først i nyere tid kommet dertil. Lensgreve Julius Wedell fandt døren i en grusgrav, hvor den var henkastet efter at være kasseret som kirkedør et eller andet sted.

De store herregårdsporte vender vi siden tilbage til, og bortset fra dem er den ældste jernbundne dør i et privat hus angiveligt den, der sidder i det såkaldte Købingshus i Ærøskøbing. Det blev opført i 1645, og døren er samtidig med det. Låsetøjet har en lige så ærværdig alder, men hørte oprindeligt til en dør fra Marstal.

Døren er en halvdør, og samtlige fire beslag er hængselbærende de går ikke hen over hele fløjen, og de er ret enkle. Med deres tre noget stive forgreninger har de en vis lighed med ålelystre. Dog er der ikke tvivl om, at det er livstræet, der har forsvævet den brave smed. Dette være ikke sagt i nogen nedsættende betydning, for døren er noget af det hyggeligste og smukkeste man kan se for sine øjne.

På den står følgende vers at læse:

Huer den sin næring have vil
met Gud oc æren see sig til
naar hand til arbed gaar afsted
hand beder Herren følge med.

Manden der lod disse smukke og fromme ord sætte på sin dør, hed Bertil Eriksen. Han var – foruden at være skipper – en berygtet smugler.

Iøvrigt er det siden gået lidt ud over ver-

set, fordi en senere ejer af huset fandt ud af, at han ville have lidt lys i entreen og derfor anbragte en glug med en galle eller flaskebundsrude midt i hele herligheden. Når man alligevel véd, hvordan verset har lydt, er det fordi det også kendes andet steds fra. Det er digtet af biskop Anders Christensen Arrebo.

Netop til halvdøre var en jernbinding velegnet. Man fik først denne dørtype efter at man var gået over til hængselbårne døre, og snart opnåede den stor popularitet. Som bekendt behøver man nemlig kun at åbne dørens øverste halvdel, hvis man skal se ud samt modtage eller aflevere mindre ting, og det betød meget i tider, hvor det var vanskeligt at få varmet husene blot nogenlunde op.

Når dørens nederste halvdel var lukket, kunne der også luftes ud, uden at de høns, svin og hunde, som i ældre tid færdedes frit overalt, fik lejlighed til at smutte indenfor og lave ulykker. Ligeledes holdt den lukkede halvfløj småfolk i kravlealderen inden for og i sikkerhed.

Selv i velstående borgerhjem kunne man udmærket finde på at sætte en halvdør i som hoveddør, og i hvert fald skulle typen nok blive brugt som bagdør samt som indgang til stalde og udhuse.

Halvdøren beholdt længe de lange tværgående beslag, fordi der simpelthen ikke rigtig var plads til de beslagtyper, der gik i højden.

Pålagte døre

Alle middelalderens døre var plankedøre, de fleste med revler – kraftige træstivere – som holdt plankerne sammen og stabiliserede konstruktionen. Det var almindeligt med to tværrevler, som dog ofte suppleredes med skrårevler, og medens tværrevlerne gerne er gratede i, har håndværkerne for det meste indskrænket sig til at nagle skrårevlerne fast. Der kendes dog eksempler på, at også de er *gratede* i. Man har da måttet arbejde i flere plan og med gennemføringer, hvis udførelse må have voldt dørløjens konstruktør meget hovedbrud.

En meget revlerig dørløj finder vi i Aastrup kirke på Falster, hvor det vidtløftige revlesystem også har en udpræget dekorativ effekt. På senere døre gik man undertiden væk fra graterne og forlod sig på naglerne alene.

Planker huggedes ofte ud med økse og uden brug af sav eller høvl. Datidens tømmere var imidlertid rene virtuoser, når det gjaldt om at håndtere en økse; huggene tegner sig blot som lette facetter på træet og gør overfladen levende og smuk.

Utænkligt er det ikke, at revlerne, som bryder dørløjens lidt for regelmæssige plankeflade, har fået folk til at tænke over, at man jo faktisk kunne opnå en ganske dekorativ virkning ved at pålægge nogle »prydrevler«. Det lod sig f.eks. gøre at opbygge rammer og forskellige mønstre af påsatte brædestykker, og hvis disse ydermere profileredes, kunne det sandelig blive ganske net at se på. Det kan dog også tænkes, at man ved at lægge sådant ramværk på plankedørene prøvede at efterligne udseendet af de fyldingsdøre, som

Aastrup kirkedør på Falster har usædvanlig mange revler anbragt i sindrige konstruktioner, og hertil kommer en stor trælås. På forsiden er fløjen jernbundet og med lilje- og månemotiver.

var dukket op i det sydlige udland.

Herhjemme har vi kun et enkelt eksempel på, at en sådan pålagt dør, som den kaldes, er blevet bevaret i et verdsligt hus fra middelalderen. Det ligger i Præstegade i Kalundborg, og det menes, at dørløjen stammer fra tiden mellem 1450 og 1500. Den er opbygget af tre planker med en rammekonstruktion på forsiden. For neden og for oven er der et ret bredt tværgående stykke tømmer, et over- og et under-

Selvom de pålagte døre i Apostelhuset i Næstved er rekonstruktioner, giver de et ganske godt billede af, hvordan husfacader i vore middelalderlige byer tog sig ud.

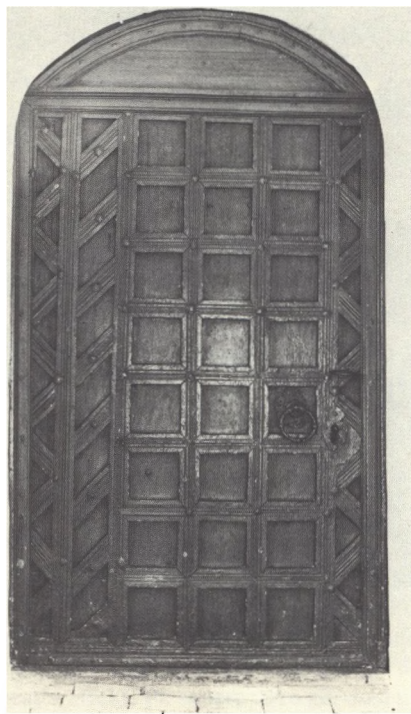
rammestykke, hvortil kommer siderammestykkerne og to mellemrammestykker anbragt således, at fløjen deles op i tre nogenlunde lige store felter. Såvel dørmund som dørføj er buet for oven, og partiet med rammeværket passer netop ind i lysningen, medens plankerne går et stykke længere ud og tjener som anslag. Døren ligner en fyldingsdør, men er det ikke, fordi det er plankerne og ikke fyldinger, der danner bund mellem rammerne. Profileringerne på rammeværket ligger på oversiden, sådan som det altid er tilfældet med den slags døre. På fyldingsdøre ligger de i stedet på rammetræets kanter.

Der er ikke tvivl om, at dørfølge af den

art har været almindelige i den sene middelalders huse, og på »Apostelhuset« i Næstved kan man se både port og dør med pålagte rammetræer i kryds- og korsmønstre. De er ganske vist rekonstruktioner, men giver alligevel et ganske godt billede af, hvordan middelalderens bedre byhuse kan have taget sig ud. Selve huset er fra tiden omkring 1510-20.

Ellers er det i kirkerne, vi nu skal finde de senmiddelalderlige pålagte døre, og til alt held er der bevaret nogle stykker, så konstruktionen kan ses i forskellige udgaver. Dørføjene er fra første halvdel af 1500-årene – enkelte måske en smule tidligere, andre lidt senere:

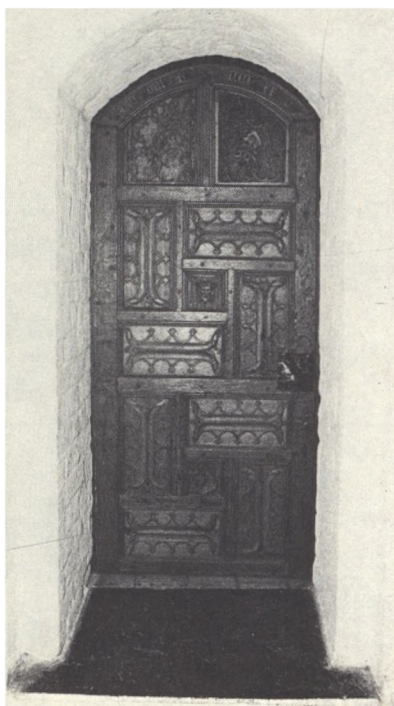
I Gørsløv kirke på Sydsjælland danner rammetræerne kvadratiske og rektangulære felter. Rammetræerne er rigt profilerede og naglet på. I Holmstrup kirke i Vestsjælland har konstruktionen derimod snarere ka-

Pålagt dørfløj fra Hammer kirke i Sydsjælland. Ud over forsidens rige mønstring har dørfløjen revler på bagsiden.

rakter som et dobbelt »sildebensmønster«, eller måske skal det opfattes som to livstræer, der står side om side adskilt af en lodret midterrevle. En dørfløj i Hammer kirke i Sydsjælland er nærmest en blanding mellem de to typer. Den kan opvise tre rækker med kvadratiske felter, og på den ene side af dem er der en række med skrå felter. Yderfelterne på begge sider er med zig-zag-mønster. Der er brugt jernnagler til at fastholde rammetræerne, og de har *rossetformede* hoveder. De høvlede profiler er enkle.

Ved nogle af disse døre ligger de store hængselbeslag mellem plankerne og det påsatte prydlag, så man kun ser dem brud-

Dørfløjen til Haraldsted kirke er blandt vore smukkeste. Den har pålægninger samt udskårne fyldingsfelter, som er lagt oven på plankerne.

stykkevis. Det er åbenbart, at jernbinding i hvert fald ikke er blevet anset for nogen pryd i alle egne af landet.

Det siger sig selv, at en dør, hvor rammeværket f.eks. går i zig-zag, ikke har været egnet til at sætte fyldinger i. Derimod har man kunnet skyde rammetræerne sammen, så de kom til at danne en tæt belægning, der ganske dækkede plankerne. Allerede i middelalderen kom sådanne dørfløje frem, og man har i princippet beholdt typen indtil i dag. Der er mange muligheder for forskellige mønstre: rammestykkerne skrånkes i enderne, så de kan passes sammen til *rudemønstre*, kvadrater, *sparrer* og andre geometriske former. I den sene *renæs-*

sance og 1600-tals barokken har disse beklædninger kraftige profileringer, hvilket giver fladen et meget livfuldt udseende, fordi lyset brydes på forskellig måde alt efter profilernes retning. Strengt taget var det derfor også unødvendigt at give døre af denne art mere end én farve, hvad man vist oprindeligt heller ikke gjorde. Senere kom man ind på at give profileringerne flere forskellige farver, hvilket fik dørene til at virke meget spraglede.

I Ribe har man nogle ganske dejlige døre af denne type. En af dem sidder i portgenemkørslen til Porsborg, en anden i det gamle kapellanhus.

Senere – i 1700-årene – bliver profileringerne efterhånden lavere, og man ender i de meget stilfærdige »sildebensdøre« med enkelte og diskrete kantprofiler på de pålagte brædder.

Haraldsted kirke på Sjælland kan opvise en ganske fascinerende og meget smuk dørføj. Den er fra 1525 og hvad man kan kalde en uægte fyldingsdør: Med rammeværk er dens flade delt op således, at der for oven er to felter med buet afslutning og udfyldt med gennembrudt løvværk, og langs den buede overkant er årstallet udskåret i reliefminuskler. I løvværket er der to små våbenskjolde, et med den pavelige tiara (hovedbeklædning) og et med bispens Lage Urnes våben. Også menneskefigurer og fugle optræder blandt løvet. Under de buede felter er der to andre feltgrupper, der begge har form som et hagekors. I felterne er indsat plader med foldeværk og buerækker der afsluttes i trekløverblade. I to små felter i midten af hagekorsene ses dels en Veronikas svededug, dels et skjold med et bomærke. Man har udskåret disse motiver i små løse fyldingsplader, som er stukket ind i rammerne, – en teknik som genfindes på mange samtidige pålagte døre.

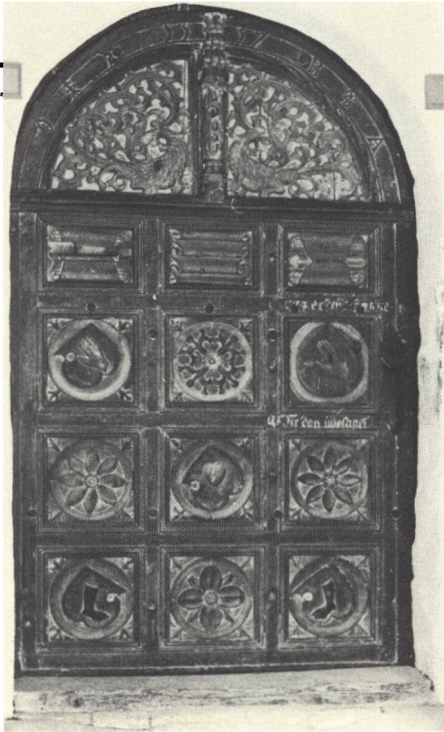
Oprindeligt har sådanne dørføjle sikkert

Dørføljen mellem våbenhus og skib i Lilleheddinge kirke er sengotisk med foldeværksornamenter i fyldingerne. I det buede topfelt har det karakter nærmest som en vifte. Dørringen er gammel, men håndtaget nyt. I midterfeltet ses Køge-mesterens pil, som går gennem foldeværket.

stået med stærke farver. Fyldingerne eller plankebunden har haft én kulør og ramnestykkerne en anden, hvis man da ikke har ladet disse stå umalede, så kun felterne fremtrådte kulørte.

På Stevns-egnen er der ligeledes bevaret nogle virkelig gode pålagte dørføjle. Lilleheddinge kirke har en dørføj med meget udsøgte og afvekslende foldeværkskæringer i ni felter. Døren viser klart gotikkens menneskers foragt for symmetri, for ikke to af felterne er ens udsmykkede. Alligevel er konstruktionen behagelig at se på og

Mellem våbenhus og skib i den berømte Højerup kirke sidder denne meget særprægede dørføj, som er Køge-mesterens værk. I de 9 nederste felter ses symbolske motiver der har forbindelse med Jesu lidelse og død. I foldeværksornamentet i yderste venstre felt (dørens højre) sås oprindelig Køge-mesterens pil, men den er i nyere tid brækket af. For oven ses sønixfugle.

virker vel afbalanceret. Som Haraldsted-døren har den for oven et buet felt, der kranes af en skarpkantet snoet stav og deles gennem midten af en ligeledes snoet søjle med et lille topspir – en *fiale*. Man har sat døren til at være fra ca. 1550.

Man ved ikke, hvad den mand, der skar døren, hedder, men han kaldes Køge-mesteren, og hans signatur, som ses i midterfeltet, er et foldeværksornament med en pil igennem. Det menes iøvrigt, at

dette foldeværk er inspireret af pergamentsruller som f.eks. dem, man brugte til dokumenter. Desværre er dørens oprindelige bagklædning i nyere tid gået tabt, fordi man fandt ud af, at det var mere praktisk, hvis døren åbnede udad i stedet for indad.

Der har altid været drama omkring Højerup kirke: Den blev ifølge sagnet bygget af en skipper, som frelstes fra havsnød, og han lagde den så yderligt ved havet, at den kunne tjene som sømærke. Snart viste det sig imidlertid, at placeringen ikke var for heldig, thi stykker af Stevns klint skrider med jævne mellemrum ud i havet. Kirken blev derfor truet, og selvom den ifølge sagnet hver julenat flytter sig et hanefjed ind i landet, har det ikke været nok: I 1928 styrtede et stort stykke af klinten medsammt kirkens kor ned og forsvandt i bølgerne. Det var da forlængst opgivet at benytte kirken til gudstjenester. Man har nu sikret det resterende mod yderligere nedstyrtninger, og kirken står som kulturminde-mærke.

Også den herlige dørføj mellem våbenhus og kirkeskib har haft en drastisk skæbne: Det fortælles, at en dag i 1704 slog lynet under et voldsomt uvejr ned i kirken. Det gik ind gennem muren tæt ved prædikestolen, hvor der blev en endnu kendelig revne. Derpå forlod det kirken gennem den lukkede dør, hvor det lavede et ordentligt hul og splittede et af dens prydfelter. Derfor ser man blandt dens 14 felter ét, der kun er malet, medens resten er udskårne. På rammestykkerne, der omgiver det maledede felt står at læse: »1704 er dette stykke af torden udslaget«.

Til alt held skånede lynet resten af døren, som er noget helt ud over det almindelige. Den skal minde kirkegængerne om, at Jesus Kristus døde for hans skyld samt om Jesu kærlighed til menneskene.

Øverst har dørfløjen den obligate buede årstallet 1557 samt to bomærker og bogstaverne O I og B A. To rigt udskårne felter kranses af en skarpkantet snoet stav og skilles af en vredet søjle. I hvert af de buede felter ses en fønixfugl, hvis hale danner rankeværk af sengotisk type.

Ifølge den gamle legende bygger fønixfuglen, når den er blevet 1000 år, en rede, hvori den lægger et æg. Så antænder den reden og brænder selv op i den, men af ægget – nogle siger af den gamle fugls aske – opstår en ny fønixfugl. Derfor er denne fugl sindbillede på Jesu opstandelse fra de døde og det evige liv.

Herunder finder vi tre ret smalle felter på række. De prydes af *foldeværk*, og igenem et af dem stikker Køge-mesterens pil. Under dem igen sidder tre gange tre felter. De fem af dem er udskåret med hver et gotisk skjold indskrevet i en cirkel, og de er anbragt, så de sammen danner en x-form. De resterende fire felter er med *rosetter* og danner en korsform.

Midterfeltet har i skjoldet Jesu hjerte – hans kærlighed til menneskene. De to øverste viser hans hænder med naglehullerne, og selvfølgelig er det lykkedes den maler, der i 1704 malede erstatningen for det udslåede felt, at spejlvende hånden dér. I de to nederste yderfelter ses Jesu fødder med naglegab. Det virker mildest

talt bizart, men det melder altså om Jesu lidelse og død.

I det midterste felt øverst er der vist en rose. – Jesu blod og vunder – nadveren – og de tre margeritlignende blomster i de resterende felter betyder tårerne over Jesu død. Kunstneren har sandelig fået det hele med.

Selvom døren i Havnelev kirke er noget spoleret, må også den nævnes. Den er fra 1559, men meget omdannet. Dog er alle dens meget egenartede fyldinger i behold og blandt dem nogle med fabelvæsener og narre.

De gotiske døre har oftest buet overdel, og det er almindeligt for de pålagte døre, at bagklædningen går længere frem og tjener som anslag.

Også en vestjydsk gotisk dør må medtages: Den opbevares i Ribe domkirke, hvortil den skænkedes af bispemunk Iver Munk, hvis våbenskjold med tre roser ses i et af felterne.

Den har en kantet afslutning for oven, og de mange felter er prydet med pålagte dekorer, nogle i såkaldt *flamboyant* ornamentik, der var populær i den sidste gotiske tid. Fyldingspladerne er gennembrudt, skæringerne er meget spinkle og elegant udført. Man ser de revnede planker bag dem. Som på de sjællandske døre er ramværket fastpløkket til plankegrunden. Dørfløjen er en del restaureret.

De tidlige fyldingsdøre

At man i gotisk tid havde kendt til fyldingsdøre er givet, og grunden til, at man også inde i husene så længe holdt fast ved plankedøre med pålagt udsmykning, kom sikkert alene deraf, at man ikke anså de lettere fyldingsdøre for tilstrækkeligt solide.

De fleste pålagte døre havde mange små felter. Hvorvidt det samme var tilfældet

Dørfløj fra Maren Splids hus i Ribe. Det er en ægte fyldingsdør, og felterne er med ens foldeværksornamentik i typisk Ribe-stil. Døren er deponeret i Den antikvariske Samling i Ribe.

med de første fyldingsdøre, må være usagt, for sandt at sige har man vist kun bevaret to eksemplarer, og de er – trods klart gotiske i udsmykningen – først lavet omkring midten af 1500-årene. De stammer fra det såkaldte Maren Splids hus i Ribe. Hun var hovedpersonen i en af vore mest afskyelige heksesager og blev – skønt naturligvis ganske uskyldig – brændt på bålet i 1641.

Det ene eksemplar af dørfløjene er fragmentarisk, idet den nederste fyldingsrække mangler, fløjen er iøvrigt deponeret hos Den antikvariske Samling i Ribe. Den viser en højt udviklet snedkerteknik og fyldingernes hjerteprydede pergamentsruller virker meget plastiske. De er faldede ind i rammestykkerne og er af ret tynde plader, hvilket er sjældent med fyldingerne i renæssancens tofyldingsdøre.

Rammestykkerne har profilerede kantlister, der står som en indramning om fyldingerne, og morsomt nok er der kun profiler på den øverste liste og de to sidelister. Den underste er en jævnt nedadskrånende flade, – et fænomen som også kan iagttages på nogle renæssancedøre. Det menes at hidrøre fra tidens vindueskonstruktioner, hvor der også for neden er en skrå sålebænk, så vandet kan løbe af. Fyldingerne er med andre ord blevet opfattet som en slags vinduer sat i døren, og motiverne i dem er en smuk verden, som man ser ind til. Også andre steder på rammestykkerne kan der være profileringer, de er gravet ud i træet og står altså fordybede.

På Porsborg i Ribe kan man opvise en mangefyldingsdør fra renæssancen. Den

Faarevejle kirkes senmiddelalderlige dørfsløj med andreakors, livstræer og hele to lindorme.

Jernbunden dørfløj fra 1668 fra Hvidbjerg kirke på Thyholm. Midt på dørfløjen ses et løvehoved af bronze, det er middelalderligt og var oprindeligt holder til en dørning.

Den dejlige halvdør i »Købinghus« i Ærøskøbing. Der er sat en oksegalle i inskriptionsfeltet. Beslagene har nærmest »ålejerns« facon.

Statelig fløj dør med pålægninger i højt relief og bemaling i stærke farver. Barok. Porsborg, Ribe.

At man også kunne være med i byerne, beviser denne festlige port fra 1626 fra St. Kirkestræde 2 i Randers.

Barokdør med originale bemalinger fra 1672. Den findes på herregården Overgaard ved Mariager fjord.

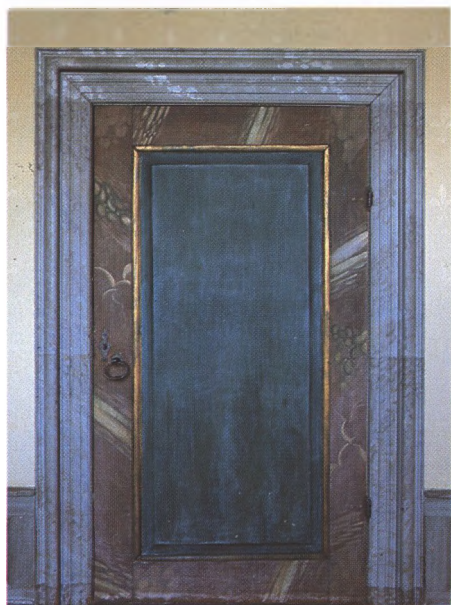
Dør med original 1700-tals bemaling af Berendt Nohr. Udsmykningen består af den såkaldte berain-ornamentik. Clausholm slot.

Dør fra Clausholms blå »kineseriværelse«.

I Dronningens værelse på Clausholm ses døre med rig heraldisk bemaling og marmorerede gerichter.

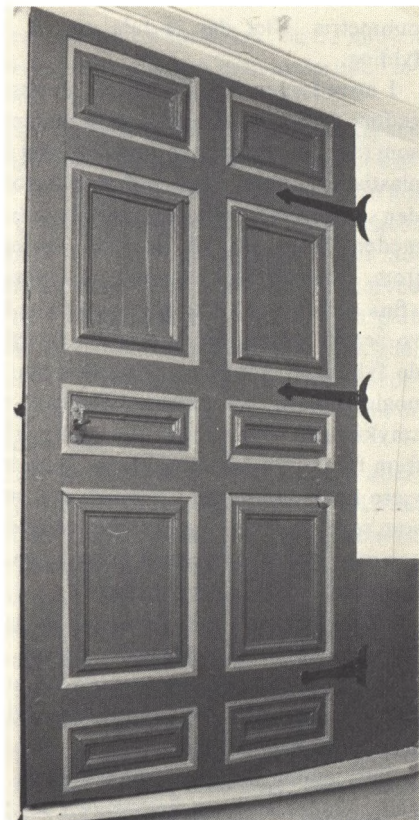
Den hemmelighedsfulde dør på Overgaard ved indsejlingen til Mariager fjord. Den er opsat i 1730, og har marmorerede gerichter og ramtræer. Den må aldrig åbnes, thi noget frygteligt gemmer sig bagefter den.

Stubberup kirke på Hindsholm på Fyn har denne usædvanlig flotte malede fløjddør fra 1655 siddende mellem våbenhus og skib. Den er på overgangsstadiet mellem renæssance og barok, hvilket bl.a. ses af de snoede søjler.

En af de skønne marmordøre fra kuppelsalen på Fredensborg slot. Frederik IV fik dem foræret af hertug Johan Gasto af Firenze. De to putti, som holder et kartouchestykke, udgør dørstykket.

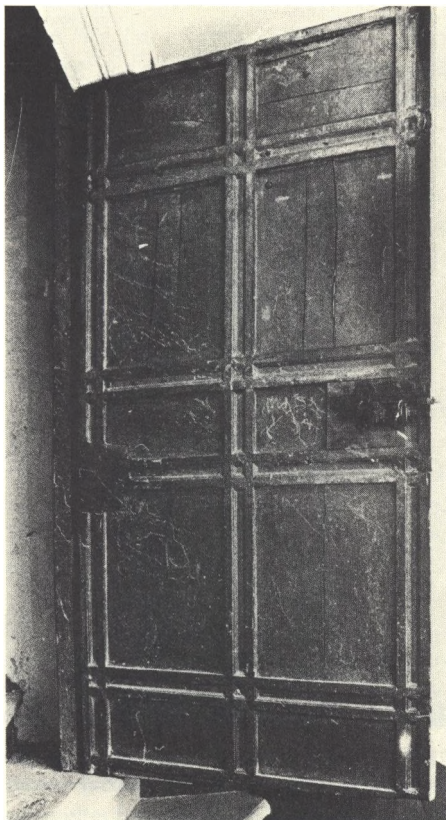

I Porsborgs tårn i Ribe finder vi denne renæssancedørfløj med mange fyldinger.

sidder for oven i trappetårnet. På et eller andet tidspunkt må den være vendt, for der er mærke efter låsen på den modsatte side af, hvor den nu sidder. Det har været en god, solid dør. Den er antagelig samtidig med huset, der opførtes i 1580-erne, og den kan holde mangfoldige år endnu.

Andre steder i området kendes ligeledes dørfløje fra renæssancen med flere fyldinger end to, og det er nok et spørgsmål, hvorvidt tofyldingsdøre har været så enerrådende her til lands, som man ellers har været tilbøjelig til at mene.

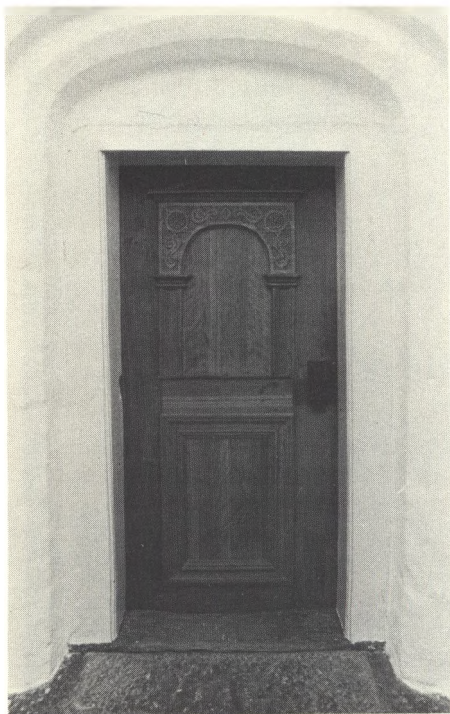
Det er imidlertid stærkt begrænset, hvor

Bagsiden af Porsborg-døren. Man ser, at den engang er vendt, og har fået låsen flyttet. Fyldingerne er på begge sider forsænkede, hvor de ellers på almindelige danske tofyldingsdøre fra renæssancen plejer at være forsænkede på forsiden og fremspringende på bagsiden.

mange renæssance-dørfløje, der endnu er bevarede, og det er indlysende, at de ret små og robuste tofyldingsdøre har haft de bedste overlevelsesmuligheder.

En af svaghederne ved de tidlige fyldingsdøre var, at man samlede rammetræerne med en fjeder og not. Der førtes altså ikke en tap helt igennem, sådan som det siden blev tilfældet. Man kan da også se, at de dyvler (pløkke) der er ført ind på tværs af samlingerne for at befæste dem,

Typisk dansk tofyldings renæssancedør fra Nakkebølle på Sydfyn. For oven er der en arkade i fyldingen og en fronton.

sidder på rad og række ganske nær ved kanten af rammestykkerne. Hvis træet nu skrumpede, blev døren let rokkeløs og vrikkedes istykker. Jo flere samlinger, der var, des mere sårbar blev også konstruktionen. Derfor er der givetvis gennem tiden gået flere mangefyldingsdøre til end tofyldings.

På tofyldingsdøre fra *renæssancen* er begge fyldinger lige høje. Først omkring *bruskbarokken*, som begynder omkring 1630, bliver det nederste felt undertiden højere end det øverste. Det med de to fyldinger skal iøvrigt ikke tages mere højtideligt, end at man undertiden har sat et ganske lavt felt ind imellem dem, hvad enten det så er indgravet i et særlig bredt stykke

rammetræ, eller der er tale om en lille fylding.

I hovedsagen har de danske renæssancedøre fyldinger af lige så tykt materiale som rammestykkerne, og man har fået den plastiske virkning frem ved at lade forsiden stå fordybet mellem rammestykkerne, medens bagsiden til gengæld springer frem. Disse dørføjle har gerne en udpræget »fin« side og en, ikke beregnet til at blive set så meget. Siden med de fordybede fyldinger regnes for »paradesiden«. I nogle tilfælde har man indskrænket udsmykningen til kantlister, der springer lidt frem foran ramstykkerne. Disse lister kan være høvlrede direkte i rammetræet, men som regel er de løse og fæstnede til fyldingen med *dyvler*. Limninger brugte man ikke gerne til samlinger i de dage.

På fyldingernes midte kan der så igen være *fastdyvlet* listestykker, der er sat sammen, så de danner geometriske figurer, f.eks. ruder. Det bryder på den ellers lidt ensformige flade.

Herhjemme var det almindeligst, at man nøjedes med ren listedekor i det ene felt – gerne det underste – medens der i det andet kunne anbringes en udskåret arkade, en bue hvilende på to *pilastre* – flade piller. Også arkaden *dyvledes* fast. Langs fyldingsfelternes underkant kan der være en stærkt fremspringende profilliste. Det forekommer, at der er *arkader* i begge felterne.

Dyvlerne går igennem på fyldingernes bagside, og det medførte, at den var vanskelig at dekorere, for *dyvlerne* sad i vejen for anbringelse af lister m.m. Mestendels indskrænkede man sig derfor til at høvle en lille profilkant på den fremspringende fylding.

Hvis dørføljen imidlertid skulle sidde mellem to væsentlige rum, var en så beskeden pryd ikke nok. Så måtte der findes

på en anden form for dekor, og fra midten af *renæssancen* valgte man undertiden *intarsia*.

Dørfløjene lavedes i *renæssancen* og den tidlige *barok* næsten altid af vellagret egetræ. Det er ganske smukt, arbejder kun lidt og er alt i alt ganske solidt. I fyldingens bagside blev der så nedskåret eller udstemmet et mønster, som gerne er omved en halv centimeter dybt og har helt plan bund. Af en anden træsort, f.eks. birk eller ibenholt, blev der så udsavet brikker, som nøje passede ned i fordybningerne, hvor de limes fast.

Intarsia kan være udformet som stjerner, *rosetter*, skaktavlede borter, arkitektoniske motiver m.m., og i *renæssancen* var let geometriseret rankeslyng kaldet *arabesker* og *mauresker*, meget yndet. Rankerne kan forløbe ud i masker og mange andre sære figurer. Pragtfulde eksempler på *intarsia* kan man se på Gottorp slot i det hertugelige bedekammer fra 1609-13 og i det såkaldte kong Eriks gemak på Kalmar slot fra 1560-erne. Det er desværre meget uskånsomt restaureret i 1856-61.

Når *intarsiet* blev lagt med omtanke, kunne det ganske dække de skæmmende *dyvler*, men hvis disse blev løse, så de vrikkede lidt, risikerede man, at de skubbede *intarsiet* ud. På forsiden lod det sig naturligvis også gøre at supplere udskæringer og profileringer med *intarsia*, og det var altid ønskeligt at få så store farvemod-sætninger som muligt i de anvendte træsorter, så mønstrene kom til at fremtræde tydeligt. Derfor var det heller ikke sjældent, at man *bejdsede* træet ind. Stjerner opbyggedes med odde af skiftevis mørk og lys farve, og ibenholt var mest eftertragtet til det mørke. Det var imidlertid utroligt kostbart i *renæssancen*, så derfor hjalp man sig oftest ved i stedet at bruge sortbejdet pæ-

retræ. En lidt mildere mørk tone kunne moseeg opvise. Det fik man ofte fat på under tørvegravning. Til lyse felter brugtes gerne birketræ eller buksbom.

Her i Danmark lærte vi antagelig kunsten at lave *intarsia* af snedkere fra Lübeck, der igen havde deres færdighed fra lande som Holland og Italien. En dør med både *intarsia* og udskæringer betragtedes herhjemme som den vildeste luksus, og det var nærmest et kongeligt anliggende at lade den slags forfærdige.

Endelig var der jo da også den mulighed, at dørfløjene kunne males, og i de dage, hvor egetræ ikke just var nogen stor sjældenhed i vore skove, holdt man det ejheller for mere vidunderligt, end at man kunne tillade sig at bemale det.

Hvis der i en dørfløj var brugt *spejlskåret* træ, hvor der er taget særligt hensyn til præsentation af strukturen, har man naturligvis næppe tænkt sig, at det skulle dækkes af et malingslag. Derimod var det rimeligt at male lister, udskæringer og måske betone fremspringende punkter ved at for-sølv eller forgyldte dem, sådan som det ses på gammelt kirkeinventar. Man havde således et lidt andet syn på bemaling, end vi har i vor tid: Der maledes partielt, og en bemaling med flere farver kaldes en *staffering*.

På nogle af *fyldingsarkaderne* er stederne, hvor buen og pilastrene mødes, markeret med et fremspringende profilled. De enkleste og gerne tillige ældste *arkader* er strengt udformede: *Pilastrene* er fortrinsvis *kannelerede* og har *base* og *kapitel* ganske som de ville have haft det, hvis de var anbragt i et bygningsværk. Buen har måske en enkel profilering langs underkanten, men ellers er fladen helt glat. Senere blev det brugt at ladé et *attisk bånd* – fortløbende ottetaller – et *skælmønster* eller et *dukatornament*, der ligner mønter truk-

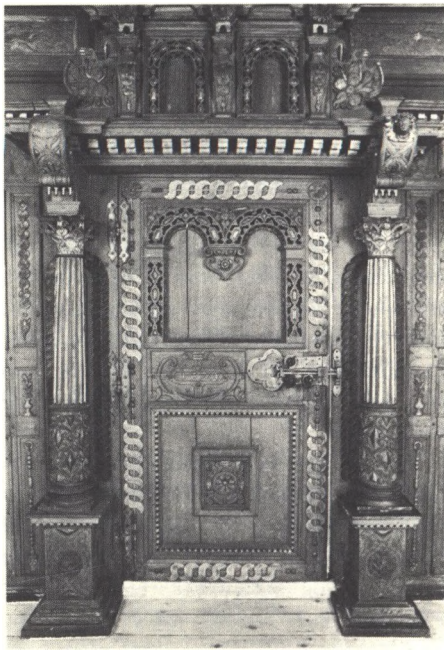

En af de prægtige renessancedøre fra herregården Katholm på Djursland. Den har overdådige gerichter med kannelerede pilastre med prydbånd med kassetteværk for neden. Den brede overfylding har dobbeltbue. Låsen er den originale.

ket på en snor og vipper i samme retning, erstatte pilastrenes kanneleringer, ligesom et attisk båndslang blev lagt over buen. Det gav straks mere liv, og et par rosetter eller kvartrosetter i hjørnerne gjorde, at fladen næsten blev fyldt ud.

Efterhånden begyndte man så småt at opløse de faste former: Der blev skåret vidtløftig beslagsornamentik på både bue og pilastre, og man lod de ellers rette eller jævnt buede kanter følge beslagernes slyngninger, så de blev bølgede og urolige. Måske kom der endog hist og her til at stikke en beslagstunge ud.

Beslagsornamentikken var noget, som

Døren fra den panelede håndværkerforeningsstue fra 1620 i Historisk Museum i Aalborg, er en af vore rigeste. Arkaden i øverste felt er med gennembrydninger. Desværre mangler to små figurer og en kerub (englehoved med vinger) på vort billede. De er afknækket af museumsgæster.

renæssancens snedkere og billedskærere have fundet på. Tidligere havde jernbeslag været nødvendige for at sammenholde dørføjle og møbelsider. Nu kendte man andre samlemetoder, som overflødiggjorde dem. Det var imidlertid ikke til at komme bort fra, at de havde pyntet svært, og hvad var da naturligere end at skære dem efter i træet i ganske lavt relief.

Denne beslagsornamentik tager sig sandt at sige ikke ud af meget på en mørk egetræsdør. Faktisk skal man ret tæt på for overhovedet at se den. Det er da også sikkert, at enten grund eller »beslag« har været bemalede, hvis de da ikke begge har

været det i hver sin farve. I forrige århundrede var folk desværre i udpræget grad blevet farvesky: Man afrensedede alt, hvad der kunne findes af bemalede renæssancemøbler, paneler, døre etc., og hvis ikke egetræet var tilstrækkeligt mørkt, blev det tonet ned. Derfor præsenterer tingene sig i dag helt anderledes, end det oprindeligt var tilfældet, og man får således det forkerte indtryk, at renæssancen var en mørk og dystert stil.

Når talen var om bredere døre, kunne det komme til at knibe med udformningen. Hvis man nemlig gjorde den enkelte *arkade* for bred, kom buen til at optage for stor en del af feltet, så *pilastrene* blev for korte, hvilket ikke var kønt. Man fandt dog løsninger på problemet: I nogle tilfælde satte snedkeren simpelthen to *arkader* ved siden af hinanden i samme fyldning, eller man udstyrede dørføljen med fire fyldinger, sådan som det bl.a. kan ses på riddersalsdørene på Gavnø slot ved Næstved. Måske virker det en anelse tørt, og lidt mere spændstighed opnåede man på Katholm slot på Djursland og i Håndværkerforeningshuset i Aalborg, hvor der i stedet for to *arkader* er anbragt en dobbeltbue i fyldingen. Der er således kun to *pilastre*, og på stedet hvor buerne støder sammen, er der anbragt et *konsol-lignende* ornament, så det virker somom der er en fornuftig, bærende konstruktion til stede.

Det er ret sjældent, der forekommer udskårne menneskefigurer på danske dørfølje fra renæssancen. Derimod ses undertiden et hoved – en *maskerone* – som er anbragt i arkadebuens midte eller i en trekantsgavl over fyldingen, hvis det da ikke er flyttet helt op på dørens indramning.

Dette hoved har en særlig historie: Når man nemlig byggede borge i middelalderen, var det ikke ualmindeligt, at der under

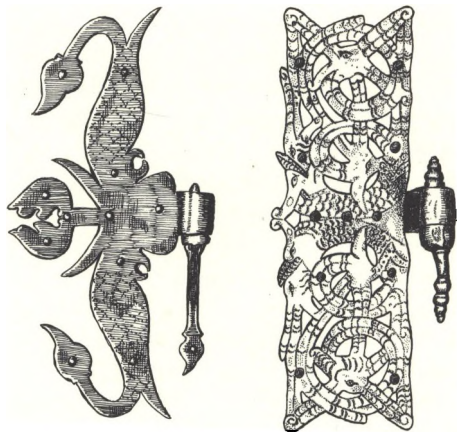
portens midte begravedes en stor, muskuløs karl levende. Da han ikke var død ved sin begravelse, mente man, at hans ånd var bundet til stedet, hvor den så formodedes at optræde som en værner imod onde ånder af enhver art. Disse ansås nemlig for at være mindst lige så farlige som fjender af kød og blod.

For nu at gøre det ganske klart over for samme onde ånder, at hér kom de ikke ind, lod man en statue af den døde anbringe på portfløjen, ved siden af den eller over den.

Efterhånden blev borgbyggere dog så civiliserede, at de ophørte med menneskeofringer. De beholdt imidlertid alligevel skræmmefiguren for at kyse alskens tøjleri bort. Nu er en hel statue selvsagt lidt vanskelig at anbringe. Det er lettere at få plads til et hoved alene. Et sådant kom da til at spille rollen som værneånden, og når der på så mange døre fra renæssancen og den tidlige barok er anbragt et hoved, er det for at være fri for at have genfærd og lignende skidteri til at suse igennem.

Og medens vi nu er ved spøgelse, kan jeg berette, at der på en del gamle svenske herregårde er nogle underlige skrå kors at finde i ølandsfliserne foran dørene: Indtil i nyere tid, hvor troen på spøgerier er på retur, blev der hver aften ved sengetid med kridt tegnet en række sådanne kors på dørflijerne, for over korsene kan spøgelse ikke gå. Denne afværgeforanstaltning var blevet gentaget så ofte, at korsene til sidst kom til at fremstå som dybe slidspor i stenen. På Engsö slot i Västmanland kan man se mangfoldige eksempler på sådanne fliser.

Vi har set på fyldingernes udsmykning, men ramtræerne kunne der sandelig også gøres noget ved, så de ikke kom til at præsentere sig helt blanke. Det almindeligste var, at man over den øverste fylding anbragte en fronton, der kan være trekantet

Til venstre: Gangtøj i smedejern fra renæssancen. Blomsten i midten viser, at det i virkeligheden er livstråmotivet, vi har med at gøre.

Til højre: På et gangjern med beslag som dette stykke fra det svenske Tidö slot, er rankemotivene fortrængt af slyngende ormekroppe. Stykket er fra 1639.

som en græsk tempelgavl eller have buet afslutning. Især på trekantede frontoner kan der på undersiden af listerne være tandsnitfriser, og undertiden *ægstave*. Selvom der skulle være to *arkadefyldinger* over hinanden på dørføjene, vil der normalt kun være *fronton* over den øverste, og er der fronton på dørføjene, er det ikke så almindeligt, at den gentages på *gerichten*. Det forekommer dog, bl.a. på *ridersalsdørene* på Gavnø.

En anden mulighed for udsmykning af rammestykkerne var at forsynes dem med *udskæringer*, f.eks. *rankedekorifladsnit*, sådan som det ses på *pragtdøren* på Nørlund i Himmerland. *Beslagsornamentik* og *attiske slyngbånd* var ligeledes nydelige, og på *håndværkerforeningsdøren* i Aalborg, som nu er genopsat i en panelstue i Historisk Museum i Aalborg, prydes ramtræerne af *attiske slyngbånd*.

Renæssancens mennesker satte pris på

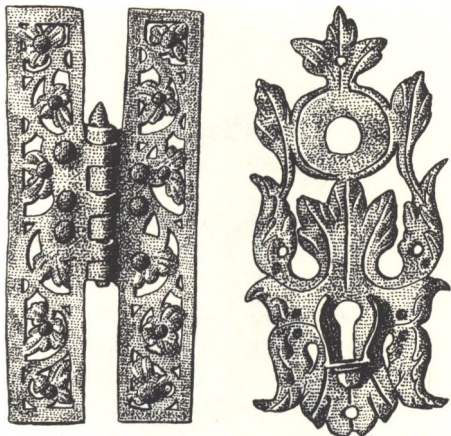
fyldingslignende udsmykninger: Man udhuggede rammetræet ned i dybde med fyldingens overflade, og udhugningernes langsider *profilhøvledes*. Kortsiderne var der ikke plads til at *høvle*, og træets struktur egnede sig ej heller dertil. Derfor lavede man til disse stykker *listestumper* med den samme profil, og de *dyvledes* fast. Yderligere kunne fyldingsornamentets bund *forzires* med *rankeornamenter*, *beslagsværk* eller *kartoucher*. – Men så var det også en af de helt *fornemme* døre.

I dørføjens hjørner anbragtes måske *fremspringende* ornament – *bosser* – og det samme kunne være *tilfældet* på rammestykkernes midte.

Det lod sig ikke længere gøre at bruge *gotikkens* lange *hængselbeslag*, som fyldingerne nu sad i vejen for. Derfor måtte *beslagene* i stedet *brede sig* ud over det ene *rammestykke*. Til de *gotiske* dørføjle havde *beslaget* været *udformet* som et langt *livstræ* med *udtunninger* som *grene* og *blade*. I renæssancen *forvandlede* det til *ranke*, hvoraf den ene *halvdel* går *opad*, den anden *nedad*. På nogle døre er *rankerne* *indfattet* i en *firkantet* ramme, og det *hænder*, at *planteornamentikken* har *måttet* *vige* for en *bugtende* *lindormekrop*.

Lidt senere i renæssancen *optræder* *beslagene* næsten *altid* uden *rammer*, og de *stiliseres* så *meget*, at det bliver *vanskeligt* at *erkende* deres *oprindelse*. De kommer mere til at *minde* om et *par* *kraftigt* *svungne* *gedebukkehorn*, af *hvilken* *grund* de da også får *betegnelsen* »*bukkehornsbeslag*«. På særlig *fornemme* *beslag* blev der *mejslet* og *indgraveret* *mønstre* i *jernet*, *ætsninger* forekommer ligeledes, og *forziringerne* kan være så *elegante*, at de var en *ridderrustning* *værdige*.

For det meste blev dørføjenes *beslag* *smedede* i ét *stykke*, men især til *meget* *store* *beslag* med *ramme* kunne det blive

Til venstre: Et stilfærdigt gangjern fra 1580 med gennemhugget rankeværk og opdrevene blomster.

Til højre: Udbygget, opdrevet og ciselert nøgleskilt fra renæssancen.

nødvendigt at lade en tunge fra hængslet mitte fast til den ornamenterede underplade, der så igen fæstnedes til døren.

Normalt er dørføljen ophængt i en karm, og hængslerne hviler på stabler, der sidder på karmens yderside. Nogle af disse stabler har for oven en engel eller bråd, der er banket ind i træet. For neden er der så en stiver med en mindre bolt, der ligeledes er hamret ind, så brådden ikke overbelastes. Det var imidlertid ønskeligt, om brådden var til at skrue ind i træet, for så kunne man på millimeter beregne, hvor langt dørføljen kunne gå ind i karmen uden at komme til at binde. Hamredes brådden ind, fik den let for meget. Derfor håndfiledes der undertiden gevind på brådden, som på den måde blev til en skrue. De gamle gevind adskiller sig fra de nye maskindrejede ved, at de er noget uregelmæssige og hakkede i forløbet. Stiveren, som går ned fra stabelen fremtræder undertiden med udtungninger og graverede eller ciselerede mønstre.

Til de fleste dørføljes beslag hører lås og nøgleskilt. Låsen på renæssancedøre sidder udvendig på den ene af siderne. Nøgleskiltet er af jern, det kan have skjoldform, være som buklet og gennembrudt bladværk med ciseleringer, dog er det aldrig så yppigt opdrevet, som tilfældet bliver i barokken. Det kan også have form som en harpespillende engel, som en drabant med hellebard og sværd, eller det er måske en drage med slynget hale. Endelig er en simpel geometrisk form en mulighed. Nøgleskilte af messing forekommer næppe på renæssancedøre. Optræder der et sådant, er det tvivlsomt om det er jævaldrende med dørføljen, selvom formen måske er rigtig nok.

Dørhåndtag ses i forskellige udformninger. Nogle af dem minder i princippet om et moderne dørgreb, hvormed man påvirker en pal i låsen, så døren kan åbnes. Ring-

Nøgleskilt af smedjern fra Stovorve kirke i Himmerland. Det viser en præst med timeglas og bog, og selvom det er fra 1700-årene, er det i bedste renæssance-tradition.

formede dørgreb med samme funktion var også almindelige. Der er dog for det meste kun dørgreb på den ene side. På selve låsen er der en skyder, der skal trækkes tilbage eller slås frem. Vippeangssystem på låsen forekommer ligeledes.

Klinkelukket er såre simpelt, og man fandt det velegnet ikke mindst til inderdøre. Imidlertid er klinken knapt så anvendelig, når døren skal trækkes til, så derfor suppleredes den med en gribering, en håndbøjle eller en håndknae til at tage fat i.

Håndbøjle fra 1580-erne endende i udtungede og opdrevene rosetter.

Havde dørene gerichter?

Der er forskellige opfattelser af, hvornår man i almindelighed gik over til at sætte egentlige gerichter – pryddrammer – omkring dørene. Det er uomtvisteligt at det skete både i gotisk tid og i renæssancen, men mange mener, at det kun var tilfældet, når det drejede sig om pragtbetonede døre i kirker, slotte og på de største herregårde, og at man ellers lod sig nøje med en dørkarm sat ind i døråbningen.

Andre hælder til den anskuelse, at gerichter var ret almindelige, og at grunden til, at vi kender så lidt til deres udformning er, at der kun er bevaret få døre fra den sene middelalder og renæssancen, samt at endnu færre sidder på deres oprindelige plads og i de originale omgivelser.

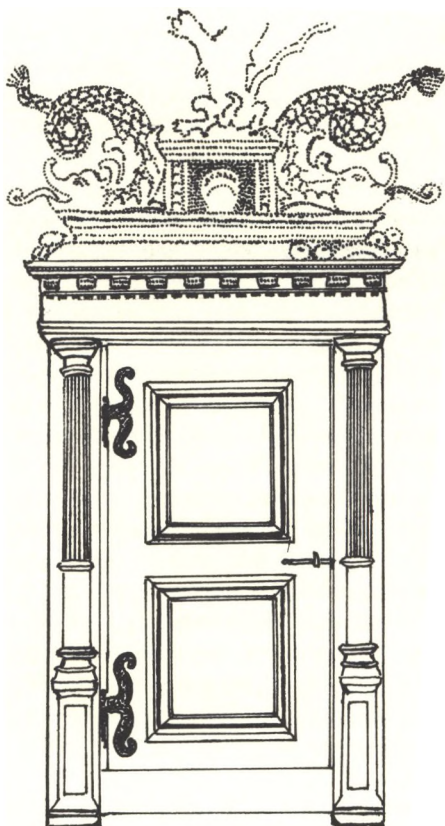
De fleste huse har gennem tiderne været ruminddelingen er blevet ændret. Ældre døre er da oftest blevet udskiftet med nye, som man fandt mere tidssvarende, og hvis de gamle var for gode at kassere, flyttedes de måske fra primære til sekundære rum, eller de kom over i hjem, som ikke gjorde krav på at være toneangivende. Således endte mange døre fra slotte og herregårde i bondehuse.

Ikke mindst i 1700-årene gik det hårdt ud over døre fra gotik, renæssance og bruskbarok. Boligidealene ændredes afgørende, og hvor man på vore breddegrader tidligere i hovedsagen havde holdt sig til dunkle, ret lavloftede rum af beskeden størrelse og med snævre passager, skulle alt nu være stort og lyst, og de meget omfangsrige dragter, som især kvinderne brugte, medførte, at dørene måtte have en

betydelig bredde, ligesom herrernes drabelige allongeparykker nødvendiggjorde en vis højde. Det lod sig under sådanne omstændigheder slet ikke gøre at kante sig gennem de gammeldags lave og smalle døre. Kun på enkelte slotte, hvor dørene i særlig grad havde skullet demonstrere en bygherres position og økonomiske formåen, og hvor der således allerede i renæssancen var tale om store og prægtige passager, lod det sig gøre at beholde dørene, som de var. Det har således i nogen grad været tilfældet på Katholm, Gavnø og – for en enkelt dørs vedkommende – på Nørlund. Vi distanceres dog herhjemme klart af svenskerne, som bl.a. kan opvise en hel serie pragtdøre fra renæssancen på Axel Oxenstiernas magnifikke Tidö i Västmanland.

Andre grunde til, at de oprindelige døre kunne bevares, var, at man simpelthen opgav at bebo de huse, som de fandtes i, men dog fortsatte med at vedligeholde dem, således som det bl.a. er sket med Torpa slot i Västergötland i Sverige. Her fandt man i 1660-erne Stenbock'ernes borgagtige stenhus fra 1400 og 1500-årene så ubekvem at bebo, at man opførte en ny beboelsesfløj, hvorefter stenhuset kom til at sove tornerosesøvn i århundreder. Her er der bevaret renæssancedøre, og de sidder endnu, hvor de anbragtes i begyndelsen af 1600-tallet. Man får et fortræffeligt indtryk af, hvordan datidens mennesker lod såvel paradedøre som de lidt mindre væsentlige gennemgange udforme:

Riddersalens væsentligste dør har gericht, der her er svulmet op til en hel portal

Dør med delvis kalkmalet gericht fra Torpa slot i Sverige.

med dobbelte søjler bærende en vidtløftig overbygning med gesimser, pilastre, svungne vinger og en konsolbåret fronton som på antikkens templer. Det hele er snedkereret og udskåret i ud søgt fyrretræ, som derpå er stafferet.

På en mindre dør i salen har man ofret knapt så megen pragt. Her har gerichterne kun enkelt søjler, og gesimsen er net, men mere beskeden. For at bøde på det spartanske, har man så sat maleren igang: Han har på den omgivende vægflade udført kalkmalerier af hvilke partiet over gesimsen er næsten intakt. Det viser nok en ge-

sims med en lille firkantet opbygning flankeret af »delfiner«, der slår krølle på deres skællede krop og strækker en lang, snørklet kamæleontunge ud af gabet.

På Vindsarp i Västergötland ligeledes i Sverige findes omkring en renæssancedør en helt igennem kalkmalet gerichtdekoration, og noget tilsvarende kan iagttages bl.a. i »gyllene salen« på Kalmar slot.

I Danmark er der flere steder i borgerhuse og på herregårde fundet rester af kalkmalede vægdekorationer – ofte forestillende de klæder, som man ved højtidelige lejligheder »drog« væggene med. At man tillige har haft malede »gerichter« må forekomme overordentligt sandsynligt. Desværre er der i forrige århundrede og første halvdel af dette revet så mange borgerhuse ned, at hovedparten af det materiale, der kunne være fremdraget hér, er forsvundet for stedse. Vort eneste håb er derfor, at der må kunne afdækkes sådanne herligheder på nogle af herregårdene. Det er yderst beskedent, hvad man indtil nu har fundet, og malede gericht er der mig bekendt ingen af – ej heller i vore kirker.

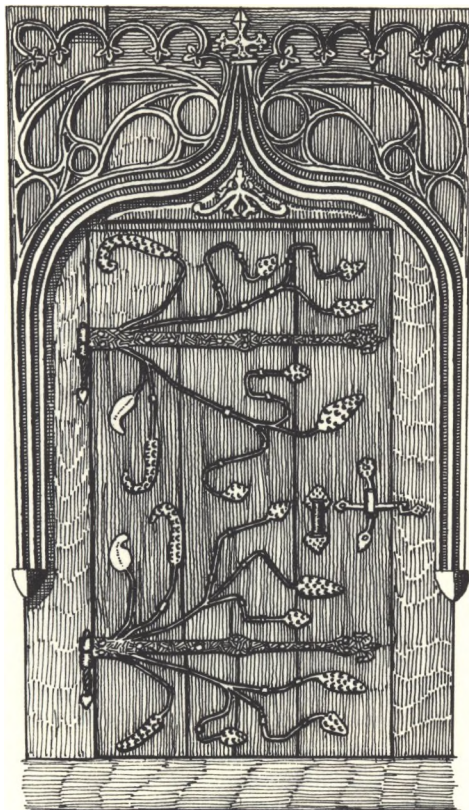
Det er selvfølgelig tvivlsomt, om man har ofret gericht på dørene i de sekundære rum. Her har man sagtens klaret sig med dørkarmen slet og ret, men at man på de større gårde og i lidt mere velstående borgeres hjem skulle have afstået fra gericht om dørene i opholds- og indgangsrum, forekommer mig ikke overvældende sandsynligt. I såvel gotik som renæssance var det almindeligt, at væggene i disse rum paneleredes. At panelerne så siden er forsvundet, er en anden sag. Vi har kun bevarret fuldt panelerede borgerlige interiører fra den tid på Nationalmuseet og på Historisk Museum i Aalborg. De stammer begge fra Håndværkerforeningens bygning i Aalborg. Disse panelrum har udskårne døre og gericht fra renæssancen, og ge-

richterne indgår som en del af panelet. Sådan har det givetvis været mange steder, og i en lang række huse er der fundet spor efter, at der oprindeligt har været panelede vægge. Efterhånden som de er blevet umoderne, og man har manglet brændsel, har man brækket dem ned og brændt dem. – Det er vitterligt sket i adskillige tilfælde. Selvom dørene er blevet siddende, fremtræder de således ikke længere i deres naturlige omgivelser. Det er kun fløj og karm – alt ialt ikke stort mere end en halv dør, der er tilbage.

Når man derfor under restaureringer har indsat gamle smukke dørfløje med rige profileringer og måske dertil udskæringer blot i karme og uden gerichter med tilsvarende pragt, er det sandsynligt, at man har gjort sig skyldig i misforståelser. For der er vel grund til at formode, at hvis man i et hjem har haft råd og lyst til en udsmykket dørføj, så har man tillige ladet en passende gericht udføre til den. Vi kan da også se, at inden for det tysk-hollandske område, som nok var det, hvorfra vi i den sene middelalder og renæssancen hentede hovedparten af vore kulturelle indtryk, var gerichter om dørene almindelige.

Eftersom vi ikke længere kan opvise gerichter til gotiske døre herhjemme, må vi søge til udlandet for at få et begreb om, hvordan de har taget sig ud, og ikke mindst i Schweiz og England er der bevaret en del interiører fra sengotisk tid, hvor gerichter er repræsenterede.

Naturligvis skal man være særdeles varsom med at gå ud fra, at danske gerichter nødvendigvis har set ud som f.eks. de schweiziske, men den gotiske stil, som hovedsagelig udbredtes via det katolske kirke- og klosterbyggeri, har en ret international karakter. Det er derfor ikke usandsynligt, at danske gerichter har haft grundtrækkene til fælles med de schweiziske.

Dør med gerichter fra rådhusstuen fra Mellingen i Aargau i Schweiz. 1467.

For det meste indgår de gotiske gerichter som led i en panelering, og nogle af dem er ganske simple med blot en enkel profile-ring, som oftest begynder ca. en trediedel oppe på rammen hvorfra den går resten af vejen rundt. Den kan løbe op i en fladbue – måske med en let tilspidset afslutning – eller i en *æselrygbue*, en udfladet *kølbue*, som nøje ligner en gammeldags parantes lagt på langs. Også almindelige rund- og spidsbuer forekommer, men sjældnere. I en del tilfælde er det gerichtens øverste rammestykke, der er gjort mest ud af, der kan være indsat rosetter, trekløverfigurer

(trepas), stjerner opbygget af ribbeværk etc. i dem.

Den gamle rådhusstue fra Mellingen i Aargau er fra 1467. Den er nu opstillet i Schweizer Landesmuseum i Zürich. Rummet er paneleret, og gerichten indgår som en del af panelet. Henved $\frac{1}{3}$ oppe på den udgår der fra ydersiden af rammen nogle smalle stave, hvoraf halvdelen bliver til kantninger i panelet, medens resten bøjer ind og danner en kølbue over døren samt vokser opad i et lille spir, en fiale. Over kølbuen er et felt, som udfyldes af et buet forløbende sprosseværk kaldet *masværk* eller *fiskeblæreornamentik*. Herover igen ses en hængende buefrise, hvor buerne for neden mødes i firkløverornamenter.

Selve dørføljen er en simpel plankekonstruktion, men de smedede jernbindinger er meget kunstfærdige med to lange hængselbærende beslag hvorfra der udvokser vidtløftige forgreninger, som forløber i bratte knæk og ender i drevne blomster, blade og frugtklaser.

I Historischen Museum i Bern er der en stue fra Thun også fra 1400-årene. Dørene har her en firkantet gerichtopbygning, som for oven ender i en *gesims*, hvis *kronliste* – øverste liste – er nedadskrånende som en *vandnæse* på et stykke murværk, der skal slå nedsilende regnvand ud fra huset. Den rigeste af gerichterne kan opvise tre ribber, der starter ca. halvt oppe i et ejendommeligt knudeornament og for oven danner en kølbue.

Konventualinde Cäcilia von Helfensteins værelse er fra 1489, det findes nu i Schweizer Landesmuseum i Zürich, og her er gerichtkonstruktionen langt mere dristig og elegant: Stavene udgår fra et skrånende fodstykke, og deres nederste led er *postamentagtigt* som på en søjle. For oven deler stavene sig samtidig med at de på en meget

fascinerende måde flettes sammen, så der inderst dannes tre kølbuer og yderst tre rundbuer mellem hvilke der spænder sig en såkaldt *trekløverbue*. Uden om det hele er der en firkantet ribberamme. Dørføljen er her én stor flade kranset af en bladværksfrise.

Endelig bør nævnes en dør i slottet Sargans, hvor gerichtens side-rammestykker har hver en svær skarpkantet snoet stav, og hvor der over døren er et firkantet felt, derdeles af en opadgående og nedadgående *kølbue* dannet af ribber. Bueformerne omslutter i midten et kors samt for oven to *treblade* og for neden to *kløverbladsbuer*. Dørføljen er med tofyldinger. Rådhus salen i Überlingen har ligeledes et stort felt over døren. Det opfyldes her af skjolde med heraldiske figurer og stejlede løver, og det flankeres af to helgener.

Selv i en stilfærdig bondestue fra Klausen i Sydtyrol fra ca. 1500 møder vi stilfærdigt profilerede gericht samt en profileret *æselrygbue*. I nogle tilfælde har man iøvrigt sat dørkarmen uden på væggen og ladet den optræde som kombineret karm og gericht.

Renæssancens gericht er i begyndelsen ret enkle. Det er antikkens genfødsel, vi oplever, og græske tempelkonstruktioner danner forbilleder for arkitekturen både ude og inde. Dørindramningen består gerne nederst af et kasseformet *postament*, på det hviler et *søjleskaft*, mestendels *kanneleret* og måske med et *kartoucheprydet* bælte, der går en trediedel eller lidt derover op på skaftet. Søjlen afsluttes for oven med en *kapitel*, og man kan træffe både *doriske*, *joniske*, *korintiske*, *toskanske kapitæler* samt *kompositionskapitæler*, hvor træk fra korintisk og jonisk kapitæl er blandet sammen.

Søjlerne bærer en *gesims*, hvis nederste liste kaldes en *arkitrav*, så følger en *frise*,

og for oven er der en *kronliste*. På gesimsen igen hviler en *fronton*. Det kan være en trekantsgavl eller en buet fronton, dog er trekantsgavlen hyppigst forekommende herhjemme i renæssancen. Undertiden støder man på *gerichter*, hvor hele søjleskiftet er omsnoet af vinrankeværk. Det er dog altid i renæssancen strengere formuleret end i barokken og slutter tættere til søjlen.

Det er ikke ualmindeligt, at hvor der er flere døre i ét rum, har man ladet den væsentligste af dem stå med frisojler. Det vil sige, at søjlelegemet står foran *gericht*-rammen og virkelig bærer den fremspringende gesims. De andre døre har så *halvsøjler*, hvor søjlelegemerne er skåret igennem på langs og udgør en del af selve *gericht*-rammen.

Det forekommer, at frontonen er brudt. Ved siderne har man begyndelserne til den, men de standser et lille stykke oppe og virker som flankeringer for et prydfelt hvilende på gesimsen. Det kan ydermere have et par vinger på siderne. For oven er der måske så igen en mindre afsluttende fronton. Endnu flere led kan skydes ind, så opbygningen bliver meterhøj.

På den lille fine renæssanceherregård Lystrup på Sydsjælland findes der bevaret nogle renæssancedøre, hvoriblandt en enkelt stadig har nogenlunde den oprindelige karakter. Den skyldes køgesnedkeren Henrik Reineke og er fra ca. 1600. Den er meget streng og ren i sin opbygning:

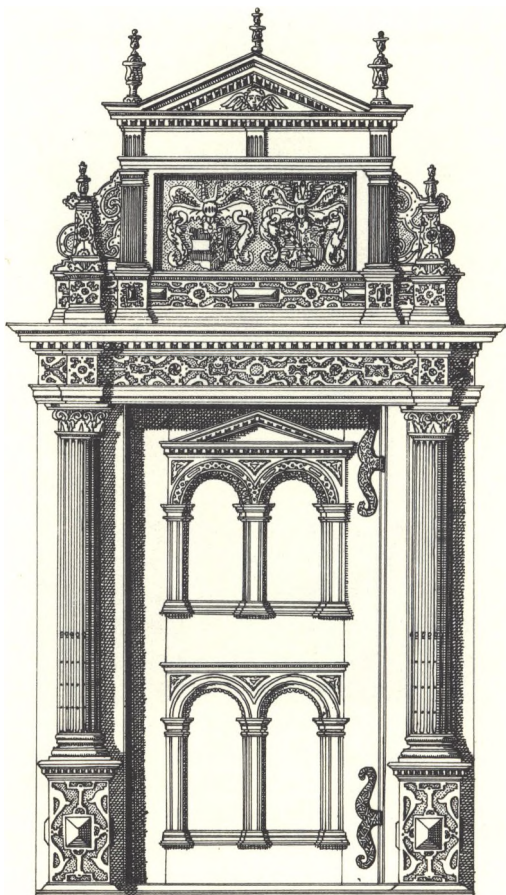
To kannelerede (rillede) søjler hviler på høje kasseformede postamenter, og over dem ses en udmærket gesims. På dens midte er et firkantet felt med byggarrets våbener – Grubbe og Lykke. Søjlerne står foran en ramme med pilastre – flade piller. Det er muligt, at der tidligere har hørt *vinger* og fronton til *gerichten*, men de er nu forsvundet. Dørfløjen er tofyldings og

Køge-snedkeren Henrik Reinekes fornemme renæssancedør på herregården Lystrup i Sydsjælland. Den er fra ca. 1600 og i topfeltet ses Eiler Grubbes og Kirstine Lykkes våbener.

begge felter er med *arkader*. Over den øverste fylding er en trekantsfronton. Det menes iøvrigt, at dørfløjen engang har været udstyret med *intarsia*.

Dørene i Gavnøs riddersal er fra 1580-erne, deres postamenter er forsynede med *kartoucher*, og *frisojlerne* er *kannelerede*. På gesimsen over dem står yderst et par småspir, fialer. Mellem dem rejser sig et firkantet felt med Hans Lindenvovs og Margrethe Rosenkrantz's våbener. Feltet flankeres af svungne vinger og har for oven en trekantet fronton med nok tre fialer. Dørfløjene er med to fyldinger, og en har *enkeltarkade*, medens resten er med *dobbeltarkader*. Over den øverste fylding er

En af de prægtige riddersalsdøre på Gavnø slot i Sydsjælland. De er blandt de rigeste, vi kan præstere herhjemme, og topfeltet prydes af Hans Lindenows og Margrethe Rosenkrantz's våbener.

en trekantfronton. Dørene står med undtagelse af adelsvåbnene umalede.

På Katholm på Djursland har dørene fra ca. 1600 *pilastergerichter* med *postamenter*. Skaftet har for neden et *kartoucheprydet* bælte, og over det er der *kanneleringer*. Den *fialeprydede* trekantsgavl over en *gesims* bæres af *konsolformede* led. Dette slot har utvivlsomt Danmarks største sam-

ling af velbevarede renæssancedøre. I enkelte tilfælde er endog de originale låse i behold. (Se side 44).

Kronborg kan opvise to døre af ekstraordinær kvalitet, den ene af dem har omfatning af marmor og andre stensorter. Den er opsat i 1629 på foranledning af Chr. IV. Dens plads er Kongens kammer, og arkitekten Hans Steenwinckel har tegnet den. Man er her ved at forlade renæssancen og begive sig over i barokken: De blankpolerede søjler uden kannelurer hviler på postamenter og har korintiske kapitæler. På en frise mellem kapitælerne hænger en noget stramt udspændt *feston*. Den brudte fronton ender i rulleornamenter – volutter – og oven på stykkerne har et par vingede småbørn – amoriner – taget plads. De støtter den meget barokprægede kronede navnekartouche, hvorfra nedhænger blomsterklaser. Dørfløjen er af nyere dato, men dens overdådige beslag med ranker smedet af Caspar Fincke, Chr. IV's hofsmed, er overført fra den oprindelige fløj.

I den store sal sidder landets vældigste trædør. Den har først siddet i Dronningens kammer, og der har været planer om at flytte den tilbage hertil. Pragtstykket er udført af hofsnedkeren Anton Meiding fra Augsburg i 1627-28, og materialerne er bl.a. palisander og ibenholt. Gerichterne er her overmåde brede, har »udknæk« både for oven og for neden, dobbelte *bugtede* pilastre hvilende på *postamenter* og med yderligere fremskudte postamenter hvorpå to kannelerede frisøjler står. Gesimsen, som ligeledes ligger i flere plan, har en meget bredt udragende kronliste. Midterfeltet for oven skæres midt igennem af en søjlekonstruktion, det består af en kombination af forskellige pilastertyper, frontoner, buer og gesimser, og det har for neden vinger med volutter.

Den brede dørfløj har i midten en niche,

Chr. IV's marmordør på Kronborg slot er tegnet af arkitekten Hans Steenwinckel og med gerichterne udført i flere slags marmor. Dørfløjen er ikke den oprindelige, men hofsmeden Caspar Finckes overdådige gangjern er overflyttet til den.

som opadtil ender i en muslingeskal. Den er tom nu, men man skulle tro, at der engang har stået en figur i den. Den flankeres af søjler og et felt med bue inderst og udknæk yderst ganske som på gerichterne. Det hele bæres af en på konsoller hvilende gesims.

Ved siden af dette pompøse men strenge værk virker pragtdøren på Nørlund i Himmerland ganske løssluppen. Den brede tofyldingsdør med rankeornamentik i lavt relief tilhører den seneste *renæssance* – snarest *bruskbarokken*, og den er bestemt ikke – som ellers almindeligvis anført – fra

Hofsnedkeren Anton Meiding udfærdigede i 1627-28 denne enorme dør af palisander og – mest – ibenholt for Chr. IV. Den sidder nu i Kronborgs riddersal, men var oprindelig beregnet til »dronningens kammer«.

slottets første opførelsestid i 1595. Den skriver sig snarere fra 1630-erne, hvilket dog på ingen måde gør den ringere. Den hører så afgjort til vore ypperligste dørpartier overhovedet. På hver side flankeres dørfløjen af en spydbevæbnet drabant stående på en lille *plint*, der igen hviler på ryggen af en *elefant*. Over drabanterne, men kun løst forbundet med deres sjerprydede hjelme, er der en *gesims* med en *rankefrise*, som på hver side afsluttes af en såkaldt *krumknægt*, oprindelig et støttende led, der efterhånden degenererede til en dekorativ bøjle. Her er *krumknægtene*

Nørlund-døren er et overdådigt senrenæssance-arbejde. Flankefigurerne er et par barske krigskarle, sådan som det også ses på samtidens sandstensportaler. Her bæres de af elefanter. Dørfløjen har fladsnitdekorer på ramtræer og arkade. Kasselåsen af messing er senere end døren. På frisen for oven ses jæger og dyr mellem ranker. Krumknægtene er skjoldbærende løver.

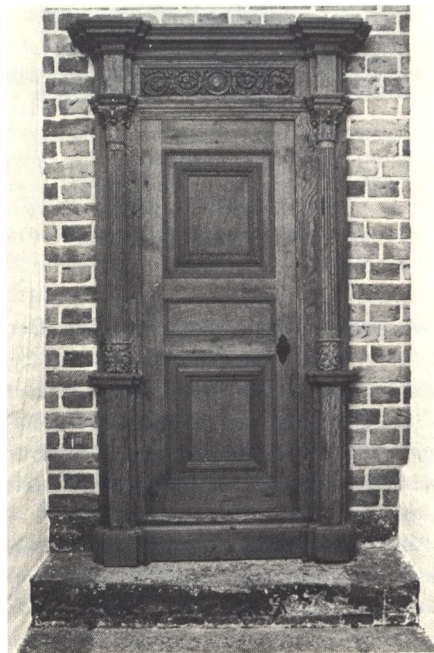
skåret som løver holdende hver sit skjold mellem poterne. Det øverste led – *kronlisten* – er markant fremspringende, som det så ofte ses på barokkens arkitektur.

Man var forresten meget nervøs for denne fornemme dør, da der under sidste verdenskrig indkvarteredes tyske soldater på Nørlund. De opdagede dog aldrig dens tilstedeværelse, thi da man hørte, at de skulle komme, skyndte man sig at bygge skabe uden på dørens to sider, så den blev godt skjult.

De her nævnte eksempler er alle pragtdøre. På mindre herregårde og i borgerhu-

sene gjordes der selvsagt ikke så megen stads ud af gerichterne. Stilfærdige *kanelerede pilastre* og en beskeden *gesims* med eller uden *fronton* var vel det almindeligste. Man var ikke meget for gerichter med menneskelige figurer på i den danske renæssance, de fleste holdt sig til rent arkitektoniske udformninger, og så snart menneskefigurer dukker op, ved vi, at vi er *bruskbarokken* nær. I Nordtyskland og Hertugdømmerne var forholdet et andet. Der gjorde bærende menneskefigurer sig ret tidligt gældende som led i gerichterne.

Den sydfynske herregård, Nakkebølle, der ellers i forrige århundrede på skamkeligste vis ribbedes for døre fra *renæssance* og *bruskbarok*, har dog endnu enkelte eksemplarer i behold: For en halv snes år siden fandt den nuværende ejer nogle

Renæssancedør fra Nakkebølle. Gerichten har været genstand for afhugning af spåner, som det skete, når en ny ejer tog sit hus i besiddelse.

stykker på loftet. De var ret medtagne, men er nu restaurerede og genopsat med deres oprindelige gerichter. En af gerichterne havde nogle ejendommelige og tilsyneladende ganske umotiverede hak. Museumsregistrator Aage Andersen, Ribe, som førte opsyn med dørenes restaurering, kom imidlertid i tanke om, at han

havde set noget ganske tilsvarende på en østjydsk herregård. Han undersøgte sagen, og det viste sig, at hakkene var spor efter den nu ukendte gamle ejerskifteskik, hvor en ny ejer borthuggede en større eller mindre flis på kanten af de døre, som han først passerede, når han betrådte sin nye ejendom.

Porte og døre som forsvarsværker

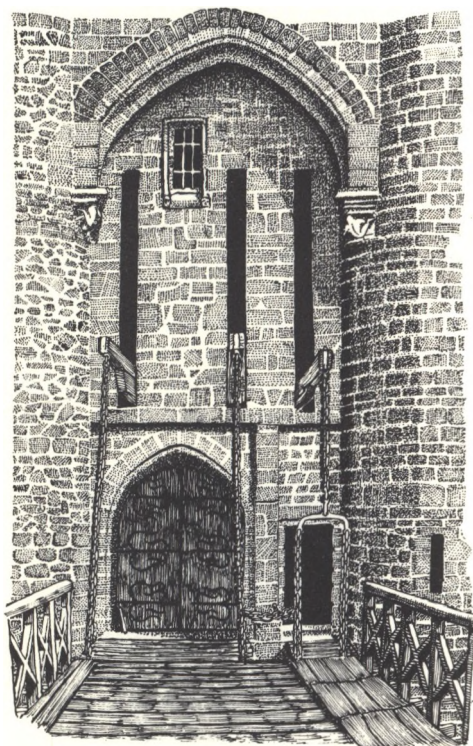
Det store problem for middelalderens og renæssancens mennesker var at gøre deres byer, borge og huse så vanskeligt tilgængelige for ubudne gæster som muligt. Tiderne var usikre. Der var ustandselig krige, og man måtte altid være forberedt på et besøg af fremmede hære eller grupper af plyndrende soldater. Noget organiseret politi eksisterede ikke, og røverbander strejfede omkring, brød ind i husene, fortrædagede beboerne og stjal, hvad de kunne føre med sig af rørligt gods. Selv i byerne, hvor man havde vægterkorps og boede bag skærmende volde, var det klogt at gøre dør og port mod gaden så solide som vel muligt: Drukkenskab var nemlig tidens skødesynd, og det hørte ikke til sjældenhederne, at berusere gik amok og trængte ind i tilfældige huse, som de uden videre raserede.

Lad os begynde med de regulære fæstningsværker:

Porten ind til anlægget var gerne dets mest udsatte sted, og derfor måtte den sikres bedst muligt. Det ideelle var naturligvis at have en bred vandfyldt grav mellem sig og omverdenen, men hvor forholdene ikke tillod dette, måtte man i stedet se at klare sig med en dyb tør grav eller særlig høje mure. Det var altid bedst, at have adgangen anbragt et stykke til vejs, så fjenden ikke uden videre kunne spadsere ind, og der, hvor man havde voldgrav, blev en vindebro aktuel.

Mærkeligt nok har vi ikke herhjemme bevaret nogen funktionsdygtig vindebro, men der findes flere eksemplarer i andre europæiske lande.

Ved en vindebro forstås en plankebro,

Port og vindebro fra det franske slot Montmuran i Haute Bretagne. Bygningen er gotisk, og både hovedbroen foran porten og bi-broen foran dørhullet vippes op med bomme, som går i høje sprækker i murværket.

hvoraf et stykke – gerne det inderste – er konstrueret som en klap, der kan vippes i vejret over en horizontalt anbragt akse. Der fremkommer således et hul i broen, og nogle steder fungerer den opvippede klap som et skjold foran indgangen, der normalt tillige var forsynet med portfløje. På mange befæstede huse, f.eks. Hesselagergaard på Fyn, var der i murværket lavet et anslag for

vindebroens klap, så den i virkeligheden også kom til at virke som klapdør. Ved de fleste herregårde bibeholdtes vindebroer langt ind i 1700-årene, og de blev trukket op hver eneste aften, så man kunne vide sig sikker.

Der var forskellige hejseanordninger til vindebroer. Den enkleste, som tillige var den mindst pladskrævende, bestod simpelthen af et par svære jernkæder, der gik ud gennem huller i murværket og var fæstnet til hver sin kant af broklappen. Kæderne var så lagt om et spil bag muren, og når det drejedes rundt, løftedes broen.

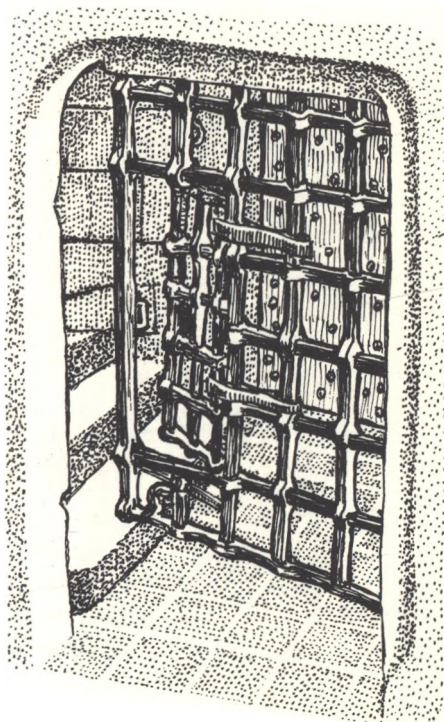
Systemet havde imidlertid den svaghed, at det fungerede ret langsomt, ligesom man kunne blive udsat for, at kæderne under

indvinding gik fast. Ved større fæstninger, hvor der var plads nok, valgte man derfor i reglen at lade et par bomme gå ud gennem sprækker i muren. Til enden af disse bomme var fæstet kæder forbundet med broklappen. Inde bag muren var bommene ophængt i en svær akse, der hvilede i en galge, og bag galgen var bommene forbundet med et svært stykke tømmer, så de fungerede samtidig. Ved hjælp af kontravægte på bommene og et spil, kunne en enkelt mand vippe broen op på sekunder. I nogle tilfælde havde man været så genial at udforme bommenes kontravægt som en stor og svær plade eller som et krydsværk af tømmer. Når broklappen blev trukket op foran porten, sloges pladen samtidig ned bag den, så man fik hele tre lag.

Bag port – eller dørfløjene blev der undertiden også anbragt et svært smedet gitter, som kunne drejes for ligesom en dørfløj eller falde ned i riller. Faldgitteret var måske nok det mest effektive, og rester af en sådan konstruktion er bevaret på den gamle herregård, Glimmingehus, i Skåne samt på fæstningen Akershus i Norge. Det var imidlertid ret besværligt at få gitteret trukket op igen, og man risikerede, at stedets egne folk, hvis de kom i bekneb, blev spærret inde bag gitteret, så de ikke havde mulighed for at slippe væk.

Derfor foretrak man mange steder en drejelig gitterfløj. I Skandinavien er der vist ikke bevaret sådanne gitterdøre, selvom de givetvis har været ret udbredt, men på skotske slotte og borge findes der ikke så få af dem. Nogle har ydermere en lille bilåge indbygget, så der kan gives plads til, at en enkelt mand kan slippe igennem.

Der er som regel gjort meget ud af konstruktionen: Hvor to tremmer mødes, er den ene splittet op, og den anden ført igennem, og hvis man har skiftet lidt med genembrydningerne, så de falder i snart den

Gitterdør med bidør fra Cawdor slot i Skotland. 1400-tallet.

ene, snart den anden retning, er det ret sikkert, at konstruktionen ikke skrider. Anbragt bag en hovedport af træ havde en gitterport den fordel, at når angriberne havde fået hugget sig gennem træfløjen, som ved siden af at være en hindring også havde ydet dem beskyttelse, kunne de alligevel ikke komme frem. Ydermere var de nu udækkede, så man inde fra gården havde frit skud til dem.

En anden forsvarsmæssig finesse var at lade en passage skråne tragtformigt indad. I begyndelsen kunne måske fire-fem mand gå ved siden af hinanden, men når man nåede bunden, var der kun plads til en. På den måde blev angriberne trængt sammen, så de stod som sild i tønde og ikke havde mulighed for at bruge deres våben.

Ganske morsomt har man brugt nøjagtig den samme »menneskefælde« i det gamle latinskolekvarter i Ribe. Her ligger to huse op til domkirkepladsen således anbragt i forhold til hinanden, at der mellem dem dannes en smal tragtformet slippe. Ud mod kirkepladsen er der kun et ganske snævert pas, som man må kante sig igennem. Bag husene er der gårde med gamle bygninger, som i sin tid var tilknyttet latinskolen.

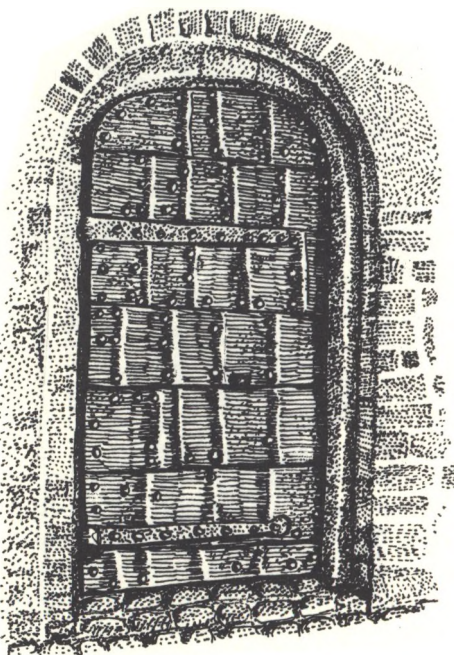
Når der nu var nogle elever, som lærerne ville have fingre i, behøvede de blot at tage opstilling uden for passet, hvor disciplene kunne håndplukkes efterhånden, som de prøvede at smutte igennem.

Herregårde lå på voldsteder. Ofte var der både et til hovedbygningen og et til ladegården, så de var godt sikrede. Selv en skikkelig bondegård var imidlertid mange steder bygget som en hel lille fæstning: Fløjene lukkede om gårdspladsen, og den eneste adgang til den var gennem porten, som stængedes hver aften. Ud mod omverden vendte hverken døre, luger eller vinduer, de sad alle på gårdsiden.

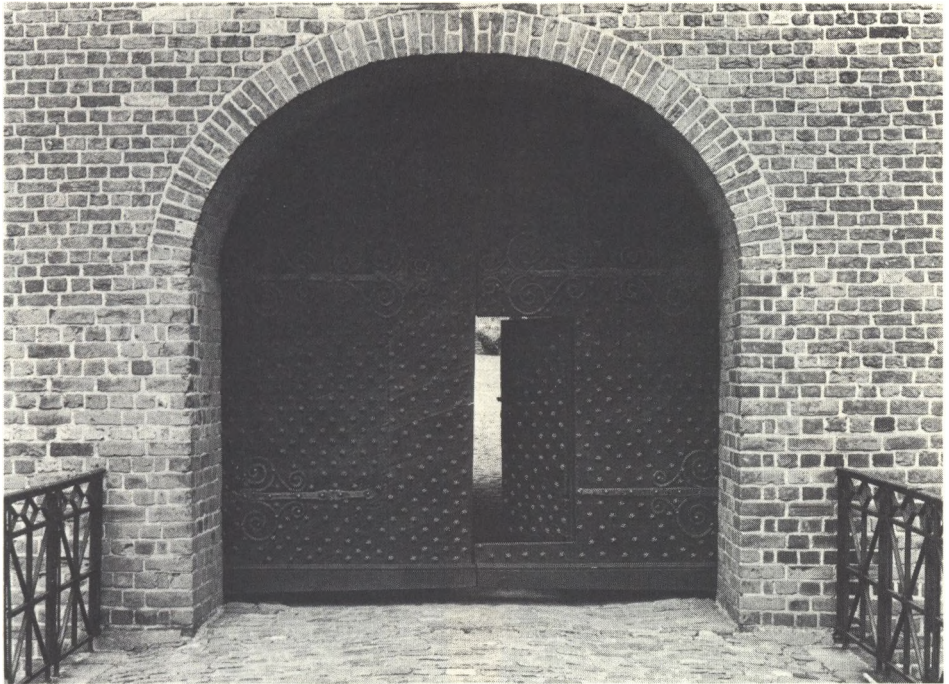
På fæstninger, slotte og store herregår-

de, var portfløjene undertiden beslået med metalplader. De kunne også bruges dekorativt. Hvis de f.eks. var af bronze, var det nærliggende at støbe dem med et smukt motiv. Det er ikke utænkeligt, at de meget fornemme pladebeklædte portfløje fra middelalder og renæssance, som sidder i kirker rundt om i Europa, oprindeligt er inspireret af forsvarsporte. Desværre er der ikke bevaret gamle porte eller døre af den art herhjemme.

Nogle af vore herregårde har kunnet opvise porte beklædt med plader, hvis man da tør tro sagnene. Det berettes således, at den rige herremand, Ludvig Munk, som i årene 1581-97 byggede Nørlund i Himmerland til sin unge brud, Ellen Marsvin, satte en portfløj beklædt med kobber eller bronze i

Dørfløj fra begyndelsen af 1600-årene. Den sidder i Varberg slot i Halland og er beklædt med fastnaglede jernplader.

Den flotte tosløjede port på Holckenhavn er fra Ellen Marsvins tid. Den har smukt svungne beslag og nagler med rosetformede hoveder.

spærremuren. Når den om aftenen lukkedes i, gav det et brag, som hørtes helt til Haverslev tre kilometer borte.

Om Dragsholm slot på Vestsjælland og andre herregårde og slotte berettes tilsvarende sagn, men mærkeligt nok er de herlige portfløje med de kostelige metaldekker altid blevet taget af og gravet ned et sted i parken, når en krig stundede til, for man ville ikke risikere, at fjenden fik fingre i dem. Det må nok siges at have været en letsindig disposition, eftersom portfløjene jo var der for at spærre samme fjender adgangen til stedet.

På Varberg slot i Halland findes endnu en svær jernpladebeklædt dør fra begyndelsen af 1600-årene. Den har sikkert ydet

en fortrinlig beskyttelse imod datidens våben. Man er mest tilbøjelig til at tro, at det i virkeligheden var dør- og portfløje af den art, der fandtes også på herregårdene.

Ellers byggedes portfløjene gerne af kraftige egeplanker, selvom fyr også nok gik an, og det var ikke ualmindeligt, at flere lag planker lagdes uden på hinanden på kryds og tværs og fæstnedes sammen med gennemgående jernnagler ofte med smukt smedede hoveder. Af hensyn til skønheden var det yderste lag planker måske bragt i et *sparremønster*.

På enkelte af vore herregårde, således Holckenhavn ved Nyborg og Østergaard i Salling, er de oprindelige portfløje bevarede. I begge tilfælde er de udstyrede med en lille bi-dør, så gående trafik kan passere, uden at det er nødvendigt at åbne hele porten. I begyndelsen, hvor kun forsvarsmæssige hensyn toges i betragtning, foretrak

Herreborgen Nakkebølles renæssanceportal med Brockenhuus'ernes og Bølle'ernes våbener samt den tæt naglebesatte dørfløj.

Indersiden af Nakkebølles hoveddør. Den har revlekonstruktion, og den gamle spærrebom eksisterer endnu.

man enkelte portfløje, fordi stedet hvor to fløje mødes altid er sårbart. Østergaardfløjen fra første halvdel af 1500-årene er således enkelt, medens Holckenhavnporten, der er omved 100 år senere og fra en periode, hvor der lagdes mere vægt på bekvemmeligheden, er med dobbelte fløje.

Større bøndergårde og gårde i byerne havde porte bygget efter samme princip som herregårdenes, dog sjældent så svære og gerne uden de mange jernnagler. På mindre porte mangler den lille bi-dør.

Egentlig udsmykning af portfløjene blev ikke almindelig førend i 1700-årene, men undertiden er porthammeren – overliggeren – med udskæringer og bemalinger.

Portfløjene fixeredes ved, at der på bag-

siden blev skudt en svær bom på tværs af dem, så det ikke var muligt at presse dem op. Der krævedes imidlertid ikke så lidt af en sådan bom: Den måtte være af fejlfrit træ – helst egetræ, og i muren var det nødvendigt med en kanal, som den kunne glide i, ligesom den passerede bøjler fæstnet til portfløjen. Det var et meget vidtløftigt foretagende at få bommen anbragt i de tykke mure. For det meste måtte den lægges ind samtidig med, at huset byggedes.

På herreborgen Nakkebølle ved Faaborg på Sydfyn er den oprindelige hoveddør fra opførelsestiden, 1559, bevaret. Den omgives stadig af sandstensportalen, som bygherren, Susanne Bølle, lod opsætte, og som bærer hendes eget og gemalens, Jacob

Brockenhuus' våbener. Grunden til, at hun blev bygherre, var, at han på det tidspunkt sad fangen i Sverige.

Dørfløjen er meget tæt besat med jernnagler, og på bagsiden har den to svære revler. Bommen går i en kanal i muren, men der lukkes dog her kun af med jernbøjler. Indtil 1950-erne, hvor en ejer satte en håndbøjle i vejen for bommen, blev den skudt for hver aften, som den var blevet det siden Susanne Bøllers og Jacob Brockenhuus' dage. Det er den nuværende ejers mening at lade den nye håndbøjle fjerne, så stængemekanismen, der vist er den eneste af den art, vi har tilbage, kan komme til at fungere igen.

Kighuller i dør- og portfløje var på de tider ikke almindelige. Det gjaldt naturligvis om ikke at skabe flere svage steder end højst nødvendigt. Var der endelig et kighul, armeredes det fortil med et jerngitter, og bag det var der måske et skydelukke, sådan som det endnu er at se på celledørene i det gamle Tønderhus slotsfængsel på Tønder Museum. Den kraftige plade til at skyde for, glider i træskinner, som er pånaglet dørfløjen, og for oven på pladen er der en jernkrog, som kan fæstnes i en øsken. Det bliver således umuligt for folk på den anden side af døren at trække pladen ned.

Hele huset var mere eller mindre beregnet på forsvar. De invendige døre var små og lave, en lysning på 65×160 cm var ikke usædvanlig, og der kunne tilmed være et meget højt dørtrin.

Man opnåede herved, at den, der gik

gennem døren, ikke samtidig kunne bruge armene, måtte dukke hovedet og alt ialt befandt sig i en noget usikker stilling. Han var derfor ret forsvarsløs, så den, der stod på dørens anden side, havde i tilfælde af kamp alle fordelene. Disse uelskværdige dørdimensioner har senere og sikrere tiders mennesker ikke syntes, at de kunne leve med, og derfor er så mange af de tidlige døre forsvundet. I heldigste fald har man indskrænket sig til at øge dørfløjen og forhøje åbningen, sådan, at folk af normal højde kan passere uden fare for hjernerystelse. Store døre turde man i gotik og renaissance kun bruge i huse, hvor der var mange folk til rådighed for et forsvar. En stor dør blev derfor et slags statussymbol, et bevis på, at man havde råd til at holde et betryggende antal huskarle. – Og det synes man i virkeligheden ikke at have haft ret mange steder.

Dørfløjen åbnedes altid ind mod det rum, som man anså for væsentligst. På den måde fik folk mulighed for at barrikadere sig dér, hvad de ikke kunne, hvis dørfløjen åbnedes udad og således kunne rives op.

Set fra et forsvarsmæssigt synspunkt, burde dørfløjen også på den side, som den åbnedes til, have hængslerne til venstre. Grunden var, at man så kunne lukke den op med venstre hånd og have den højre fri til at forsvare sig med. Man kunne da samtidig bruge dørfløjen som skjold, hvilket ikke lod sig gøre, hvis den var hængslet til højre, så man måtte bukke sig frem for at komme til.

Lig- og brudedøre

Ligdøre har været et velkendt begreb rundt om i Europa, og de affødtes af den skræk, som de fleste i gamle dage nærrede for, at den døde skulle vende tilbage og plage de levende med spøgerier.

Hypeligt klarede man sig på den måde, at der i storstuegavlen – fortrinsvis husets østgavl – lavedes en særlig passage, som udelukkende kom i brug, når en død skulle bæres til graven.

Mange steder var passagen tilmuret, og først umiddelbart inden kisten skulle bæres ud, kom mureren og brød det pågældende stykke af muren ned. I samme øjeblik kisten var båret igennem, og følget var ude af syne, begyndte man påny at mure op, og det skulle gå stærkt, for hullet måtte være helt lukket, inden følget påny vendte tilbage til gravøllet.

Ideen bag dette var, at den døde kun er istand til at finde ind ad den samme vej, som han blev båret ud. Hvis han derfor kom for at spørge, var han ude af stand til at hitte ind i huset.

Det var en almindelig tro, at i samme øjeblik præsten kastede jord på kisten, var sjælen fri, og at den afdøde i mange tilfælde ville vælge at vende tilbage til sit gamle hjem sammen med begravelsesfølget.

Bekvemst var det selvfølgelig ingenlunde med denne tagen ned og muren op, og derfor valgte praktiske folk undertiden at sætte en særlig ligdør i åbningen i stedet. Den kunne være dobbelt, så der ikke kom træk i huset, og ofte var der tillige tale om fløjdøre, så der blev rigelig plads til, at både kiste og bærere kunne komme igennem. I murværket eller på selve døren var

det almindeligt at anbringe magiske afværgetegn – murede, udskårne eller malede. *Rosetter*, kors og *pentagrammer* var det mest anvendte. Bl.a. på Sjælland var ligdøren oftest malet grøn og himmelblå. Det var ingen tilfældighed, for den grønne er livets og frodighedens farve og den blå himmelens farve ved dag. Spøgelser er døde og ynder hverken liv eller frodighed, og da de er nattens væsener, bryder de sig heller ikke om en lys blå daghimmel.

I Sønderjylland og Slesvig var ligdøren nogle steder husets flotteste, og i barokken fik den fornemme svejff samt måske endog glasruder i øverste fyldning, medens der på den nederste var malet smukke motiver. – Altsammen til ære for den, der for sidste gang blev båret igennem døren.

Til daglig var ligdøren stænget, for hvis folk smuttede ud og ind ad den og kom i vane dermed, vidste man aldrig, hvad der kunne hænde, når de døde.

Den eneste gang, den kunne tænkes anvendt ud over ved begravelser, var når den røde hane galede, og gården brændte. Ligdøren blev da brudt op, og takket være dens bredde, lykkedes det ofte at få reddet større møbler, der ellers var blevet luernes bytte.

Brudedørene hører til i Sønderjylland og Hertugdømmerne. De findes endnu i enkelte gamle gårde og har deres særlige historie: Brudedøren adskiller sig fra husets øvrige ved at være langt prægtigere udført, og den sidder altid ind til kistekammeret, hvor de mange kister med klæder, sengetøj og værdigenstande stod på rad og række. Den er oftest en halvdør, men undertiden

Fløjdørene i riddersalen i Chr. VII's palæ på Amalienborg hører til verdens smukkeste. De prægnes af både rococo og Louis seize, og dørstykket er malet af Ludvig XV's hofmaler, Francois Boucher, så finere kan det umuligt være.

Dør med rudefyldinger for oven. Den er i Louis seize-stil, dog har topstykket stærke mindelser om barokken. Tønder Museum.

De smukke døre på Eremitageslottet i Jægersborg Dyrehave ved København ligger på grænsen mellem den sene barok og rococoen. De er tegnet af arkitekten Laurids de Thurah, som brugte den kostbareste marmor til gerichterne.

Senbarok og rococo mødes i havehalens døre på Fredensborg slot. Dørstykket med ruin-maleri er af den venetianske maler Jacob Fabris. Rococoornamenterne af J. F. Hännel.

Alkovedør gjort til stuedør. Den har rococo-form, men gerichterne nærmer sig mere Louis seiz'en. Hammerichs hus, Ærøskøbing.

Døren til Kapellanhuset i Ribe er i virkeligheden en halv fløjdør. Huset er fra 1570, men døren sikkert fra 1580.

Louis seixedør fra Ærøskøbing, hvor man har indsat flaskebundsrunder i rudeformede felter i selve dørfløjene.

»Digegrevens hus« i Tønder har en af vore meget fornemme provins-rococodøre med udsøgt protal og lygte indbygget i sprosseværket for oven.

Handelsbankens hus i Vestergade i Tønder kan opvise en Louis seize-dør, der hører til landets smukkeste. Den er usædvanlig rigt udformet og med portal af træ.

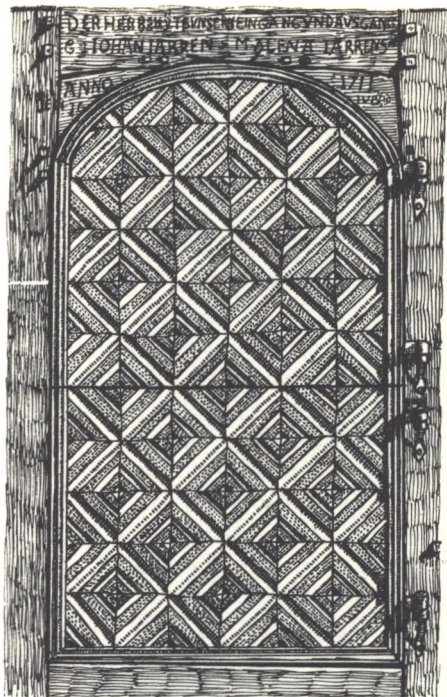

Louis seize hoveddør med kanneleringer, urnemotiver og skælmønster i felter for oven. Ribe.

I Tønder Museum ses denne smukt bemalede stuedør med rudeoverdel. Det er et lille vindue, som kan lukkes op.

Brudedør med rude-fyldinger fra Herzhorn, 1711. Slesvig-Holsten.

kan den opvise hele tre afdelinger. Dørfløjene er hverken forsynet med håndgreb eller lås.

Når bruden for første gang efter brylluppet kom til sit nye hjem, var denne dør åben, og hun steg straks af vognen og gik

ind i kistekammeret, hvor kisterne med hendes brudeudstyr var stillet. Så snart hun havde passeret døren, blev den lukket efter hende og spigret til. Den åbnedes først igen, når hun engang var død. Da blev hun båret ud fra hjemmet gennem brudedøren.

Meningen hermed var, at bruden, når hun først kom til huse, medbragte sin lykke, og den har man anset for at være et reelt væsen med en vis personlighed. Hvis nu døren blev brugt igen, risikerede man, at lykken smuttede ud og forlod huset, for den havde det som spøgelse, at den kunne kun gå dér, hvor den en gang forinden var bragt igennem. Når bruden imidlertid døde, var hendes lykke brugt op, og døren kunne da uden fare åbnes, dog ikke i længere tid end en almindelig ligdør, for så risikerede man, at hun tog til at spøge.

Der kan stå navnetræk og årstal for en gårds forskellige brudepar over en sådan dør, og fløjen har ofte et smårudet mønster. Det betyder det samme som risengryn kastet efter brudeparret, nemlig at ægteskabet må blive frugtbart. Det kan synes mærkeligt, at en dør, der brugtes så lidt, skulle være en halvdør. Også her kommer symbolikken imidlertid ind i billedet, for hver af halvfløjene repræsenterer en af ægteskabets parter, og er der tre, står den sidste for den nye generation, man håber må komme.

Den tidlige barok

I vore dage, hvor kommunikationsmidlerne er højt udviklede, skifter stilretninger fra år til år. Det der den ene dag er højeste mode, er håbløst forældet den næste. Sådant var det ikke før i tiden: Da var nye stilarter ofte årtier om at nå frem og slå igennem, og der skabtes mangfoldige ting med overgangsformer, førend den gamle stilart helt takkede af og forsvandt. Det kan endda siges, at en stilart som *renæssancen* mange steder på landet fortsatte i bedste velgående helt op i forrige århundrede.

Alligevel må man konstatere, at renæssancen i det store hele ebber ud og fortoner sig i 1630-erne, eller rettere: Den opløses i den såkaldte bruskebarok. Ganske vist opretholder man renæssancens skema, men man går over til barokkens former. De bliver store, oppustede, overdrevne og får ofte noget hysterisk over sig. Man ser undertiden stilretningen betegnet barok renæssance, hvilket dækker ganske udmærket.

Bruskebarokken har noget af henfaldets karakter i sig. Dens hovedornament er det underlige bruskede bladværk, som har givet den navn. Det bobler op som bladtang, og rankeslyngene kan forløbe i en række buer. Måske fortætter bladværket sig pludselig i en vrængmaske, hvis mundvige hænger ned som gufferne på en hund og igen fortaber sig i nyt bladværk. Håret fortættes til løv og glider ind i andre særegne former. Undertiden er der huller i bladhængen somom det var ved at smelte sammen.

Der er noget mareridtagtigt over bruskebarokken, og den slår da også følge med både trediveårskrigen og – herhjemme –

med svenskekrigene. Det er den, der råder, da det gamle adelsstyre bryder sammen og enevælde opstår. Ser man efter på bruskebarokke skæringer, vil man opdage, at det C-formede ornament, der er kendt som *rocailen* og som har givet rococoen navn, også forekommer her. Det benyttes blot i bruskebarokken inden for *symmetriens* rammer, medens det i *rococoen* skiller sig ud fra helheden og kommer til at udgøre et usymmetrisk element.

Spørgsmålet er nu: Hvordan kommer denne fascinerende, viltre stilart til at præge dørene? Som de fleste overgangsstilarter er den ret kortvarig, og hos højestanden kan man ikke regne med, at den strækker sig over stort mere end 30 år, nemlig fra ca. 1630 og til 1660. I provinsens byer holder den derimod sine steder stand til 1670-erne.

Desværre er det stærkt begrænset, hvor meget der i verdslige huse er bevaret fra bruskebarokken: Efter Chr. IV's lidet succesrige deltagelse i trediveårskrigen med de kejserlige troppers indfald i landet, stod det kun slet til med Danmarks økonomi, ligesom mange jyske gårde og byer var mere eller mindre ødelagte. Helt galt blev det med svenskekrigene en snes år senere, der helt forarmede os, og hvor plyndringer og ødelæggelser ingen grænser kendte. Ikke mange havde i den periode haft mulighed for ambitiøst nybyggeri, og meget af det, der trods alt var kommet til, var atter blevet ødelagt eller ført bort. Der kan f.eks. findes mange ypperlige danske bruskebarokmøbler på svenske herregårde.

Hertil kom ydermere, at bruskebarok-

Roskilde-snedkeren Caspar Lubbeke forfærdigede i 1650 denne dørfløj til Kildebrønde kirke. Overfladisk betragtet ser den ud til at være i renæssance, men betragter man den nøjere, viser det sig, at barokken er i anmarch.

kens døre som helhed led af den samme skavank som renæssancens: De var for smalle og for lave, så hvad krig og armod ikke fik bugt med, kom snart til at vige for nye tiders større krav til bekvemmelighed.

Kun takket være kirkerne, som selv plyndrende fjendtlige tropper til en vis grad havde respekteret, kan vi i dag trods alt få et nogenlunde godt begreb om, hvordan

I 1642 skar Køge-snedkeren Hans Holst denne pragtfulde dør til prædikestolen i Sct. Nicolai kirke i Køge. Den viser renæssancen på vej mod bruskarokkens opløsning.

bruskarokkens døre tog sig ud. Det skal dog siges, at der gerne er ofret lidt mere pragt på en kirkedør, end det var tilfældet med de frembringelser, som man havde i private hjem.

De eksempler, som her skal gives, optræder ikke i kronologisk orden, men udelukkende efter, hvor langt stilen kan siges at være nået frem i de pågældende døre.

Et tilløb til barokken finder vi således i Roskilde-snedkeren Casper Lubbekes dør fra ca. 1650 i Kildebrønede kirke. Det er endnu renæssancens skema, der i nogen grad følges, men den underste fylding er her væsentligt mindre end den øverste. *Tandsnitfrisen*, som i renæssancen ligger lige, er hos Lubbeke blevet skråtstillet, og et *skælmønster* i arkaden begynder at tangere det bruske, skællene har nærmest skjoldform. Ligeledes er *ægstav* og *pærestav* kraftigere udviklet end det var normalt i renæssancen.

Stærkere manifesterer bruskarokken sig i prædikestolsdøren i Sct. Nicolai kirke i Køge. Den er skåret i 1642 af Hans Holst og er sammen med hans prædikestol de bedste billedskærerearbejder i den skærringsrige kirke.

Gerichterne er med *kvinde- og mandsherne*, og deres *pilasterunderdel* prydes af løvemasker, *draperier* og frugtklaser hængende i bånd. *Gesimsen* har to *krumknægte*, og topstykket, der har *hermer* på siderne, flankeres af snildt skårne *vinger*. *Fronton* er der ikke, hvilket dog ikke udelukker, at der engang har været det.

Selve dørføljen er med to fyldinger, og den øverste har *arkadefelt*. Her har Holst endda flottet sig med et fint *intarsia*. I stedet for den obligate *fronton* over arkaden, er der her anbragt en kerub – et vinget englehoved, og *arkaden* har sidevinger samt et understykke udskåret med bladværk. I arkadefeltet hænger en frugtklase i bånd.

Oven på al denne overdådighed er det helt mærkeligt, at den nedre fyldings eneste pryde er et tykstammet T, opbygget af lister.

I Eckernförde i Slesvig havde billedskærerdynastiet Gudewerdt til huse. Dets medlemmer har leveret meget udstyr til vore kirker, og endnu dukker der af og til et møbel fra deres værksted op i handelen.

En bruskarok dør af ganske enestående kvalitet sidder for nedgangen til Rud'ernes gravkælder i Halsted kirke på Lolland. Udskæringerne er lette og elegante. Nederste fylding viser »Opstandelsen«, øverste »Kristi himmelfart«. Han skjules allerede delvis af skyerne. En morsom naiv fremstilling i det ellers gennemraffinerede arbejde.

Kvalitetsmæssigt ligger arbejderne blandt de bedste i verden.

Der kendes flere døre fra Gudewerdt'ernes hånd, og en af dem findes inden for nudansk område, den sidder i Halsted kirke på Lolland og er skåret af Hans Gudewerdt d.y. antagelig omkring 1643. Oprindeligt sad den for trappen op til kirkens

Hans Dreiers monumentale indgangsdør til hergården Holckenhavns kapel. Motivet er englen med flammesværdet foran paradiset.

Indersiden af kapeldøren på Holckenhavn.

prædikestol, hvorfra den siden er flyttet, så den nu dækker for nedgangen til Rud'ernes gravkælder.

Dørfløjen med delikat udskårne *flad-snitmønstre* på ramtræerne, har to lige store rektangulære fyldinger. De er udskåret med motiverne Jesu opstandelse og himmelfarten.

På gerichterne er der for neden en *volutkonsol*, hvilket vil sige, at overdelen er udformet som en vandret stillet rulle. Moses med lovens tavler og Johannes Døberens med lammet har taget opstilling på hver sin *volutkonsol*, og begge figurerne er skåret med overlegen dygtighed. Der flankeres med vinger, som nok er dørens svageste led rent kunstnerisk, fordi de virker noget underdimensionerede i forhold til resten.

Sagen synes dog at være, at man af hensyn til pladsforholdene dér, hvor døren først sad, ikke kunne lave dem større.

For oven er der en *gesims*, hvis *frise* flankeres af *krumknægte*, og ligesom ramnestykkerne er med *fladsnit*. *Krumknægtene* har en naturalistisk udskåret blomst med rod. På *gesimsen* står to engle med henholdsvis søjle og kors; imellem dem er anbragt en *kartouche* med tomt indskriftfelt, og fra hvert hjørne opgår en *fiale*, der nærmest har karakter af en flamme, som blaffer for vinden. Topfiguren er en basunblæsende engel.

Der er noget sart, næsten rococoagtigt over dette eminente arbejde. Foran kapellet, hvor døren nu sidder, er der et udskåret gitterværk af samme kunstner. Det er fra

1643 og opviser bl.a. drabanter udklædt som soldater fra tiden.

Vi skal videre over til Fyn, nærmere betegnet til den prægtige herregård Holckenhavn umiddelbart syd for Nyborg. På den lod Chr. IV's svigermor til venstre hånd, fru Ellen Marsvin, foretage adskillige byggerier. Bl.a. opførte hun kirkefløjen 1631-34. Den skulle være noget ganske særligt, og hun hentede bl.a. en sengotisk altertavle dertil. Ydermere satte hun billedskæreren Hans Dreier fra Sønderjylland til at udskære inventar, og det beskæftigede ham i samfulde syv år. Det er også ham, vi kan takke for den magtfulde indgangsdør.

På en plankekonstruktion er både for- og bagside beklædt med yppige billedskæringer, og betragter vi først ydersiden, finder vi på den en menneskehøj engel med draget flammesværd. Bag den er indgangen til paradiset have anskueliggjort ved et par *pilastre*. De er i den mest opulente bruskbarok og synes at gå deres opløsning i møde. På samme måde er planterne, som englen står imellem, blevet til forunderligt bruskværk. Over dens hoved svæver en *kerub* – et stort englehoved med brede vinger. Hele sceneriet synes båret af en stærkt frempringende rigt profileret *konsol*.

På indersiden finder vi en gentagelse af *kerubmotivet* øverst, og også her er der en engel; den holder en tavle, hvorpå man vel tør tro, at der engang har været malet nogle opbyggelige ord. Dens vingefjer er ligeledes blevet til bruskværk. Under den er en rankeomslynget vandret stav og lås, og derunder igen en række profileringer. Det er bruskbarok når den er stærkest og mest dominerende.

Ulykkeligvis blev en bruskbarok dør, som sad på Nakkebølle ved Faaborg, i slutningen af forrige eller begyndelsen af dette århundrede flyttet til en anden herre-

gård, Holstenshus. Var den blevet på Nakkebølle, kunne vi efter alt at dømme stadig have glædet os over dens eksistens. Da Holstenshus imidlertid nedbrændte i 1908, blev den og flere andre ypperlige døre flammernes bytte. Der findes nu kun et ret sløjt fotografi af den, men ud fra det kan man dog danne sig en ganske god forestilling om, hvor skøn den må have været: Der var to flankefigurer, hvoraf den ene holdt en *kalk* og et kors og den anden et strengeinstrument. De stod på hver sin *volutkonsol*, men her var *volutt*en næsten opløst i bladværk. Gesimsen havde *firekrumknægte*, mellem dem et *kerubhoved* og derover et topstykke med *fialer*, fire søjler bar en *gesims* samt nogle skæringer, hvis karakter ikke længere er til at tyde. Dørfløjen, som var med to fyldninger, havde for oven et *arkadefelt*, hvor *arkaden* var helt opløst i brusket bladværk, medens nederste fyldning havde et såkaldt *øremotiv*, som straks skal beskrives.

Tiden var rig på billedskærere, mange af dem meget dygtige, og det er ret utænkeligt, at de udelukkende skulle have befattet sig med at skære kirkeinventar samt lidt til herregårdenes sale. De har givetvis tillige bidraget til udstyret af en række velstående borgeres huse, og det er trist, at næsten alt, hvad der i så henseende kan have eksisteret, er forsvundet på grund af senere moderniseringer og nedrivningsraseriet i anden halvdel af forrige og første halvdel af dette århundrede.

En yndet fyldingskomposition, som herhjemme dukker op i 1640-erne, er de såkaldte *ørefyldinger*: Man kantede her fyldingen med listeværk, som i hvert hjørne knækkes, så der bliver et retvinklet øre. Man satte en overgang så stor pris på disse ører, at der ligefrem på den samme fyldning kunne sættes to hold lister med dem inden i hinanden. De passede udmær-

ket til tofyldingsdøre med lige store fyldinger. Dog var det ikke ualmindeligt, at der i den nederste fylding i stedet anbragtes et af de tykstammede T-ornamenter.

Lidt senere kom man ind på at lade listerne forsvinde. I stedet profileredes ramtræerne i kanten, hvor fyldingerne skulle stikkes ind, og selve fyldingen fik en *affaset* kant, som gik op til en glat midterplade – kvadratisk eller rektangulær. I nogle tilfælde blev hjørnerne indbuede i såkaldte *kvartcirkelslag*.

I denne periode bliver man dygtigere til at lave samlinger på rammestykkerne: Først geres de sammen, hvilket vil sige, at der for enden af dem foretages en skrå afskæring, hvorpå de tappes sammen. Det mest solide var dog den egentlige tapning, som man efterhånden gik over til: Her er der stemt ud gennem de lodrette rammestykker i hele deres bredde, hvorefter tappe passende dertil på de vandrette rammestykker er stukket igennem. Når denne samling ydermere er befæstet ved, at der er drevet dyvler – pløkke af træ – tværs igennem, er den meget stabil. Man opdagede endog, at det lod sig gøre at sløjfe det midterste rammestykke, så der kun var et for oven og et for neden, og det passede højbarokkens mennesker svært godt, for så kunne man nøjes med én stor majestætisk fylding.

Bruskbarokkens mennesker satte ikke pris på døre malede i renæssancens stærke farver. Man holdt sig til helt ubemalet træ, men gjorde så til gengæld mere ud af overfladebehandlingen. Man var blevet meget ferm til at *spejlskære* egetræ, så det opnåede et herligt *moireagtigt* skær. Indlægninger med træ af andre farver lod sig også høre.

Denne indstilling holdt sig i begyndelsen af højbarokken, så vendte man atter tilbage til bemaling, og nu nøjedes man

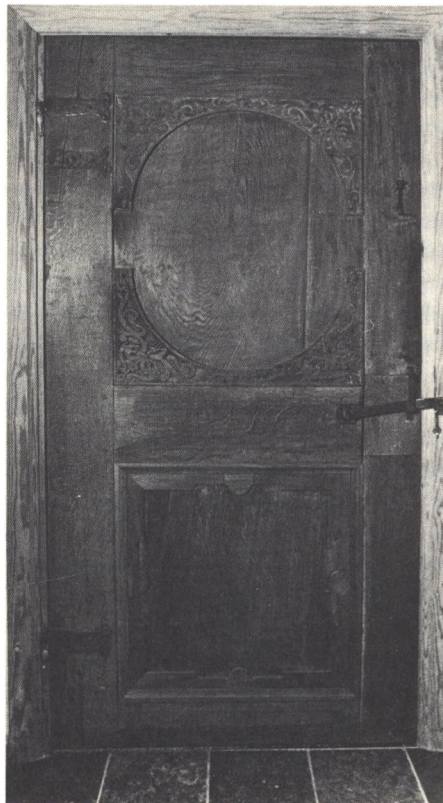
ikke længere med at *staffere* væsentlige dele. Hele dørføljen og gerichterne overmaledes omend i andre, lidt blødere farver, end man havde betjent sig af i renæssancen. Bemalingen gør det overflødigt at bruge det kostbare egetræ til døre, man går i stedet over til fyrretræ. Der er dog undtagelser: I de vestlige egne af Hertugdømmerne, som dengang hørte til Danmark, var der ikke skove, og da man således var fattig på træ, blev det noget af et statussymbol at kunne opvise en stue med døre, paneler m.m. i fuldgodt egetræ. Det siger næsten sig selv, at man under sådanne forhold ikke malede det, højst blev nogle profileringer fremhævet ved forgyldning. Ligeledes satte man stor pris på *intarsia*, og man fortsatte faktisk på mange måder i den tidlige baroks traditioner langt op i forrige århundrede.

I den tidlige *barok* ligger låsene stadig uden på dørene, og man foretrækker ret store smukt svungne bukkehornsbeslag. Gerichterne følges nu altid med dørene. Kun hvor det er umuligt at få plads til dem, udelades de. Bortset fra de udskårne gerichter fra herregårde og kirker arbejdede man næsten udelukkende med ret brede og flade gerichter opbygget af *karnisformer*, hvilket vil sige S-svungne profiler, der naturligvis kan opbygges mere eller mindre stejlt. Her er de ikke stejle, og de afveksler med smalle flade led – *platter* – og kvarte *rundstave*. Yderst mod væggen er der et bredt *karnisformet* led, så kommer der en række mindre led, så koncentrationen ind mod dørføljen bliver ret tæt. For det meste viser gerichten en jævnt indadskrånende form.

Undertiden byggedes fyldingerne af mindre *sammennotede* kileformede træstykker. Det gav dels fyldningen et smukt mønster, dels hindrede det den i at arbejde for meget. Det var dog kun til finere døre,

Typisk bukkehornsbeslag på en sønderjysk rococodør tilhørende antikvitetshandler Curt Berndorff. De anvendes her ret sent.

Barok dørfløj fra Trudsholm ved Hadsund.

denne fremgangsmåde fandt anvendelse. Til mere almindelige døre var fyldingen blot lavet af en plade, der var indstukket i *noter* i rammestykkerne. Den limesedes ikke fast, for selv om træets skrumpede kunne man på den måde undgå skæmmende sprækker. Hvis fyldingen var spændt eller limet fast, ville den simpelthen blive trukket istrykker.

Blandt andre sjældnere former kan nævnes dørfløje, hvor man ganske som på renessancedøre har fastpløkket en bue med *kassetteværksudskaeringer* i fladsnit for

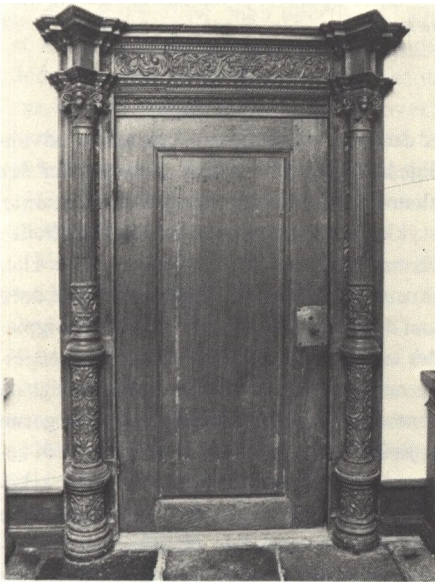
oven. *Pilastrener* er her udgået, men til gengæld finder vi en modvendt bue af ganske samme slags for neden i fyldingen. Sådanne døre findes på Trudsholm ved Hadsund.

Ligeledes kan der være indsat listeværk i fyldingen, så der fremkommer et ottekanteret felt. Listerne er måske flammede, hvilket vil sige, at de har bølgeformigt forløbende profileringer, eller to glatte yderlister kan være lagt om en *kuglestav*.

Døre fra høj- og senbarok

Egentlig ophører den store udvikling af døre med den tidlige *barok*. Man havde omsider fundet frem til konstruktioner, som beviste deres egnethed, og som bliver anvendt den dag i dag sideløbende med andre typer.

Tofyldingsdørene fortsætter til op over 1700, og f.eks. på herregården Overgaard ved indsejlingen til Mariager fjord sidder der nogle få meget spændende eksemplarer med de originale bemalinger. De er ret tungt grønne og røde samt hvidgrå, og på hver fylding er malet en enkelt dansende figur, som træder på en plint, der igen hviler på *rankevolutter*.

Højbarok dør fra Arreskov på Sydfyn. Det kan ikke udelukkes, at gerichterne med frisøjler er ældre end dørfløjen.

Gerichterne er ret smalle i forhold til den brede dørfløj. De knækker ud for oven, så hele gerichten får form som et tykstammet T. I hjørnerne, hvor udknækkene findes, er der indsat *diamantbosses*, små fremspringende klodser skåret som en diamant er slebet. Disse døre er fra 1672.

På Gammel Estrup findes ligeledes nogle tofyldingsdøre, som dog nok er fra 1700-årene, de har brede gerichter, som er marmorerede, og de enkle fyldinger er med såkaldt *berain-ornamentik* med et lille firkløverformigt midtermotiv – et landskab.

Ellers er det hovedsageligt de nye enfyldingsdøre, som også går under navnet præstebordsdøre, man går ind for:

Tidlige eksemplarer har en rent rektangulær fylding hvis kant er udformet med en bred *hulkel*. Undertiden springer fyldingen et godt stykke fremforan rammestykket på dørens ene side, medens den til gengæld ligger forsænket på den anden. Rammestykket har en buet profil dér, hvor fyldingen er stukket ind.

En hel serie af sådanne døre ses på den sydfynske herregård Arreskov. De må være fra Jørgen Skeel's tid. Han sad som ejer af gården fra 1679-96 og foretog flere byggearbejder. Gerichterne er ganske overdådige, på en af dørene prydes de af *frisøjler*, medens de på resten er *halvsøjler*. De har rundt *postament* med rankeskæringer, og efter nogle svære profilled følger et prydbælte også med rankeornamentik. Over det er søjlerne *kannelerede*, og der er korintiske kapitæler. *Gesimsens frise* er ligeledes udstyret med ranker. Dørfløjene er

»Stengangen« på Arreskov med de store barokdøre, prægtige renæssancekister og Carl Gustav Pilos malerier af Fr. V og hans dronning.

Til højre. Opdrevet prydblade af messing til at sætte på kasselås. Barok begyndelsen af 1700-tallet. Håndgrebet er ægformet.

med én fylding og ganske enkel.

Disse døre sad engang fordelt over hele huset, men ved en restaurering i 1870-erne, som lensgreve E. E. Schaffalitzky de Muckadell lod foretage ved arkitekt H. A. W. Haugsted, samledes de i den såkaldte stengang, hvilket har skabt et pragtfuldt interiør.

På nogle tidlige enfyldingsdøre fra højbarokken er der endnu bukkehornsbeslag, men de er langt fra så elegant udformede som i renæssancen og bruskbarokken, og man har ej heller ofret det store *ciselerings- og graveringsarbejde* på dem. Enkelte af de første præstebordsdøre er af egetræ og umalede. Siden går man dog i udstrakt grad over til fyrretræ, som males.

En udtalt svaghed på enfyldingsdørene

er de nye kasselåse, som afløser de udvendige låsetøjer. For at få dem anbragt må der skæres et forsvarligt stykke ud af rammestykket, hvorpå jernplader, imellem hvilke låsemekanismen er anbragt, boltes eller skrues fast til døren. Til fornemmere døre kan der blive tale om, at bruge messingplader eller lægge sådanne uden på jernpladerne, men det bliver først almindeligt på et senere tidspunkt. Håndgrebene er gerne bøjleformede, let S-formede eller – lidt senere – nærmest ægformede. De er af beskedent størrelse. Der forekommer også mere spændende modeller, således en underarm, der stikker ud fra kasselåsen, og hvis hånd er knyttet om en stang med fint profilerede endestykker. Den kan folk, som vil passere døren, så også gribe i.

Det er kun et fåtal af døre, der har så statelige gerichter som dem på Arreskov: Det almindeligste er typer med profiler i retning af det på tegningen s. 85 viste.

Bemalinger træder nu i stedet for udkæringer og *intarsia*, og ved deres hjælp er der også opnået fremragende resultater. Desværre er der ikke bevaret så mange oprindelige bemalinger, for det normale er, at et hjem bliver ommalet ca. hvert 30. år. Det er den tid, som en familie gennemsnitligt har til rådighed på et sted, og efterkommerne vil være tilbøjelige til at male med andre farver. Selvom der utvivlsomt på mange gamle døre sidder spændende gamle bemalinger dækket under senere lag, så er det et kæmpearbejde at nå ned til dem og få dem blotlagt.

Et af de steder i landet, som kan opvise flest velbevarede malede døre fra barokken, er Clausholm slot på Djursland. Det opførtes i 1686 med tre fløje for storkansler Conrad Reventlow, men overtoges i 1718 af kongen, Frederik IV, der i 1722 udvidede det med to sydfløje og lod det udsmykke indvendig. Fra 1730 gik det over til hans dronning til venstre hånd, Anna Sophie Reventlow, som boede der til sin død i 1743. Også i hendes tid foretoges der væsentlige forskønnelsesarbejder.

Mellem 1719 og 1739 var maleren Berendt Nohr virksom i Jylland, og han har ansvaret for en meget stor del af Clausholms malede dekorationer. Et par af dem var senere blevet skjult under tapetseringer, og man opdagede først i dette århundrede deres tilstedeværelse ved et rent tilfælde. Da man fik tapetet taget af, stod dørene lige så friske og velbevarede, som da de blev malede. Ja, man kunne endog se, hvilken teknik for overføring af mønstre, maleren havde benyttet sig af. Han havde prikket efter en skabelon.

Berendt Nohr arbejdede med det, man

kalder *berain-ornamentik*. Den skabtes af franskmanden Jean Berain, der levede 1640-1711, og det er ornamentter, som i udstrakt grad bygger på båndmotive, der føres i dekorative buer og knæk, og som suppleres med andre bestanddele såsom lidt bladranker, måske nogle masker og spinkle vaser. Der kan også være anbragt nogle *guirlander*, og på de omhandlede døre er der ydermere befolket med gøglere og musikanter.

Nohr havde ligeledes været virksom i det såkaldte »blå kineserværelse«, men her ønskede dronning Anna Sophie siden nogle andre udsmykninger, nemlig de i tiden så populære *kineserier*, og de blev udført i blåt. Man aner endnu Nohrs *berain-ornamenter* under dem.

Det var naturligvis ikke billeder, som kineserne selv ville have malet dem på f.eks. deres lakvarer, det var europæeres fortolkning af den kinesiske kunst. Mange af ideerne synes kunstneren at have hentet fra Holland. Allerede i slutningen af 1600-årene havde man nemlig der en stor produktion af delfterfajance med blå *kineserier*. De var malede efter kinesiske porcelænsting, men man havde ikke kopieret slavisk. Ofte kom der nogle ret kraftige europæiske islæt, bl.a. europæiske bygningsværker.

Og sådan er det netop på Clausholm. Blandt hængepile og kinesere ses nogle byudsnit og slotte, som minder betænkeligt om, hvad der byggedes i Nederlandene i renæssancen. Alt det gør selvsagt ikke dørene en smule mindre beundringsværdige. Nogle af dem har endog forgyldte profiler.

Ved siden af ligger dronningens sengekammer, som hun ligeledes lod male. Rigsvåbenet pryder en af de store døres fyldninger, og gerichten er marmoreret med noget egenartet flammert marmor.

Marmorering var barokkens lidenskab

på vore breddegrader. Længere sydpå brugte man de ægte varer, men det havde vi på ingen måde råd til, og sagen var tillige den, at de færreste huse havde konstruktioner der var solide nok til at bære så tunge sager. Så malede man i stedet og efterlignede de kosteligste marmorsorter så godt, man kunne.

I Chr. IV's tid var man så småt begyndt at marmorere, men det var først i Chr. V's dage denne malemåde opnåede sin store udbredelse. I Audienssalen på Frederiksborg sidder der marmorering, som er så drevent udført, at man må hen og banke på den for at forvisse sig om, at det er malet træ og ikke sten.

På Clausholm er det anderledes, dér er man udmærket klar over, at det ikke er sten, selvom gerichterne er malede, som var det marmorblokke, der er stillet oven på hinanden. Man har villet mene, at de danske håndværkere simpelthen ikke mestrede den vanskelige marmoreringsteknik tilstrækkelig godt, hvilket dog ingenlunde behøver at være tilfældet. Det er derimod sandsynligt, at man på dette tidspunkt var blevet klar over, at marmorering var særdeles velegnet som dekorationsmaleri, især hvis man undlod at kopiere stenen slavisk, men fik marmorstrukturen til at forløbe, som man selv fandt det kønt og fornøjeligt.

Man forstår dette, hvis man går videre til Clausholms kapel, som har marmorerede stolestader, dørføjle og meget andet, som ingen ville drømme om at lave af marmor. Det hele er holdt i de fineste sort-grå-hvide nuancer, og selvom det virker ejendommeligt, er det et prægtigt skue.

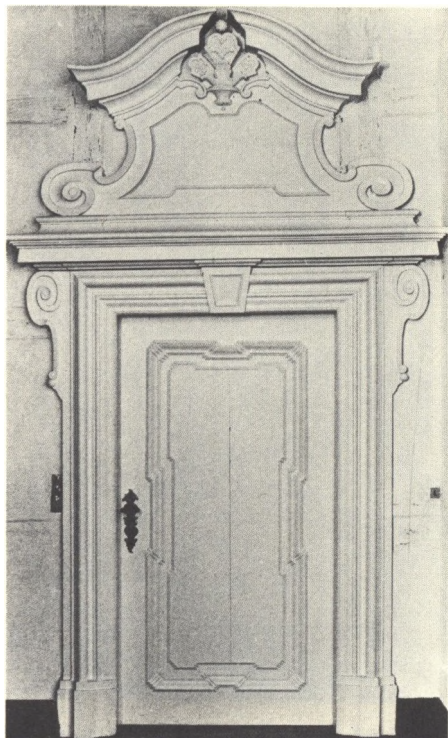
En god historie bør ikke lades ufortalt, og om en smuk enfyldingsdør som opsattes i det såkaldte gule galleri på Overgaard i 1730 berettes, at den aldrig må åbnes. Den skulle føre ind til den lille spisestuen, men

Marmorering betragtedes i 1700-årene som rent dekorationsmaleri, hvor man fantaserede over marmorets strukturer uden at drømme om en naturalistisk efterligning. Dette er en dørføjle i kapellet på Clausholm.

derinde er døren blændet og dækket under tapet. I sin tid, medens familien Arenstorff ejede gården, skete det nogle gange, at dørføjlen sprang op af sig selv. Godsejeren måtte da hen og kigge ind bag den, før han atter lukkede den, og hver gang var han helt hvid i hovedet og tavs længe efter. Hvis godsejeren havde været på en længere rejse, var det første han gjorde, når han vendte hjem, at gå hen til døren, åbne den og kigge ind.

Arenstorfferne fortalte aldrig noget menneske, hvad der gemte sig bag døren, og folk har gisnet om, at der måske skulle sidde én indemuret, at der går en hemmelig, ganske smal gang ned inde i væggen, ja, det er endog blevet antydnet, at den onde

Meget rig barokdør fra Trudsholm ved Hadsund. Såvel fyldning som gerichter prydes af en vældig profilrigdom. Topstykket er ligeledes meget overdådigt.

selv skulle holde til dér. Godsejer Flemming Juncker, gårdens nuværende besidder, er utilbøjelig til at løse mysteriet. Han afviser pure at åbne den famøse dør: Et gammelt hus skal have lov til at have sine hemmeligheder, som man ikke for enhver pris bør søge åbenbaret, mener han.

En ret sen men meget pompøs højbarok dør sidder på naboherregården, Trudsholm, ved Hadsund. Den hidrører efter alt at dømme fra Peder Marsvins byggearbejder på gården i 1720-erne: Her har den store præstebordsfyldning fået en hel serie profileringer, der alle knækker lidt ind på midten både på høj- og på bredsidens. Gerichten er delt i to afdelinger, hvoraf den

inderste begynder med en kraftigt frem-springende vulst for derpå at gå over i et par *karnisled*. For oven er der et *lanterne-ornament*. Uden på denne gericht sidder imidlertid nok én, og den har for oven et par *volutører*, som støtter den rigt svungne *gesims*. Over den igen er der et topstykke, der for nedens er med to *volutter*. Det skræner op mod en drabelig svungen *gesims*, der har et lille brud på midten og derunder et trebladet motiv. Døren står i dag hvidmalet, hvad den næppe altid har gjort.

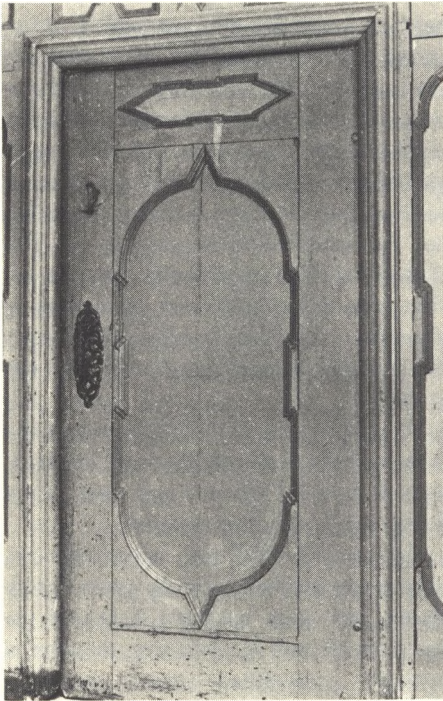
Så voldsomme er de færreste døre fra højbarokkens sene periode, men det er alligevel, som det tegnede snit viser, store linier, der præger gerichterne.

Der er ikke tvivl om, at præstebordsdørene var påvirkede af de store barokskabe, som kom hertil fra Tyskland, de fleste fra Danzig og Hamburg. Snedkrene hentede simpelthen deres fyldingsudformninger derfra. Især i Sønderjylland og Hertugdømmerne var der en nær sammenhæng mellem skabe og døre, og da nogle snedkere lavede begge dele, er det ikke sært, at de lod motiverne gå igen.

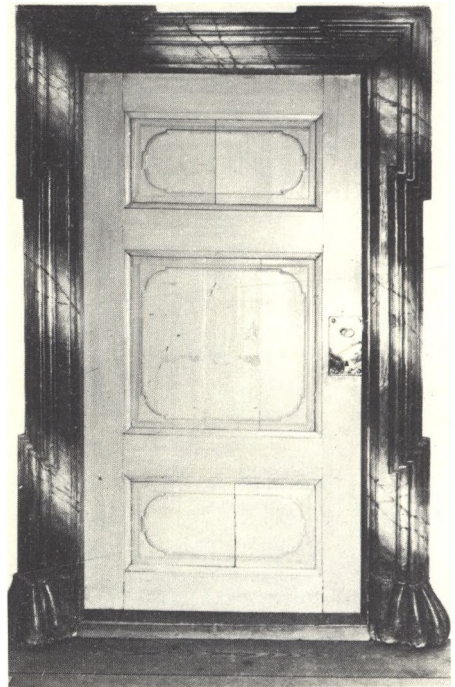
Fyldingen blev her udformet i to eller måske tre plan, som hver kunne få deres særlige kantprofil. Den kom til at forløbe i bløde *svejf* afvekslende med skarpe knæk, og på midterpartiet blev der mestendels sluttet af med spidser for oven og for nedens. Disse døre var taknemmelige at udsmykke med blomsterbemalinger, og hvad der ellers hørte tiden til. I det træfattige Vestslesvig var man dog ikke stemt for be-

Snit gennem gericht fra højbarokkens sene periode.

Fyldingen i denne sønderjydske dør viser klart slægtskabet mellem de store tyske barokskabe fra f.eks. Hamburg og dørene. (Tønder Museum).

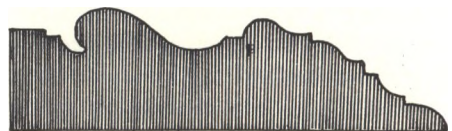

Nordjydsk senbarok dør med tre fyldinger og øregerichter med dyrefødder. Den stammer fra Kølbygaard ved Thisted. Nu i Købstadsmuseet Den gamle By i Aarhus.

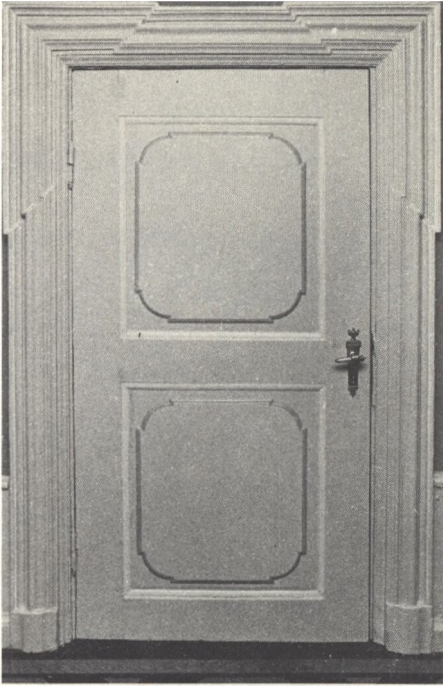
maling, men klarede sig måske i stedet med lidt *fladsnit* og *intarsia*. Det var også her, man længst holdt fast ved egetræet. Det blev brugt langt op i forrige århundrede, hvor det ellers alle andre steder var gået i glemmebogen.

Bemalingen af højbarokkens døre var ofte med stærke farver, selvom et par toner grå afvekslende med en rolig okker også forekommer. Det er dog mestendels på døre, hvor der tillige forekommer en mere sprælsk spredt bemaling som f.eks. *berain-ornamentik*. Andre muligheder var chokoladebrun, lyseblå og skarp gul, og endelig brugte man i forbindelse med grøn og blå farve en laseringsteknik. Den gik ud

på, at hele døren blev beklædt med blad-sølv, hvorpå man malede med en gennemskinnelig grøn eller blå farve. Døren fik da et smukt metallisk skær, og netop ved sådanne døre har det været almindeligt med forgylte lister. Ellers var forgyldning noget, som man gik til med den største varsomhed, måske fordi man fandt det for dominerende at have på døre og paneler,

Snit gennem gericht fra senbarokken.

I rococostuen på Nakkebølle findes bl.a. denne dør med øregerichter. Den har nærmest senbarok karakter, men de to fyldinger lader – selvom de er lige store – ane, at rococoen også for dørenes vedkommende er i anmarch. Låsebeslaget er Louis seize.

og skulle der endelig være guld, kunne det meget vel hænde, at det kun blev påført et par ganske smalle profiler, der f.eks. begrænsede en hulkel, medens hulningen i stedet fik en gang okker.

Malingen blev lagt tykt på, og overfladen var glinsende blank. At barokdøre med original bemaling i dag står matte skyldes simpelthen, at overfladen er under nedbrydning.

Senbarokken begynder omkring 1725 og

fortsætter uanset *rococoen* op til 1750-erne. Man vender her tilbage til den tidlige baroks *ører*, de anbringes dog nu ikke længere på fyldingerne, men flyttes ud på gerichterne. Det er – som på Trudsholmdøren – en indergericht og en ydergericht, der arbejdes med. – Se iøvrigt det tegnede snit. Ydergerichten knækkes for oven ud i ører, og på jydsk døre kan der være et tilsvarende udknæk for neden. I Nørrejylland var end ikke dette nok. Dér satte man et par »dyrefødder« under hele konstruktionen. I Sønderjylland fandt man somme steder på at gå den stik modsatte vej, nemlig at lade gerichterens midterpartier knække ud til siden. De første eksempler på øregerichter finder man i huse opført efter den store københavnske brand i 1728.

Man holder fast ved kasselåsene, dog er de nu oftere af messing og kan være med tungede kanter eller med *opdrevne* motiver. Der er fortrinsvis ikke længere synlige beslag på rammestykkerne, i hvert fald drejer det sig hovedsageligt om ganske små lidet iøjnefaldende plader, som man gør sit bedste for at dække under malingen. Marmorering af gerichter er stadig almindelig, og højbarokkens farver videreføres, dog lettes de undertiden noget.

Dørfløjene har nu fået tre fyldinger, en stor i midten og to lave – en for oven og en for neden. Fyldingerne har gerne mange profiler og springer ret meget frem. Det er almindeligt, at de er i to eller tre plan, det nederste har skarpt hjørne, det næste en udadbuget runding og det øverste måske igen en indadbuget. I nogle tilfælde nøjes man nu med at give dørfløjen en perlevid bemaling og overlader så til det indfaldende lys at skabe nuancer i de mange profileringer.

Indvendige fløjddøre og dørstykker

Det er ofte blevet påstået, at Danmark fik sin første fløjddør i 1681-88, da Lambrecht van Haven nyindrettede audienssalen på Frederiksborg for Chr. V. Det var da modens og levemådens krav, der nødvendiggjorde den, og snart indsattes der fløjddøre på alle slotte og i de fleste større herregårde.

Damerne gik i brusende kjoler af vældigt omfang, og herrerne frakkeskøder gik ligeledes i bredden. Ydermere var det kutyme, at herren, når man passerede døren og præsenterede sig, holdt sin fjerbræmmede hat i den ene hånd og madame ved den anden, samtidig med at han sørgede for at føre hende frem i nogen afstand fra sin person. For at denne ceremoni kunne fuldbyrdes med maner, måtte der selvsagt være en vid passage. Hertil kom, at herrerne tillige opbyggede deres exteriør i højden ved at iføre sig en vældig allongeparuk af flandersk kvindehår, og det var nødvendigt med luft over et sådant arrangement, for at det kunne tage sig ud.

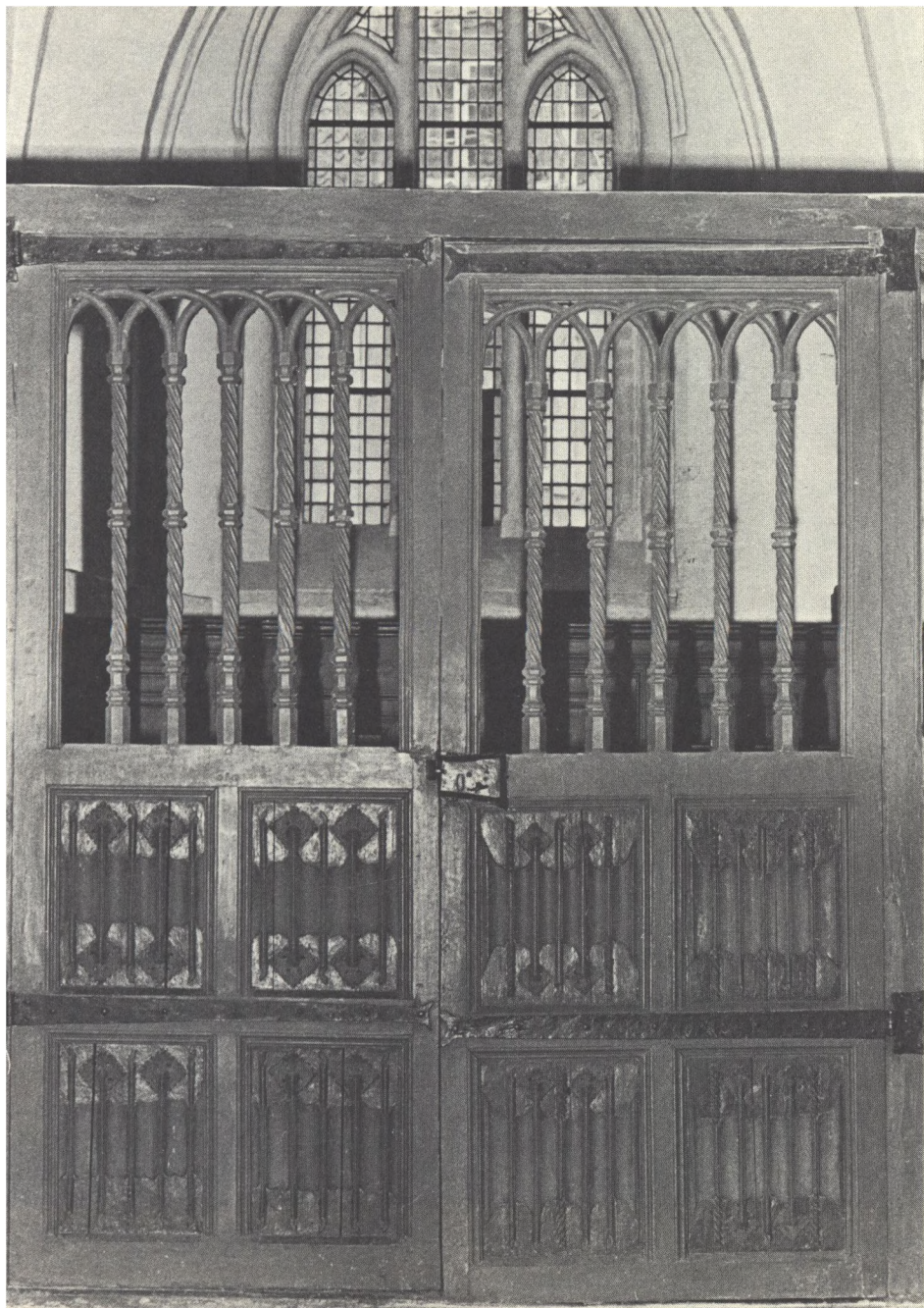
Alt dette er uomtvisteligt. Dog forandrer det ikke på den kendsgerning, at man allerede i *gotikken* kendte til indvendige fløjddøre herhjemme, nemlig i kirkernes korgittere: Her skulle adskillige mennesker ofte passere samtidigt fra kor til skib og tilbage, hvilket krævede en vis plads. I nogle tilfælde sattes der ganske vist en enkelt meget stor fløj i, men den havde ondt ved at bære sig, og derfor blev fløjddørene almindelige. I dag kan vi se et eksempel på dem i Sct. Nicolai kirke i Køge, hvor korgitteret er med en prægtig fløjddør. Et *renæssancestykke* har man f.eks. i Slangerup kirke.

Ganske vist har disse dørflyje tremmer for oven, men fløjddøre er de alligevel.

I Ribe domkirke sad der indtil en restaurering i forrige århundrede en fløjddør fra bruskarokken – antagelig fra 1640-erne, den er ypperligt skåret og altså et par snese år tidligere end Frederiksborg døren. Den kan i dag ses i Den antikvariske Samling i Ribe. I Stubberup kirke på Hindsøholm på Fyn sidder en prægtig bemalet fløjddør fra 1655.

I 1720 lod Frederik IV kuppelsalen på Fredensborg opføre, og den blev indrettet med hjørnekaminer og pragtdøre af marmor. Naturligvis var der tale om fløjddøre, og ikke mindst gerichterne er meget skønne. De er bygget op af en sort indergericht uden på hvilken en auberginefarvet hvidflammet marmorgericht med *ører* er anbragt. For oven på gerichterne sidder *putti* af hvid marmor, og mellem sig har de et *kartouchestykke*. De fleste bøger omhandlende Fredensborg forbigår disse ypperlige barokdøre i forstemmende tavshed og overlader til læseren selv at finde ud af, hvorvidt det skulle være Johan Friedrich Ehbisch, Didrik Gercken eller Johan Christopher Sturmberg, der var ophavsmand til herlighederne. Alle disse tre billedhuggere arbejdede nemlig på Fredensborg for kongen. Det er imidlertid ingen af dem: Såvel dørene som kaminer er fremstillet i Italien og var en gave til Frederik IV fra hertug Johan Gasto af Firenze.

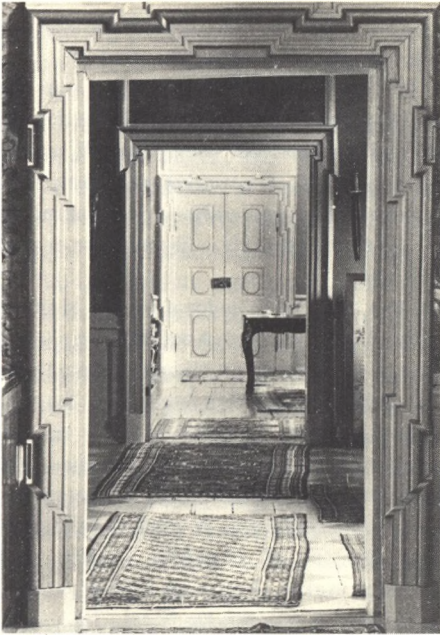
De to *putti* udgør, hvad man kalder et dørstykke. Det kan være et billedhuggerarbejde, et modelleret relief eller et male-

Den sengotiske korgitterdør i Sct. Nicolai kirke i Køge er en fløjdoor.

Bruskbarok fløjdør fra Ribe domkirke. Den findes nu i Den antikvariske Samling i Ribe. En del af skæringerne har måttet fornyes.

Senbarok dør og barokgerichter fra Overgaard. Rum placeret en suite.

ri, som sattes over døren og indgik i dens opbygning. Den art prydelser blev fra *Barokken* og fremover til og med *klassicismen* ret almindelige til væsentlige rum.

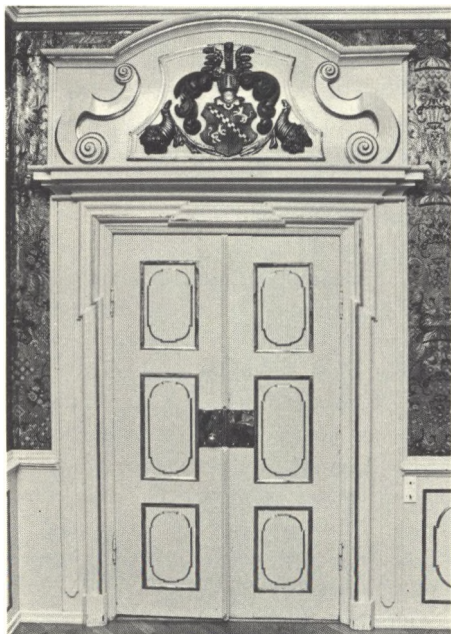
Et af *barokkens* idealer var at have en hel række værelser liggende med flugtende døre, så man kunne se igennem dem alle, en suite, som det kaldes. På Overgaard ved Mariager fjord er et sådant interiør bevaret, og det er her særlig spændende på grund af fløj dørenes svære, rigt profilerede gerichter, som skiftevis har den tidlige T-form og en senere, mere kompliceret konstruktion med forskudte – *forkrøppede* – profiler.

Dørfløjene blev gerne gjort smallere, end de var det i almindelige enkelt døre, så det er altså knapt den dobbelte bredde, fløj døren kan opvise. Da den samtidig for det meste er væsentlig højere, medførte

det, at man måtte gribe til andre fyldingsformer. Således blev senbarokkens brede og tildels lave fyldinger hér høje og slanke. Både i senbarok og rococo var det almindeligt at lade lave paneler følge væggene stuen rundt, og medens det i senbarokken helst skulle være sådan, at den øverste panelkant flugtede med overkanten af anden fylding i enkelt døren, var det i rococoen med overkanten af den nederste fylding, der burde være overensstemmelse. Dette lod sig imidlertid ikke gøre, når man havde med fløj døre at skaffe, de står mere som isolerede led i interiøret. Det var heller ikke altid muligt at overholde det antal fyldinger, som stilarten ellers foreskrev. Ofte viste det sig nødvendigt at skyde en ekstra ind for at opnå balance i udformningen.

Gerichterne er normalt udformet som på samtidige enkelt døre. Dog kan de på fløj dørene være gjort bredere, måske ved at lægge et særligt rammestykke uden for den egentlige gericht, sådan er det sket i »guldstuen« på Woergaard i Vendsyssel, hvor der er bredt ud med et stykke, der i meget høj og slank version gentager fyldingsmotivet. Dørstykket på Woer dørene er en overbygning med svunget *gesims* og et adelsvåben flankeret af *volutstave*, *svejfede* profiler og overflødhedshorn symboliserende frugtbarhed og velstand til slægten. Der er våbener for Peder Reedtz, som ejede gården fra 1732 til 1780, og hans hustru, Henriette Sophie Rosenkrantz.

Barokken var en stilart, som krævede den strengeste *symmetri*, og det kunne naturligvis ikke gå an, at der kun var kasselås på den ene af de to dørfløje. På den anden side var der ikke brug for to, så derfor udstyredes den låseløse fløj med plader ganske svarende til dem, der dækkede den virkelige lås. Et *fixeret* håndtag fandt

I »guldstuen« på Woergaard i Vendsyssel sidder to senbarokke fløjdøre med adelsvåbener. Her for slægten Rosenkrantz.

mange også hørte sig til, ja, selv et blændet nøglehul fik man stundom med.

Hovedparten af rococoens fløjdøre var meget stilfærdige, selvom der sandelig nok ind imellem blev ofret en del på dem. Man kan således tage de døre som hobygmeisteren Laurids de Thurah på grænsen mellem senbarok og rococo lod opsætte på Eremitageslottet, da det opførtes 1734-36. Fløjene er af egetræ, som er bejdset en smule mørkere, og de har fint udtungede messingkasselåse. Der er tre fyldinger, en lille, næsten kvadratisk i midten og såvel over som under den høje rektangulære fyldinger. Gerichterne er af udsøgt auberginefarvet hvidflammet italiensk marmor af den type, som kaldes Marmo Finto. Topstykket er ret lavt med *volutter* og svungne *kronliste* over et gråligt *kartou-*

chefelt. Enkelt, men meget fornemt og uden noget af *rococoens asymmetri*.

På trappegangen med de blådekorede St. Kongensgade-fliser har døren blå og gråmalede gerichter med forgyldt *regenceornamentik*. Topstykket har flotte *svejfede gesimser*, og i midten er der anbragt et stort kornhortegevir. – Eremitagen er jo et jagtslot.

Helt anderledes tager dørene i Moltkes (Chr. VII's) palæ på Amalienborg sig ud: Her er det arkitekten Nicolai Eigtved, der har arbejdet sammen med den franske kunstner Louis-Augustin le Clerc om hovedparten af interiøret, der betegnes som et af Europas allerfineste fra denne epoke. Amalienborg-dørene er med to fyldinger, som kranses af forgyldte profiler med blomsterranker. For oven er der svungne *gesimser af rocaille-bladværk*, og det er ligeledes *rocailleblade*, der skiller fyldingerne på midten. Her er der ydermere udskårne blomsterskåle. Nederst ligger der opadbuget bladværk i en lettere udgave, og øverst – over de svungne gesimser – fortsætter en enkel, bladværkprofil nok et stykke op.

Der er imidlertid noget ejendommeligt ved de døre, for over dem skiftes der pludselig stilart. Dørstykkerne, som er malede af den franske kunstner Francois Boucher, indrammes af *Louis seize*-ornamentik, og over dem er der *blomsterguirlander* i et ovalt felt indrammende *trofæer*. Guirlanderne fortsætter også halvt ned på billedrammerne.

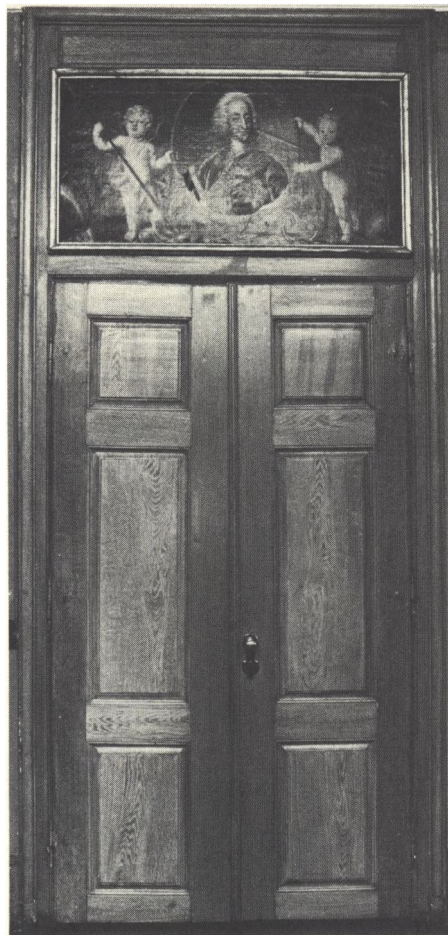
Forholdet er, at salen virkelig dekoreredes af to omgange: Først da slottet opførtes 1750-54, og dernæst tre år senere, hvor de ypperlige dørstykker af Boucher ankom. Moltke fik da den berømte arkitekt N. H. Jardin til at udføre den supplerende ornamentik i den ganske nye stilart. Det hele er sammenkomponeret med fantastisk smag-

fuldhed, og det er antagelig netop kombinationen af de to stilarter, der giver det ekstra raffinement.

På Fredensborg er der malede dørstykker bl.a. i havesalen. Her er det italienske landskabsbilleder af venetianeren Jacob Fabris og med rococorammer af den sachsiskfødte billedhugger J. F. Hännel.

1700-tals fløjdøre med malede dørstykker af danske konger og dronninger finder man på Arreskov på Sydfyn. Disse trefyldingsdøre, som i opbygningen falder lidt uden for de gængse konstruktioner, er *ådrede*, hvilket vil sige, at man på dem har eftermalet fyrretræsstruktur. Det er så drevent gjort, at man må helt hen til dem for at kunne se, at det i virkeligheden er et bedrag. Sådanne døre har man ligeledes på Valdemarslot på Taasinge, og her er ådringen ganske simpelt genial. Når man kommer ind i rummet, siger man til sig selv: – »Nej, det kan man altså ikke være bekendt, tænk at lade så skønne døre forfalde på den sjuskede måde!« Det er ganske vist fuldgodt fyrretræ, men der er grimme huller i det og meget skæmmende spartlinger, knasthuller etc. Når man så kommer nærmere til dørene, viser det sig, at såvel træets årer som spartlingerne, en mindre vellykket afrensning for maling, søm, kort sagt det hele er ét stort illusionsnummer og et fremragende eksempel på 1700-tallets specielle *trompe l'oeil*-kunst. Øjenforblændelse: Alt er malet, så det virker som forfald.

I rococoen går man efterhånden væk fra både kasselåse og krav om streng *symmetri*. Låsene indstikkes nu i et udstemt rum i selve dørføljen, og i stedet for de meget store plader, kan man nu nøjes med et mere beskedent låseblik. Det har i *rococoen* tungede kanter med bugtninger og forløber i S-form. Det er altid af messing og står blankpoleret uden nogen form for overfla-

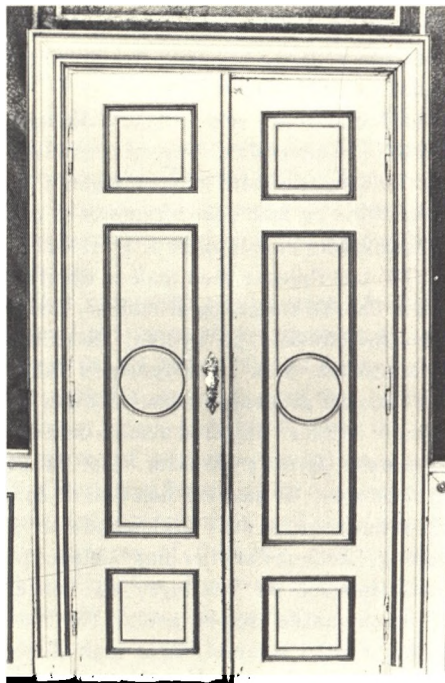
Fløjdør fra billardværelset på Arreskov. Døren er med ådring. Dørstykket viser Chr. VI flankeret af amoriner.

deudsmkykning. Håndgrebet er lille, gerne S- eller ægformet. Det almindeligste materiale er også her messing, men der kommer dog tillige ægformede greb af porcelæn frem i England, Tyskland og måske Frankrig. De er bemalede med *hyrdescener* eller andre smægtende motiver i sarte farver. Disse håndgreb er dog vist først nået til Danmark i nyere tid som antikviteter eller forfalskninger.

Louis seizens fløjdøre, som kommer frem i 1760-erne og 70-erne, er noget forskellige: Der er en ganske hyggelig provinssiell type, hvor fløjene ikke er synderligt høje, og hvor de er næsten lige så brede som på enkeltdøre. Hertil kommer de mere strenge, som mest gør sig gældende efter 1780, og som bl.a. folk som C. F. Harsdorff kreerede. Dem kunne man glæde sig over i hovedstaden og på nogle af de større herregårde. De er ekstremt høje og slanke, og selvom det naturligvis er tilstrækkeligt med én anslagsliste, er der her to, som forløber parallelt med et vist mellemrum. Det var en løsning, man fandt på, fordi fløjene skulle være så smalle. Når man nemlig anbragte to lister og fløjene mødtes under en af dem, blev den ene fløj større end den anden, uden at det gik ud over symmetrien.

For neden har disse døre en halvhøj rektangulær fyldning, hvorover der er et lille indlistet felt, som ingen fyldning er. Derover følger så en meget høj fyldning, som i midten brydes af et cirkelfelt, og endelig er der øverst en kvadratformet fyldning. Undertiden er fyldingerne kannelerede – rillede – i højderetningen. Låseblikkene er smalle, de kan have parallelle sider eller spidse en anelse til nedad. For oven ender de gerne i et *urne ornament* eller som en olielampe. Der kan være *kanneleringer* på låseblirket, og under stedet hvor håndgrebet går ind, er der måske en *blomsterguirlande*. En tilsvarende kan være lagt om nøglehullet. Undertiden sluttes der af med et bladknopagtigt ornament nederst. Håndgrebene er ægformede, stangformede eller vinkelformede, sådan som man endnu ser det.

Omkring 1800 er fløjdøre, hvor der på hver fløj sidder fem fyldinger over hinanden og adskilt af brede rammestykker, almindelige. De er meget strenge og mangler

Klassicistisk fløjdør af Harsdorff-type. Kat-holm.

måske kantprofiler om fyldingerne. Et topstykke, en nogenlunde tro kopi af en trekantet græsk tempelgavl, forekommer over fornemme eksemplarer. De meget høje dørfløje har gerne hængsler anbragt i øverste og nederste sjettedelspunkt, hvilket giver den bedste balance.

Endelig har fløjdørene fra midten af forrige århundrede ofte lige store, næsten kvadratiske fyldinger øverst og nederst. I midten er der en ret høj rektangulær fyldning og mellem den og de andre to ganske lave fyldinger. Det forekommer, at fyldingspladerne springer ganske lidt frem i en flad pyramideform. Låseblirket er nu fortrinsvis langt, smalt og med afslutning i en let buning for oven og for neden. Nøglehullet dækkes måske bag en rund skive med profileret kant, og en tilsvarende dækker ste-

Det overdådige indgangsparti til Benzon'ernes kapel i Draaby kirke på Mols præges i høj grad af akantusbarokken. Kapellet er nu nedlagt, og prydelserne omslutter kirkens hovedindgang.

det, hvorfra det stang- eller vinkelformede håndgreb udgår. Materialet er messing.

Det er fortrinsvis højerestandens frembringelser, der helt eller delvis er stilrene. Inden for andre befolkningslag interesse-rede man sig mere for, hvad man syntes så godt ud. Et udmærket eksempel har man i Tønder Museum i en fløjdør fra et patri-cierhjem. Den har en svungen overdel i bedste barokstil, og foruden den runde *Louis seize-medaille*, er der et gennem-brudt båndværk, som egentlig nok smager mere af *rococo* end af *Louis seize*. Dørfløj med gerichter er udpræget *Louis seize*, og i den ene fløj sidder en kasselås. Det er en af de festligste og kønneste døre, man kan forestille sig. Det er klart, at man altid skal tidsfæste en dør efter det seneste stilpræg, som er at finde på den.

Nogle fløjdøre ligger nok på kanten af vort emne, men bør dog ikke glemmes: Det drejer sig først om alkoveddørene, der især i de gamle hertugdømmer, Sønderjylland og på Ærø kan være så store, at man mageligt kan stå oprejst under dem. Fra den sene *barok* og *rococoen* findes der smukke eksemplarer med svungne fyldinger, ligesom der kan være fine bemalinger. Sådanne døre er ofte senere, når *alkoverne* havde udspillet deres rolle, blevet taget i brug som stuedøre.

Det andet er kirkernes kapeldøre: Ind til de adelige åbne begravelser blev der un-

dertiden anbragt helt overdådigt flotte dørfløje – gerne med gennembrydninger, så menigheden kunne titte ind til *sarkofa-gerne*. Jerngitrene hører ikke til i en bog som denne, men nok dem af træ, og som eksempel må tjene den meget imponerende fløjdør i *akantusbarok* fra 1730 i Draaby kirke på Djursland. Arrangementet, der før har siddet foran familien Benzon's nu øde-lagte kapel, er i dag genopstillet og bruges om indgangen til kirken. Dørfløjene er mar-morerede og med gråt *akantusværk* skåret i den stil, som blev kaldt »det franske løv«. På en gesims står to urner, som flankerer Skærso-Benzon'ernes og Glud'ernes vå-bener. Over dem svæver engle med en palmebladskranset *kartouche* med *spejl-monogrammer*. Oven over igen hænger tunge *guirlander* af blade og blomster ud-gående fra en *baldakin*. Dørfløjene kranses i stedet for gerichter af store gennembrudte vinger af fransk løv og to legemsstore kvindefigurer: Troen og Håbet, flankerer døren.

Man kunne dog også i forrige århundrede: Da fik Ribe domkirke ny hovedind-gangsdør, og den repræsenterer simpelt-hen på én gang alle de stilarter, der har berørt kirken lige fra romansk stil til gotik, renæssance, bruskarok o.s.v. Højt egenartet tager det sig ud, men skal man være ærlig, så er det i grunden ganske fest-ligt.

Yderdøre

Det danske klima er ret barsk med idelig vekslen mellem varme og kulde, tørvejr og nedbør – og så blæser det ustandselig. Denne skiftevis fugtning og udtørring, opvarmning og afkøling er alt andet end sund for tømmeret, og hvis en dør, der vender mod vest eller syd, ikke passes særdeles godt med maling, klarer den næppe stort mere end 100 år. Vi har dog yderdøre, som er både 200 og 250 år, ja, alderspræsidenten blandt fungerende bor-

Døren til Priors hus i Ærøskøbing er fra 1690. Den har angiveligt kun været malet en eneste gang, men da skete det til gengæld med ægte okseblod, som siden har ydet den beskyttelse.

gerhusdøre nærmer sig endda de 350, men den sidder også godt beskyttet og tilbage-trukket i »Købinghus« i Ærøskøbing. (Se side 34).

Selvom dørene imidlertid har modstået vejrets angreb, er det desværre ofte hændt, at menneskene på grund af skiftende moder har kasseret dem og kørt dem på lossepladsen. Det sker den dag i dag med prægtige gamle døre, som måske nok er blevet en kende brøstfældige, men dog ikke mere, end at de for små midler kunne rettes op og blive fuldt anvendelige igen.

Ikke langt fra Købinghus ligger Priors hus. Det har hoveddør fra 1690. Den er ganske enkel, og det der fascinerer mest ved den er dens særegne rødbrune farve, hvorigennem man aner egetræets struktur. Denne dør blev, dengang den sattes i, behandlet med okseblod, som gnedes ind i den. Siden har det været unødvendigt at røre den med nogen form for maling.

Når okseblodet påføres, medens egetræet endnu er nogenlunde frisk, indgår det en kemisk forbindelse med garvesyren og danner et uopløseligt lag. I dag er døren i Priors hus meget muligt den eneste herhjemme, der stadig står med okseblods-overflade. Før i tiden var det imidlertid en meget almindelig præpareringsmåde imod fugt, svamp og insektangreb, og der var mange røde døre både på landet og i vore provinsbyer.

Man indså i de fleste tilfælde, at det ikke nyttede at nøjes med de samme ret stilfærdige former til yderdøre, som inderdørene fik. Her skulle døren kunne ses på lang afstand, og præsentere huset på en ordent-

Det nyttede ikke med små former til en yderdør, for de kunne ikke ses. Den gamle port til brigader Hallings gaard i Aalborg – det nuværende hotel Phønix – er et godt eksempel herpå: Den er i Louis seize-stil med slagrende bånd, vædderhoved, overflødigehorn og i felter med muslingeskaller eller palmetter ses omkransede hoveder af fantasivæsener bidende om ringe. Porten er nu flyttet fra brigaderens gård og findes i Historisk Museum i Aalborg.

lig og standsmæssig måde. Derfor fik den store former og stærke farver. Indtil den sene klassicisme var vore byers døre et helt festfyrværkeri af glade og stærke kulører, men så blev det moderne først at male gråt i gråt og siden både jordbrunt og jordgrønt, hvilket simpelthen gjorde det hele dræbende kedsommeligt. Kun i de små hyggelige provinsbyer fortsatte man med at male, som man altid havde gjort. I dag er

Roccohoveddør fra Holkegade i Faaborg med et helt galleri flaskebundsrunder for oven.

man til alt held ved at finde farverne frem påny.

Mange murede huse har et *buestik* over yderdørene. Det giver en god trykfordeling og dermed et solidt murværk. Man har så også haft den fordel, at der måske kunne placeres en rude for oven i det buede felt, og da man efterhånden fik lidt tryggere forhold, hvilket skete i *barokken*, blev det meget almindeligt med et sådant buet vindue over døren, for det var nu rart med lidt lys i entreen. I nogle tilfælde blev vinduet endda udformet med skråt udstrålende sprosser som eger i et hjul. (Se Buderupholm s. 102).

Selvom der byggedes i bindingsværk havde man svært ved at undvære *buestikket*, som dér var aldeles overflødigt. Man fik med møje og besvær tilhugget dørhammerens tømmer, så det fik den ønskede facon. På et sådant felt blev der måske

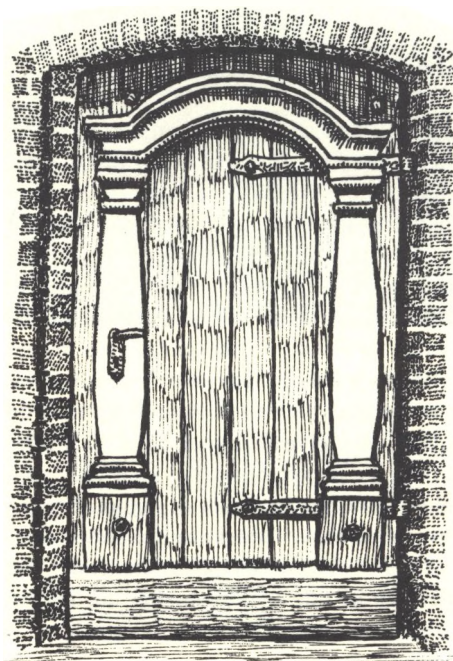
Døromramningen til det såkaldte Poul Pops hus fra Aalborg. Det er nu flyttet til købstadsmuseet Den gamle By i Aarhus, men døromramningen blev i Aalborg, og i Aarhus må man nøjes med en kopi. Det smukt skårne stykke er fra 1571. (Historisk Museum i Aalborg).

endda plads til at give samtiden og efterkommerne et par opbyggelige ord med på vejen samt fortælle, hvem det var, der havde bygget huset og sat dør i det.

Over almindelige firkantede døre kunne der selvfølgelig også i mange tilfælde anbringes en rad små ruder, og flaskebundsrunder også kaldet oksegaller, var meget yndede hertil. De gav et behageligt dæmpet lys. Det blev også almindeligt med en oksegalle i selve dørfløjen, og man ser ofte, at der er blevet boret hul i en dør, som ellers ikke var beregnet til kighul, hvorpå en rude er sat i. – Måske er der blevet ofret en *Louis seize*-roset på foretagendet, og det kan se lidt ejendommeligt ud, når en fløjddør har roset i den ene side og glug i den anden.

Soliditeten var noget, som folk spekulerede meget på, for selvom man havde fået lidt mere tryghed, så kunne der altid komme nogen til huse, som man helst ville holde ude. Derfor arbejdede man helt op til 1800-årene trøstigt videre med de gammeldags meget solide revledøre, og al dørens prydelser er pålagt plankerne. Der er ingen egentlige fyldinger.

Mange satte pris på en smuk gericht omkring dørføljen, det var dog langtfra alle steder, der var mulighed for at få en sådan anbragt, og endelig sad en trægericht også udsat på husets yderside. Der kom let fugt ind bag den, så den blev frønnenet. Det vil dog ikke sige, at vi savner trægerichter her i landet, for der er såmænd ret mange. På nogle bindingsværkshuse, bl.a. Poul Pops hus fra 1571 fra Aalborg – nu genopsat i

Døren til Eckernfórdes rådhus, hvor »gerichterne« er anbragt på selve dørføljen.

»Nissehoved« fra Poul Pops dør. Historisk Museum i Aalborg.

Den gamle By i Aarhus – var der udskåret prydelser direkte i dørhammeren og i bindingsværksposterne på dørens sider.

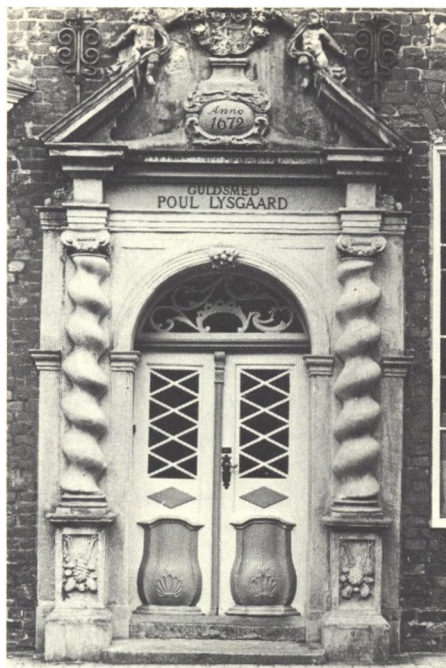
Der var imidlertid også en anden vej at gå, hvis man ønskede sig en gericht, og den af en eller anden grund ikke kunne sættes op omkring døren: På rådhuset i Eckernfórde havde man blot en trist plankedør, som ingen var synderligt tilfredse med. I det tidlige 1700-tal fandt man da på at forskønne den ved at sætte en gericht på, vel

Den storslåede barokportal til apoteket i Tønder. Døren er i yppig rococo, og altså væsentligt senere end portalen.

at mærke på selve dørfløjen, så den følger med, når man lukker op.

En slags halv-fløjdør var allerede inden udgangen af 1600-årene brugt i Hertugdømmerne, hvorimod den angiveligt ikke nåede til Danmark før 1720-erne. Den ene fløj har en bredde som en almindelig enfløjet hoveddør, men ved siden af den er der endnu en fløj, som er ganske smal. Den brugtes ikke til daglig; når der imidlertid skulle flyttes eller foretages andet, som krævede en bred passage, var det nyttigt at kunne slå den op. I løbet af 1700-årene blev rigtige fløjdøre almindelige, og de fleste steder gik folk snart væk fra halvfløjdøren. Sandt at sige medførte dens lidt haltende konstruktion også, at den sjældent var særlig skøn at skue.

I denne Tønder-dør med portal fra 1672 finder vi også rococo og klassicisme repræsenteret. Mændens portalen med de snoede søjler er ren barok, er dørens sprossværk for oven rococo, hvilket også gælder dørfløjenes underdel, men ruderens rudemønstre er klassicistiske.

Ofte vil det være sådan, at de udvendige døre er senere end huset, som de sidder i, og der er anbragt mange rococodøre i portaler fra renæssance og barok. Det er f.eks. tilfældet i Tønder, hvor der sidder en nydelig rococo-fløjdør i apotekets prægtige baroksandstensportal der har snoede søjler, som bærer en flot *gesims* med en *cartouche* i midten. Foran portalen sidder et par skjoldholdende løver smukt. I en anden af byens barokportaler er der sat en fløjdør med træk fra både rococo og klassicisme.

Alt ialt er få danske byer dørmæssigt så selvforsynet med seværdigheder som Tønder. Det vil ikke være muligt hér at nå det

store udvalg igennem, der skal blot nævnes et par mere, og den ene af dem sidder i det såkaldte »Digegevns hus«, som ligger i Vestergade. Det er opført i 1777, og dørpartiet er mildest talt pragtfuldt: Sandstensportalens topstykke har *asymmetrisk* ornamentik i den samme frodige *rococostil*, som sætter sit præg på resten af døren. I buestikket er udskåret et viltet sprosseværk, som garnerer en *lanterne* med skrå sider. Selve fløj døren har *volutgesimser* dog for at det ikke skal blive almindeligt, vender *volutterne* bort fra hinanden i stedet for – som det ellers ses – mod hinanden. Nederst er der udbuende ornamenters sammensat af *rocailleværk* og et *fletmønster*. Farverne er i dag blå og hvid.

Enganske anden form for yderdøre finder man på herregården Buderupholm i Himmerland. De sidder i portgennemkørslen – en på hver side – og er fra 1731, altså *senbarokke*. Det er fløj døre og med tre fyldinger. Her har man iøvrigt set bort fra planke- og revlesystemet og stukket regulære fyldinger i, sikkert fordi man mente, at dørene ikke sad synderligt udsat. Den midterste fylding på hver fløj er den største og buer opad både for oven og for ned. Håndgrebene er af den morsomme barokke type, hvor en hånd griber om en stav – alt af messing. Det er dog kun på ydersiden, det går så fornemt til. På indersiden er der et simpelt klinkefald.

Også den sydfynske herregård Fjellebro har en spændende yderdør fra senbarokken. Den sidder i en smuk sandstensportal, hvor der for oven er en frise med tysk inskription samt årstallet 1726. Dengang forskønnede greve Philip Ditlev Trampe gården bl.a. med dette arrangement. Det er dog siden blevet flyttet fra stedet, hvor han anbragte det, men da dørløje og portal fik lov at følges, har de i hvert fald ikke lidt derved.

Hoveddør med fyldinger og rudeparti á la vognhjul for oven. Den sidder sammen med en mægen til i portgennemkørslen på herregården Buderupholm i Himmerland.

Fløjene, som går helt op i buestikket, har for oven hver en *kvartroset*, og derunder kommer to fyldinger – en høj og en lav – adskilt ved fremspringende profilled. Det er tydeligvis »præstebordsfyldingen« der har påvirket den midterste fylding med dens *svejfede* og knækkede former og spidse ender.

Ellers er det hovedsageligt døre fra *rococoen* og fremefter, man har mulighed for at se, og de findes i alle større byer, hvor gamle kvarterer er bevarede. Det er ret almindeligt, at dørløje er delt op i to afsnit, hvoraf det nederste har bombé-form, hvilket vil sige, at det er buet som fronten på en rococokomme. Over det kan der være en kraftig profilliste og så nok et felt, der er højere, og som har buet afslutning for oven. Det dækkes må-

Philip Ditlev Trampes pompøse senbarokke hoveddør på den sydfynske herregård, Fjellebro. Den er omgivet af en sandstensportal med årstallet 1726.

ske af en fint svunget *gesims*, der kan ende i en *volut*, medens der over dørfløjen evt. er et rudeparti med sprosser som *rocailler* eller *akantusbladværk*.

Man skal imidlertid passe på ikke at lade sig narre, for det varede indtil 1780-erne, inden *Louis seizen* rigtig slog igennem i provinsen, men derfor fandt folk alligevel nok, at de kunne bruge noget af den *klassicistiske* ornamentik. Der findes da også på en lang række døre med *rococo*-grundformer tydelige *Louis seize*-træk såsom *kanneler* på fyldingsfelterne, *guirlander*, *mæanderborte* etc., og finder man den slags på døren, kan der altså højst blive tale om en *Louis seize*-dør med *rococo*-former.

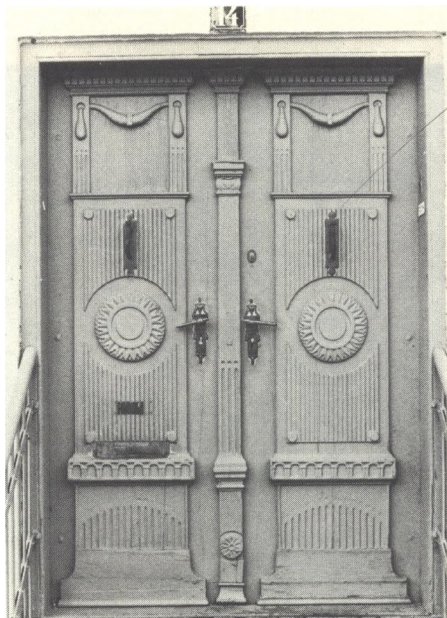
Håndtag og – undertiden – dørhammere, hører der naturligvis til, og eftersom selve

Denne fløj dør fra Ærøskøbing rummer i sig væsentlige træk fra både rococo og Louis seize. Formerne er nærmest rococoens, men kanneler, guirlander og dørgreb er klassicistiske.

døren har større og kraftigere former end inderdørene, er det kun rimeligt, at håndgreb og nøgleskilte også har det. En stor ægform eller et kraftigt S-svunget håndgreb forekommer ikke sjældent. Hovedparten af de dørhammere, der ses, er af nyere dato. Det var ikke så almindeligt med dørhammere i *rococo*en.

Ejendommen Vestergade 12, Handelsbankens hus, i Tønder er opført 1794, og man kommer ikke uden om, at det har en af landets herligste *Louis seize* døre. Den har portal, og her er portalen af træ. Sidedstykkerne har *pilastre* på *postament* og med *korintisk kapitæl*. Der er en rigt udsmykket, men alligevel nobelt enkel *gesims*, og den meget brede frise optages til dels af en rude med sprosseværk udformet som en oval med *guirlander*, bånd- og

Louis seize-hoveddør fra Marstal. Den har kanneleringer, fine rosetter og besynderlige valklignende festons for oven.

bladværk. Dørfløjene har også pilasterlignende udsmykninger opdelt i afsnit.

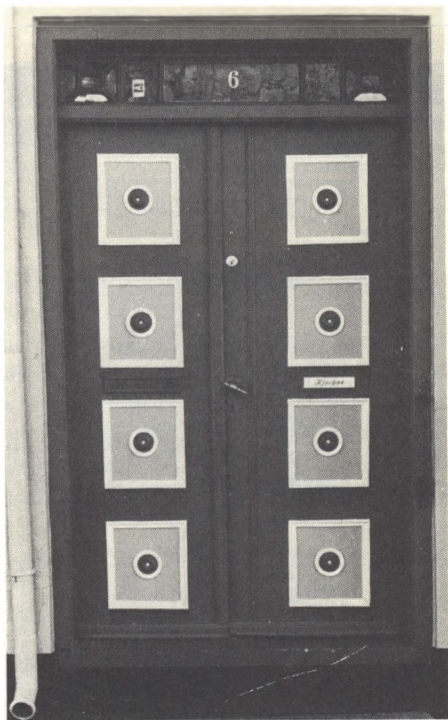
Ellers er det i udpræget grad kanneleringerne, der sætter præg på Louis seize-dørene. Vi ser dem på gerichter, på fyldinger, anslagslister m.m., og ved at lade tætheden i de forskellige felter veksle, har man opnået meget levende virkninger. Den pilasterlignende komposition gennem hele dørfløjen møder man ustandselig, og en smuk fløjdør i Marstal får afbrudt midterfeltet af pilastren med en fint komponeret roset. Også rosetterne spiller en stor rolle, og de veksler fra landsdel til landsdel. Især på provinsens døre fra denne epoke manifesterer rudemotivet sig ofte, det kan være i hjørner, på postamenter eller på fyldinger. Derimod ser man knapt så meget til ovalen, der ellers optræder så hyppigt på Louis seize-tidens frembringelser.

Denne Louis seize-dør fra Faaborg har – lidt mod hvad man ellers ser – kanneleringerne på skrå i felterne.

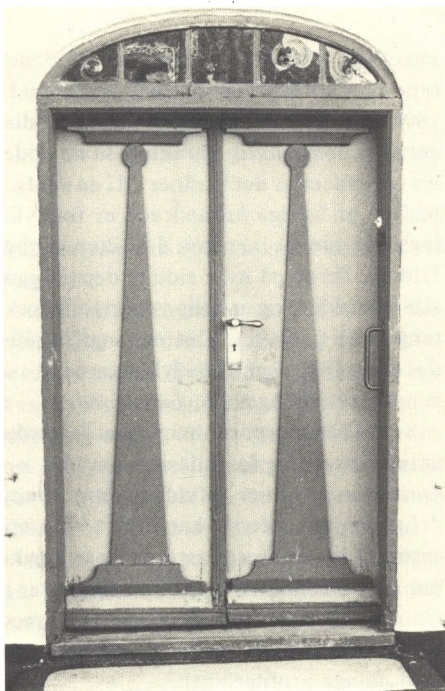
En enkel, men meget fin Louis seize dør i Faaborg har fyldinger, der helt dækkes af ganske fine skrå kanneleringer, og medens den øverste høje fylding har skrå underkant, har den nederste lavere skrå overkant. Mellem dem er et lille ligeledes skråt forløbende felt hvori ses en bølgeranke med små blomster.

For yderdørenes vedkommende begynder man allerede med mange små fyldinger over hinanden i 1770-erne, og for at de ikke skal virke for strenge, har man måske anbragt en lille roset i midten af hvert af de kvadratiske felter. Det er for fløjdørenes vedkommende, fyldingerne bliver kvadratiske. Enkeltdøre har fyldinger, der er rekt-

Denne enkle men smukke dør fra 1770-erne sidder i forfatterinden Tove Kjørboes hus i Ærøskøbing. Den er efterlignet flere steder i byen, men dette er altså den originale.

Til højre: Ejendommelig meget enkel klassicistisk dør fra Ærøskøbing.

Nyrenæssancedør fra Gothersgade i København. Man har her indsat et smedet jerngitter foran glasset i de øvre fyldinger.

angulære i bredden. Yderdøre af denne type blev foretrukket et godt stykke ind i 1800-årene, og efterhånden kunne fyldingerne få *bosse-agtig* karakter, så de opdeles i fire facetter der skråner ud i en spids. I midten af forrige århundrede er femfyldingsdøre blevet værdsat: I midten en høj fyldning, derpå på hver side af den en ganske lav fyldning og endelig yderst to let rektangulære fyldinger. Det er langt fra altid der er profileringer langs fyldingerne, disse er måske til gengæld *bosseformede*.

Sent i århundredet, hvor man begynder at interessere sig for stilarter som bl.a. *nyrenæssance*, bliver tofyldingsdøre almindelige, og den øverste kan meget vel være erstattet af en stor glarsude, som måske har matteret glas med et blankt mønster i. Opbygningen er iøvrigt som regel med overdådige *pilastre*, *gesimser* og fyldinger med mange profileringer.

Nyrenæssancedør fra Marstal. Den er meget overdådigt udsmykket, og der er ruder i de øverste felter.

Enkeltfløjede stuedøre

De enkeltfløjede stuedøre fra *rococoen* er meget stilfærdige frembringelser med to fyldinger, hvoraf den øverste er væsentligt højere end den nederste, hvis overkant skal flugte med stuens panel. Gerichterens profileringer kan – som det tegnede snit viser – være meget kraftige. De har til formål at fremkalde et kraftigt spil af lys og skygge. Man foretrækker nemlig nu at male ensfarvet i en let grå eller perleghvid. De guldlister, som nutidens mennesker er så tilbøjelige til at påføre rococoprofiler, har de næppe haft oprindelig.

Iøvrigt holder man stadig fast ved barokkens opfattelse, at malingen skal være fed og glinsende.

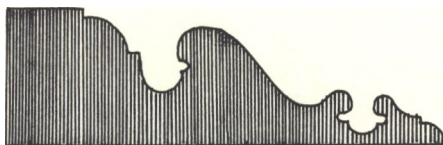
Det var hovedsageligt højerestandens døre, der opviste denne ædle enkelthed. I det mere provinsielle miljø muntrede man sig derimod gerne med *rococoens* mere fornøjelige muligheder: Fyldingernes flader dekoreredes med *rocaille*mønstre i lavt relief, og de fik bløde tungede omrids. Dette krævede igen, at der kom mere balance i fyldingernes størrelsesforhold, og i den provinsielle *rococo* er overfyldningen ikke så meget større end den underste. Til gengæld kan det udmærket tænkes, at det mellemste og det øverste rammestykke buer opad i dekorative *svejf*, som takket være *rococoens* glæde ved *asymmetri* ikke behøver at være nøjagtig ens.

Det var aldrig nogen skade til med lidt ekstra lys i stuen, og mange af stuedørene i det slesvigske område fik den øverste fylding erstattet af ruder med festligt svungne sprosser imellem. De kan forløbe som *rocaille* og mødes i *rossetter*. Med rette fandt

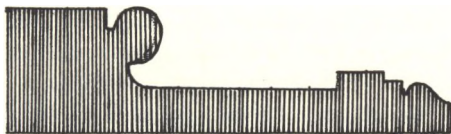
folk, at så smukke skæringer burde være forgyldte.

Hvor rudeafdelingen var lidt mere enkel udformet, var den undertiden tillige konstrueret som et lille vindue, der kunne lukkes op. På den måde kunne man lufte ud og alligevel undgå, at der blev fodkoldt i stuen. Medens man i de toneangivende kredse havde forladt kasselåsen i *rococoen*, fortsatte den hos de øvrige beholdningslag.

Louis seizen's stuedøre er med to fyldinger ganske som *rococoens*, her er den nederste fylding dog godt på vej til at blive lige så stor som den øverste. En »fin« *Louis*

Snit gennem rococogericht.

Snit gennem en Louis seizegericht.

seize gericht er vist i snittegningen. Langt frodigere gerichter gaves dog, f. eks. yderst en kraftig halv rundstav med bladværk og båndslang og lagt mellem to smalle kuglestave, der blot består af kugler på rad og række. Inden for dette en *hulkel* med *kan-*

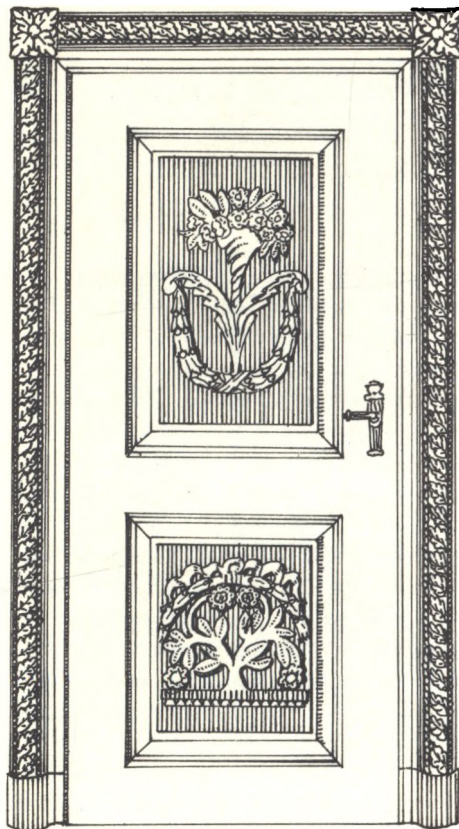
neleringer, en halv smal rundstav, en *karnis* og derpå kanten til dørfløjen. Til en sådan gericht hører der firkantede bladornamenter i hjørnerne og en lav *kanneleret* sokkel. Gerichter med forskellige *kanneler* over hinanden, *rudefigurer*, stjerner og *rosetter* ses også hyppigt i provins-*Louis seize*.

Der ændres nu signaler med hensyn til bemalingen. Den kan stadig være ensfarvet lys, men den påføres mager, så træets strukturer øjnes gennem den, og den står mat.

Dørfløjens fyldinger er ikke sjældent *kannelerede*, og der er måske ydermere ornamenten på dem såsom overflødig-hedshorn, laurbærbladsovaler omvundet med bånd og med sådanne flagrende omkring sig. Hængende *guirlander* er også en mulighed, og som en art topstykke kan sidde nok en oval med et klassisk ansigt i profil.

Empirens døre er fortrinsvis mangefyldingsdøre med fem lave, brede fyldinger over hinanden. Gerichterne har nu kun et kraftigt fremspringende led yderst, så går de med en række trinvis satte *platter* ned til dørfløjen, de er således ret diskrete. I århundredets midte foretrækkes trefyldingsdøre med en stor fylding i midten og to lavere ens store fyldinger oppe og nede. Gerichten har stadig et højt led yderst mod væggen, derpå falder den i en *hulkel* eller *karnis* ned til en stor plan flade, der via trekvart rundstav går over i dørfløjen.

Endelig bør nævnes de mere utraditionelle døre: På Woergaard har man en fra *nyrenæssancen*, den er utvivlsomt fransk og dørfløjen har tre lige store fyldinger, der alle viser nøgne kvindekroppe i forskellige vinkler. Øverst er motivet vistnok *Diana* og *Achtænon*, som belurede hende og hendes badende nymfer og til straf fik hjortehoved. Midterfeltet er med *satyrer* og *nym-*

*Provinsiel Louis seize*dør med rige udsmykninger.

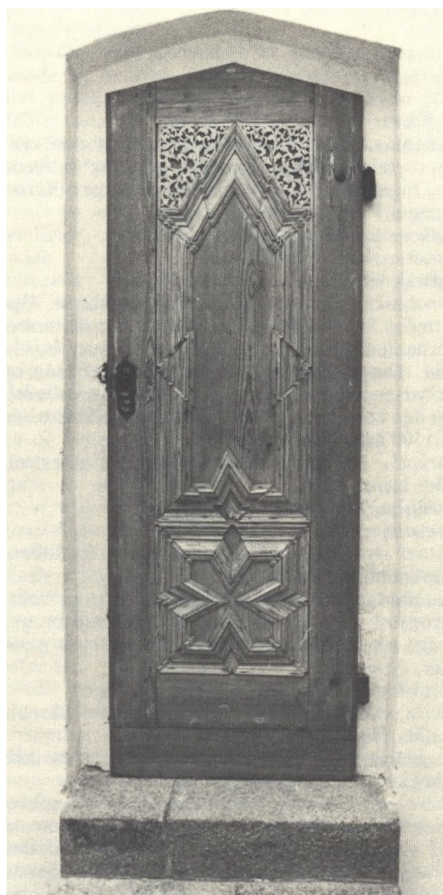
fer, og nederste felt viser mange kvinder, der hælder vand i et kar.

På *gesimsfrisen* er vist en nøgen liggende kvinde set fra ryggen. På ramtræerne mellem fyldingerne er der spinkelt elegant rankeværk. Fyldingernes motiver er malede, ellers står døren i naturligt træ.

Det er selvfølgelig langtfra alle døre, der følger de vedtagne normer. Mange har helt andre opbygninger. Således viser en meget fornem barokdør i Ribe domkirke rococoens fyldingsfordeling, selvom den med sin utroligt rige og brede profilering må tilhøre *højbarokken*.

*Nyrenæssancedør med mytologiske motiver.
Den findes på Woergaard i Vendsyssel.*

*Barokdør med spidsfylding, stjernefylding og
rankeværk fra Ribe domkirke.*

Ordforklaringer

affaset: se fas.

akantus: bladornament inspireret af den syd-europæiske plante *acanthus spinosus*' takkede og fligede blade. Optræder i forskellige udformninger i de forskellige stilarter.

alkove: indbygget seng.

andreaskors: skråtstillet græsk kors.

arabeske: ornament af arabisk herkomst. Optræder først i 900-årene. Oprindelig et rankeornament, men kan undertiden få stjernekarakter. Det er opbygget af buede, knækkede og krydsende bånd. Ofte er a. således konstrueret, at den kan gentages i det uendelige. Når Europa i 1500-årene via Spanien.

arkade: buerække eller et par søjler (pilastre), der bærer en bue.

arkitrav: bjælke som bærer gesims.

asymmetri: se symmetri.

attisk slyngbånd: båndornament som fortløbende ottetal-lignende figurer.

baldakin: himmel af klæde eller træ over f.eks. tronstol eller prædikestol. Betegnelsen bruges også om tilsvarende konstruktioner over møbler, døre etc.

barok: se stilschema.

barok: eller basis. Fodstykke eller sokkel på mur, søjle, pilaster o.l.

bejds: væske som indfarver træet, men ikke dækker dets struktur.

berainornamentik: båndmønster med varieret linjeføring i buer og knæk samt evt. supplement af vasefigurer, masker m.m. Udviklet af den franske ornamentkunstner Jean Berain (1640-1711).

beslagornament: udskåret eller udhugget ornamentik, som efterligner kunstfærdigt metalbeslag.

blomsterguirlande: se guirlande.

bomærke: enkelt tegn, som repræsenterer en mand eller en ejendom, erstatter bl.a. signatur, adeligt våben og håndaftryk.

bosse: lille fremspringende ornament, kan have form som en slebet ædelsten (diamantbosse), en halvkugle, en pyramideform m.fl.

buestik: bærende buet murkonstruktion over f.eks. en dør. Af dekorative årsager efterlignet i træ.

buget: en »tykmavet« form.

buklet: udstyret med bule – eller bukkelformer.

ciselering: mønstring eller færdiggørelse af støbte eller smedede metalvarer ved hjælp af gravering, skrabning eller filning.

diamantbosse: se bosse.

dorisk søjle:

draperi: klæde ophængt, så der fremkommer dekorative folder. Betegnelsen bruges også om plastiske eller malede udsmykninger, som efterligner d.

drivning: ophamring af metalplader fra bagsiden til genstande eller med mønstre.

dukatornament: prydstav som hulmønter lagt i forlængelse af hinanden og halvt over hinanden.

dyvel: pløk eller nagle af træ til sammenpløknings af træstykker eller befæstning af samlinger.

empire: se stilschema.

fæs: skrå kant

fastdyvlet: se dyvel.

feston: blade, blomster, frugter m.m. sammenbundet med bånd og nedhængende i en bue.

fiale: lille spir eller spirlignende ornament

fiskeblæreornament: gotisk ornament – oftest gennembrudt – som kan se ud som var det sammensat af svømmeblærer fra fisk.

fixeret: fastgjort, ubevægeligt.

fjeder og not: smalt fremspring på længdekant af et bræt passende ind i fordybning, noten, på det næste bræt.

fladsnit: nedskåret udsmykning i bræt, så figurerne ingen steder springer frem foran brætfladen. Relieffet er ganske lavt.

flamboyant: sengotisk ornamentik – ofte gennembrudt – der kan minde om slikkende flammer.

foldeværk: sengotisk ornamentik som efterligner de dels skarpe dels buede folder i et stykke pergament.

forkrøppet: liste eller gesims, der på et stykke af sit forløb står forskudt fra resten men forløber parallelt dermed.

frise: ornamentbælte. På antikt tempel bjælkelaget som adskiller arkitrav og kronliste. Også om brydende glat bælte på murværk, gerichter m.m.

frisøjle: fritstående søjle.

fronion: trekantet eller buet afslutning over f.eks. en dør eller et vindue.

gesims: vandret fremspringende listeværk med profileringer, brugt som afslutning opadtil eller som overgangsled.

gotik: se stilschema.

grat: fure med indadskrånende sider i et stykke træ, så et andet stykke træ kan passes ned i den.

gravering: mønster skåret i en metalplade med en gravstik af hårdet stål.

guirlande: kæde af festons (se disse).

halvsøjle: dekorativ stav udformet som en på langs halveret søjle, der vokser ud af en baggrund.

herme: pille eller pilaster, der for oven er udformet som en menneskeoverkrop.

hulkel: konkav (indadbuget) liste af halv- eller kvartcirkelform.

hyrdescene: romantiserende fremstilling af mandlige og kvindelige hyrder med hyrdestav og omgivet af deres dyr – oftest er de to i en øm situation. Især brugt i rococoen.

håndknage: fast håndgreb især brugt på døre med klinkefald.

intarsia: mønster indlagt med andre træsorter, ben, sten eller metal i udhugne partier i grundmaterialet.

jonisk søjle:

kalk: drikkekar med kumme (cuppa), stilk og fod.

kannelering: mønster bestående af parallelle riller.

kapitæl: søjle-, eller pilasterhoved.

karnis: konkavt led efterfulgt af et konvekst (indadbuget og udadbuget), så der fremkommer en S-lignende profil.

kartouche: ornamental ramme.

kassetteværk: ornamentik sammensat af rammeværk, rosetter, ruder og andre figurer. Beslægtet med beslagværk.

kerub: her vinget englehed.

kineseri: europæisk version af f.eks. det asiatiske lakmaleri, porcelænsmaleri m.m.

klassicisme: se stilskema.

kløvebladsbue: forløber i tre buer – lidt efter en trekløver.

kompositionskapitæl: (kompositkapitæl) kombineret jonisk og korintisk søjlehoved.

konsol: profileret bærende fremspring.

korintisk

kapitæl:

kraneliste: øverste led i en gesims.

krumknægt: bøjleformet ornamentplade, der deler frise eller gesims.

kuglestav: prydlister opbygget af lige store kugler i forlængelse af hinanden.

kvartcirkelslag: en kvart cirkel.

kvartroset: en kvart roset.

kvindeherme: se herme.

kølbue: har form som snit tværs gennem skibskrog med køl.

lanterneornament: efterligner i form en gammel dags lanterne eller lygte, ofte sat i midten af buestik over dør.

lasur: transparent (gennemskinneligt) farvelag som påføres for at give skyggeeffekter eller forandre farvevirkning.

Louis seize: se stilskema.

løvværk: planteornamentik bestående af blade og ranker.

mandsherme: se herme.

maskerone: maskeornament – ofte vrængmaske – af dyr, mennesk eller fabelvæsener.

masværk: gotisk udskåret og ofte gennembrudt sprosseværk lagt i geometriske mønstre – ofte brugt i fyldinger.

maureske: som arabesken et ornament stammende fra Arabien. Medens arabesken i større eller mindre grad har bevaret karakteren af planteornament, har mauresken, som har samme udspring, ofte sat næsten hele plantekarakteren til. Brugt i Europa siden 1500-årene.

medaillon: rundt eller ovalt rammeornament.
memento mori: latin: husk på døden! Figurer, symboler, ornamentter der henleder tanken på døden.

minuskler: små bogstaver. I modsætning til store bogstaver, majuskler.

moire: tætvetvævet skinnende silkestof med et spil ikke ulig årer i træ.

mæander: græsk bortornament sammensat af vinkelbøjede rette led.

nagle: bolt af jern eller træ.

not og fjeder: se fjeder og not.

nyrenæssance: se stilskema.

opdrejet: se drivning.

pentagram: (marekors, drudedod) femfløjet stjernefigur indskrivelig i en cirkel. Ondtafværgende tegn.

pilaster: flad retkantet pille på væg, mur eller anden baggrund. Har base og kapitæl som søjle.

platte: plant led i profilering.

plint: lavt retvinklet fodstykke under søjle, pilaster etc.

portal: pragtindramning af port, stor inderdør eller yderdør. Oftest i sten.

postament: højt fodstykke under søjle, pilaster, pille, statue. Er profileret for oven og for neden.

putto: spædbarnsfigur uden vinger. Med vinger hedder den amorin.

pærestav: prydstav med ornamentter som ligner pærer eller omvendte dråber.

rankevolut: se volut.

regence: se stilskema.

revle: et træstykke som går på tværs af planker eller skråt ned igennem dem og holder dem sammen.

rocaille: C-formet ornament, forekommer bl.a. i bruskarok og rococo.

rococo: se stilskema.

romansk: se stilskema.

roset: rundt ornament, oprindeligt et soltegn og i denne egenskab ondtavværgende, kan være opbygget af rent geometriske former, ligne blomsterhoveder m.m.

rosetbukler: opdrevede prydbukler af rosetform.

rude: ornament som ruder i kortspil.

rundstav: stav med cirkulært gennemsnit.

sammennotet: se fjeder og not.

sarkofag: pragtligkiste af sten.

senbarok: se stilskema.

sildebensmønster: vel oprindelig et stiliseret træ.

skælmønster: ornamenter med udgangspunkt i fiske- eller krybdyrskæl.

slangekor: »blødt« hagekors.

snøler: småornamenter i familie med spiraler.

sparre: ornamenter som et omvendt V.

spejlmønogram: gentagne sammenflettede monogrambogstaver symmetriske om en akse.

spejlskæring: især anvendt ved egetræ. Opskæring, som lader de glinsende lidt mørkere vintervekstlag træde mest muligt frem.

spiralornament:

staffere: bemaling af træværk i forskellige farver, evt. partiel bemaling og forgyldning.

stav: et fremspringende profilled med forskellige udformninger.

strut: ornamenter med fire fløje. Lykkebringende tegn.

svælehal: samling af to træstykker som i snit ser ud som vist.

svæffet: svunget.

symmetri: når et ornamenter etc. kan tænkes foldet sammen om en midterakse, og de to halvdele nøjagtigt dækker hinanden er det symmetrisk, ellers er det asymmetrisk.

sålebænk: nederste udvendige flade i et vindu.

tandsnit: ornamenter som stiliseret tandrække.

topkartouche: se kartouche.

toscansk søjle:

treblad: ornamenter med tre spidse blade indskrivelig i en cirkel.

triskele: hvirvelornamenter med tre ben.

trofæ: ornamenteral sammenstilling af f.eks. våben og faner, musikinstrumenter, håndværkerredskaber etc.

trompe l'oeil: øjenbedrag. Maleri der illuderer virkeligheden og gennem nøjagtig lys- og skyggebehandling virker plastisk.

udstemme: bortsikrere træ med stemmejern.

urneornament: som vase eller lågvase.

vandnøse: fremspringende profilled på murværk med skrå overkant og ofte hulet underside beregnet til at slå nedløbende regnvand ud fra muren.

Veronicas svededug: klæde med aftryk af Jesu ansigt.

vinger: faste fløje, der skyder sig ud på begge sider af altertavler, epitafier, dørindramninger etc., ofte rigt ornamenterede.

volut: spiralrullet ornamenter. Volutstav er en profilstav, der forløber i volutter.

ægstav: ornamenterstav med æglignende former mellem blade.

æselrygbue: »fladtrykt« kølbue, se denne.

øre: udknækninger i ører på f.eks. dørindfatninger.

ådræt: malet efterligning af træstruktur.

Stilskema

Romansk stil fra ca. år 1000 til 1250. Også kaldet rundbuestil på grund af dennes hyppige anvendelse i arkitekturen. Man arbejder videre på antikkens fundament. I Norden blandes dette op med rester af vikingetidens stil og keltisk påvirkning gør sig en del gældende.

Gotik fra ca. 1250 til ca. 1530. De sidste ca. 100 år betegnes som *sengotik*. Man kalder også gotik for spidsbuestil på grund af forkærligheden for den spidse bue i arkitekturen. En høj, lys stilart. Sengotikken især præget af ornamenter som masværk, foldeværk, fiskeblæreornamenterik og flamboyante udformninger (se disse i ordforklaringen.).

Renæssance fra ca. 1530 til ca. 1630. Genfødsel af antikken med rig anvendelse af dens ornamenterik, arkitektoniske opbygninger osv. Ornamenter som tandsnit, ægstav, pærestav, kassetværk og bèslægværk er meget brugt.

Bruskbarok fra ca. 1630 til ca. 1670. Renæssancens skema opretholdes, men en del af ornamenterikken opløses i brusket ornamenterik, volutterne bliver hængende og figurudformninger stærkt bevægede, hysteriske.

Højbarok fra ca. 1670 til ca. 1710. Store former, dekoren flyttes fra fyldingerne ud på rammerne. Anvendelse af finering almindelig. Hyppig brug af forkrøppede lister og gesimser, brug af intarsia.

Senbarok (regence) fra ca. 1710 til ca. 1730. Lettere og spinklere former, mere beskedne virkemidler, rig anvendelse af blomster- og bladornamenterik med bånd og festons. Berainornamenterik. Hovedornamenter er muslingeskallen. Glæde ved svejfedede former.

Rococo fra ca. 1730 til ca. 1775. Opløsning af former. Hovedornamenter er rocailen, hvorefter stilen har fået navn. Meget anvendelse af bladværk, quiltede mønstre, fletmønstre, ofte gennembyrninger.

Louis seize'n eller nyklassicismen fra ca. 1770-75 til ca. 1810. Man går atter tilbage til de antikke forbilleder fra Grækenland og Rom. Medailloner, festons, urnemotiver og kannele-ringer er almindelige ornamenter. Danmark påvirkes af både Frankrig og England.

Empiren fra begyndelsen af 1800-tallet til ca. 1825 og senempire fremover til 1840-50. En langt grovere klassicisme end Louis seize. Man søger at omplante antikkens marmorornamenterik til bronze og mahogny. Dansk empire noget lettere og finere end den franske. Noget engelsk-påvirket.

Chr. VIII-stil fra ca. 1820-1840 er speciel dansk fortolkning af senempiren, barok empire kunne den kaldes.

Stilblandingsperioden hvor nygotik, nyrenæssance og nyrococo optræder side om side med klunketil og jugend, går fra ca. 1840-1900.

SlægtsBiblioteket

Danskernes Historie Online

Danskt Slægtsbibliotek

ISBN 87-980670-2-8